

З М І С Т

Економічна теорія

Дейнека Т.А.	Природа суперечностей у контексті сучасної техніко-економічної парадигми	5
Задоя О.А.	Споживання та заощадження домогосподарств: доходні та недоходні фактори	13
Туль С.І.	Віртуалізація інтелектуальної праці в умовах становлення постіндустріальної економіки	22
Шкурупій О.В., Базавлук Н.Г.	Сучасні особливості державного регулювання процесів інтелектуалізації та інновації економіки в Україні.....	31

Фінанси і бухгалтерський облік

Кузнецова С.А., Кузнецов А.А.	Якість управлінського контролю та облікової інформації: взаємодія та механізми забезпечення	42
Болгар Т.М.	Науково-методичні засади побудови моделі оцінки якості кредитного портфеля банку	50
Атамас П.Й., Атамас О.П., Крамаренко Г.О.	Роль бухгалтерського обліку в управлінні ризиками підприємництва	60
Вареник В.М.	Аналіз методик розрахунку економічної безпеки України.....	70
Зачосова Н.В.	Запровадження інституту фінансового омбудсмена в Україні: ймовірні наслідки для економічної безпеки фінансових установ	80

Економіка підприємства

Янковой В.А.	Коллинеарность факторов при оценке параметров производственной функции Кобба-Дугласа	86
Воробйова К.О.	Визначення ефективних методів підвищення конкурентоспроможності вищого навчального закладу	95
Залізко В.Д., Мартиненков В.І.	Теоретико-методологічні аспекти формування стратегії розвитку сільських територій України.....	101

Менеджмент і маркетинг

Гармідер Л.Д., Самай І.О.	Дослідження формування товарного асортименту підприємства	111
Смачило В.В.	Управління кадровим потенціалом підприємства в контексті соціальної відповідальності	119

Світове господарство

Губа М.О.	Діяльність інвестиційних фондів на валютному ринку країн Єврозони	133
Лимонова Е.М.	Державне регулювання діяльності ТНК в екологічній сфері	143
РЕФЕРАТИ (Abstracts)	150

Журнал затверджено до друку і до поширення через мережу Інтернет за рекомендацією вченої ради Дніпропетровського університету імені Альфреда Нобеля (протокол № 2 від 25.02.2016 р.).

Головний редактор – Б.І. ХОЛОД,

доктор економічних наук, професор, заслужений діяч науки і техніки України (Університет імені Альфреда Нобеля, м. Дніпропетровськ).

Редакційна колегія:

А.О. Задоя – заступник головного редактора, доктор економічних наук, професор, заслужений працівник народної освіти України (Університет імені Альфреда Нобеля, м. Дніпропетровськ);
О.І. Агеев, доктор економічних наук, професор (м. Москва, Росія);
К.С. Айнабек, доктор економічних наук, професор (м. Караганда, Казахстан);
О.І. Амоша, доктор економічних наук, професор, академік НАН України (м. Донецьк);
В. Белецький, доктор хабілітований, професор (Варшава, Польща);
В.П. Буянов, доктор економічних наук, професор, почесний працівник вищої професійної освіти Російської Федерації (м. Москва, Росія);
С.Б. Вакарчук, доктор фізико-математичних наук, професор (Університет імені Альфреда Нобеля, м. Дніпропетровськ);
Л.Д. Гармідер, доктор економічних наук (Університет імені Альфреда Нобеля, м. Дніпропетровськ);
Г.Я. Глуха, доктор економічних наук (Університет імені Альфреда Нобеля, м. Дніпропетровськ);
Р.С. Грінберг, доктор економічних наук, професор, член-кореспондент РАН (м. Москва, Росія);
Г. Заман, доктор економічних наук, професор, член-кореспондент Румунської академії (м. Бухарест, Румунія);
О.М. Зборовська, доктор економічних наук, професор (Університет імені Альфреда Нобеля, м. Дніпропетровськ);
В. Драшківич, доктор економічних наук, професор (м. Котор, Чорногорія);
С.А. Єрохін, доктор економічних наук, професор (м. Київ);
В.В. Зірка, доктор філологічних наук, професор (Університет імені Альфреда Нобеля, м. Дніпропетровськ);

Г.О. Крамаренко, доктор економічних наук, професор (Університет імені Альфреда Нобеля, м. Дніпропетровськ);
С.А. Кузнецова, доктор економічних наук, професор (Університет імені Альфреда Нобеля, м. Дніпропетровськ);
Б.М. Кузик, доктор економічних наук, професор, академік РАН (м. Москва, Росія);
С.В. Кузьмінов, доктор економічних наук (Університет імені Альфреда Нобеля, м. Дніпропетровськ);
В.Є. Момот, доктор економічних наук, професор (Університет імені Альфреда Нобеля, м. Дніпропетровськ);
Г. Осташ, доктор хабілітований (м. Жешув, Польща);
В.А. Павлова, доктор економічних наук, професор (Університет імені Альфреда Нобеля, м. Дніпропетровськ);
Ю.Є. Петруня, доктор економічних наук, професор, заслужений діяч науки і техніки України (м. Дніпропетровськ);
О.В. Пушкіна, доктор юридичних наук, професор (Університет імені Альфреда Нобеля, м. Дніпропетровськ);
І.В. Тараненко, доктор економічних наук, професор (Університет імені Альфреда Нобеля, м. Дніпропетровськ);
О.Б. Тарнопольський, доктор педагогічних наук, професор, заслужений працівник освіти України (Університет імені Альфреда Нобеля, м. Дніпропетровськ);
В.А. Ткаченко, доктор економічних наук, професор, заслужений працівник промисловості України (Університет імені Альфреда Нобеля, м. Дніпропетровськ);
В.Я. Швець, доктор економічних наук, професор (м. Дніпропетровськ);
Л.В. Пилипчак, відповідальний секретар.

Програмні цілі – висвітлення результатів новітніх досліджень проблем і сутності процесів, що відбуваються в економіці у зв'язку з тенденціями розвитку суспільства, а також досягнень у галузі економічної науки та підприємстві у сучасному аспекті економічного і політичного устрою України.

Для економістів, вчених, студентів, аспірантів та всіх тих, хто цікавиться актуальними напрямками розвитку економіки.

Матеріали публікуються українською, російською і англійською мовами.

Журнал «Академічний огляд» затверджений у Переліку наукових фахових видань рішенням Атестаційної колегії Міністерства освіти і науки України (наказ від 17 січня 2014 р. № 41).

Журнал «Академічний огляд» зареєстровано в міжнародних наукометричних базах **INDEX COPERNICUS**, **РИНЦ** та **GOOGLE SCHOLAR**.

© «Академічний огляд», 2016

© Дніпропетровський університет імені Альфреда Нобеля, оформлення, 2016

CONTENTS

Economic theory

T. Deyneka	The nature of contradiction in the context of modern techno-economic paradigm	5
O. Zadoia	Consumption and saving of householders: revenue and non-revenue factors	13
S. Tul	Virtualization of intellectual work in the conditions of postindustrial economy formation	22
O.V. Shkurupij, N.G. Bazavluk	Modern features of the state regulation of processes of intellectualization and innovatization of economy in Ukraine	31

Finance and accounting

S. Kuznetsova, A. Kuznetsov	Quality of management control and accounting information: interaction and assurance mechanisms	42
T. Bolgar	Scientific and methodological foundations of creating the model for quality estimation of bank's credit portfolio	50
P. Atamas, A. Atamas, G.Kramarenko V. Varenik	Role of accounting in enterprise risk management	60
	Analysis of the methods of calculating the economic security of Ukraine	70
N. Zachosova	Introduction of the institute of financial ombudsman in Ukraine: possible consequences for the economic security of financial institutions	80

Enterprise economics

V. Iankovyi	Collinearity factors in assessing the parameters of the Cobb-Douglas production function	86
K.O. Vorobiova	Identifying effective methods of university competitiveness increase	95
V. Zalizko, V. Martynenko	Theoretical and methodological aspects of the formation of the strategy of development of rural territories of Ukraine	101

Management and marketing

L. Garmider, I. Samay	Analysis on assortment building of enterprise	111
V.V. Smachilo	Human resource management in the context of enterprise social responsibility	119
K.M. Dziubak	Strategy of increasing the cost of land capital	127

World economy

M.O. Guba	Activities of investment funds on the euro area market	133
E. Lymomova	State regulation of TNCs in the environmental field	143
ABSTRACTS	150

Редакція не обов'язково поділяє точку зору автора і не відповідає за фактичні або статистичні помилки, яких він припустився.

Усі права застережені. Повний або частковий передрук і переклади дозволено лише за згодою автора і редакції. При передрукуванні посилання на **«Академічний огляд»** обов'язкове.

Редактор *М.С. Велес*
Комп'ютерна верстка *А.Ю. Такій*

*Свідоцтво про державну реєстрацію
КВ № 20199-9999ПР від 18.07.2013 р.*

Підписано до друку 4.04.2016. Формат 70×108/16. Ум. друк. арк. 13,65.
Тираж 300 пр. Зам. № .

Адреса редакції та видавця:
49000, м. Дніпропетровськ,
вул. Набережна В.І. Леніна, 18.
Дніпропетровський університет імені Альфреда Нобеля
Тел/факс (056) 778-58-66.
e-mail: rio@duer.edu

Віддруковано у ТОВ «Роял Принт».
49052, м. Дніпропетровськ, вул. В. Ларіонова, 145.
Тел. (056) 794-61-05, 04
Свідоцтво ДК № 4765 від 04.09.2014 р.

УДК 330.101

Т.А. ДЕЙНЕКА, кандидат економічних наук, доцент
Вищого навчального закладу Укоопспілки
«Полтавський університет економіки і торгівлі»

ПРИРОДА СУПЕРЕЧНОСТЕЙ У КОНТЕКСТІ СУЧАСНОЇ ТЕХНІКО-ЕКОНОМІЧНОЇ ПАРАДИГМИ

Обґрунтовано наукові положення щодо походження суперечностей, пов'язаних із використанням ресурсів в умовах сучасної техніко-економічної парадигми. Визначено значущість знань та інформації (як елементів матеріального світу) для розвитку та підтримання балансу соціально-економічних систем. Аргументовано думку про те, що у перехідному періоді від індустріальної до постіндустріальної економіки технологічний прогрес та інновації, які є продуктами інтелектуальної діяльності людини, стають одночасно причиною посилення суперечностей і засобом їх розв'язання.

Ключові слова: суперечності, техніко-економічна парадигма, інновації, постіндустріальна економіка.

Постановка проблеми. Природа суперечностей розвитку глобалізованого суспільства пов'язана насамперед зі специфікою нині існуючого способу виробництва – з техніко-економічною парадигмою, яка властива для епохи переходу людства від індустріальної до постіндустріальної системи господарювання.

Для з'ясування особливостей сучасних суперечностей технологічний та економічний способи виробництва досліджуються нами одночасно. Технологічний спосіб виробництва розглядається, виходячи передусім із розуміння відносин, які відповідають певній (створеній у суспільстві) матеріально-технічній базі, розвиваються одночасно з нею та стосуються техніко-технологічних процесів створення та використання інновацій. Економічний спосіб виробництва трактується відповідно до найбільш поширених у межах сучасної політичної економії поглядів – як сукупність продуктивних сил (які виражають ставлення людини до природи та рівень оволодіння нею) та виробничих відносин. Названий підхід до з'ясування сучасної техніко-економічної парадигми дозволяє розкрити природу обопільно зу-

мовлених суперечностей – таких, що виникають одночасно в економічній та технологічній сферах відносин. Передусім це стосується використання ресурсів і можливостей економічного зростання.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Підходи сучасної науки до пояснення причин послідовної зміни техніко-економічних парадигм багатопланові. Широко відомими є: фундаментальне бачення цих процесів К. Марксом – його формаційна теорія [1]; концептуальні погляди Й. Шумпетера [2], основою яких є інноваційні засади визначення техніко-економічної парадигми; дослідження технологічних революцій у межах новозшумпетерської економічної школи (К. Перес [3]); ґрунтовний аналіз зміни техніко-економічних парадигм в рамках теорії циклічності М. Кондратьєва [4] та його сучасних послідовників; дослідження технологічних укладів в рамках пострадянських наукових шкіл [5–7]; праці вітчизняних науковців А. Гальчинського з теорії метаекономіки [8], Ю. Бажала з проблем формування в Україні економіки нового соціально-економічного укладу [9] та ін.

Однак поглиблення суперечностей існуючої техніко-економічної парадигми вимагають подальших досліджень названої проблематики. Це викликано особливостями сучасного періоду розвитку суспільства, які зумовлені наслідками глобалізації, соціально-економічними трансформаціями перехідного періоду від індустріалізму до постіндустріалізму, системними (стадіальними) кризами.

Метою статті є теоретико-методологічне обґрунтування природи суперечностей сучасної техніко-економічної парадигми. Завдання полягають у дослідженні суперечностей, виникнення яких пов'язане з використанням ресурсів у перехідному періоді від індустріальної до постіндустріальної економіки.

Результати дослідження. Стан, якого в процесі розвитку техніко-технологічної та економічної сфер досягло суспільство і який відповідає певному прикладу в історичному житті людства, ідентифікується в англійській літературі терміном «техніко-економічна парадигма» (тобто у прямому значенні його змісту – *techno-economic paradigm*). Майже у тому ж значенні використовується термін «*waves of innovation*» – «інноваційні хвилі». Це пояснюється тісним зв'язком між інноваціями, оновленою на їх основі техніко-технологічною базою господарської системи та циклічним характером економічної динаміки.

Для опису процесів, які відбуваються в довгостроковому періоді, використовується також поняття «технологічний уклад». Воно відображає технологічно пов'язані між собою виробництва, які розвиваються синхронно та послідовно заміщуються, набуваючи досконалості.

Нині класифіковано та описано шість технологічних укладів. На межі ХХ–ХХІ ст. п'ятий технологічний уклад вступив у стадію зниження, й одночасно розпочався процес становлення шостого технологічного укладу, який відповідає постіндустріальному способу виробництва. Технологічні уклади підпорядковуються технологічним способам виробництва. У свою чергу, кожний технологіч-

ний уклад реалізується у 4–5 поколіннях техніки (технологій). Кожне нове покоління знаходить відображення в 4–5 моделях техніки та модифікаціях технологій [6, с. 198].

Ідентифікація етапів техніко-економічного розвитку людства також здійснюється безпосередньо у термінах «базові інновації», «ключові інновації», «визначальні інновації» тощо. Це пояснюється тим, що саме такі інновації (парові машини, залізниці або ж атомна енергетика, комп'ютери тощо) у різні часи стали основою визначальних змін у суспільстві.

Отже, навіть на рівні категоріального аналізу очевидно, що сучасні теоретико-методологічні підходи до пояснення трансформацій життя суспільства, які відбуваються на основі системних техніко-технологічних і господарських змін, багатогранні. Проте всі названі підходи сходяться у головному: технологічний прогрес зумовлює більш продуктивний спосіб виробництва, що веде до економічного зростання; через прогрес, таким чином, простежується розвиток людства.

Однак причинно-наслідкову залежність «технологічний прогрес – економічне зростання» необхідно сприймати як один з принципів, згідно з яким еволюціонує господарська система. Фактично формування та розвиток сучасного способу виробництва, який відбувається в умовах глобалізації, є складним і суперечливим процесом. Серед суперечностей, притаманних нинішній техніко-економічній парадигмі, необхідно назвати передусім ті, що пов'язані з існуванням меж збільшення вхідних факторів виробництва, зі складнощами ресурсного заміщення.

Сучасну особливість техніко-економічного розвитку істотним чином визначає те, що кожний процент приросту ВВП стає для суспільства все дорожчим унаслідок дії закону спадної продуктивності факторів виробництва. Одночасно також збільшується потреба в обсягах залучених ресурсів, оскільки масштаби світової економіки (за їх виміру у великих інтервалах часу) постійно зростають. За прогнозом *PwC (Price water house Coop-*

ers International Limited) на 2014–2050 рр. середньорічні темпи приросту світової економіки перевищать 3%. У результаті до 2037 р. світовий ВВП подвоїться, а до 2050 р. збільшиться втричі [10]. У той же час масштаби та темпи освоєння природних та енергетичних ресурсів значно перевищують дійсні потреби суспільства, що не відповідає принципам сталого розвитку (забезпеченню збалансованості сучасних потреб соціуму з інтересами розвитку його майбутніх, нових поколінь).

Безумовно, використання природних за походженням факторів виробництва, певною мірою компенсується високими темпами науково-технічного прогресу, що також є особливістю сучасної парадигми організації виробництва. Однак сучасна економіка, перебуваючи на проміжному етапі між індустріальним способом виробництва і постіндустріальним, все ще залишається істотно залежною від первинних (даних природою) ресурсів (корисних копалин, води, багатьох інших компонентів екосистеми).

При цьому капіталістичні виробничі відносини у перехідному періоді до відносин посткапіталістичних і постіндустріальних залишаються досить стійкими. Інтереси міжнародних корпорацій у максимізації прибутку зумовлюють примат споживання обмежених і, зокрема, невідтворювальних ресурсів. Існуюча до теперішнього часу практика господарювання диктує, що індустріальний спосіб виробництва має розцінюватися суспільством не інакше як засіб отримання доходу, що є логічним завершенням виробничого циклу та циклу комерціалізації продукту, який слідує за ним. Тобто збільшення обсягів експлуатації ресурсів (енергоносіїв, природної сировини тощо) має сприйматися суспільством як належне – як зумовлене економічним зростанням явище; таке, що є стимулом для виробництва, необхідною умовою розширеного відтворення та джерелом зростання добробуту населення.

Проте для бізнесу вартість залучення таких ресурсів за ціною ринку в певному операційному періоді і їх дійсна цінність

для суспільства у мегатривалому періоді є настільки різними, що ці величини взагалі не піддаються порівнянню. Принципово розбіжною є також сутність названих витрат: перші – поточні витрати виробництва, які в подальшому будуть відшкодовані за рахунок доходу від реалізації готової продукції, а інші – збитки (неповоротні втрати), для яких можливість відтворення, а отже, і компенсації або ускладнена, або взагалі неможлива. Поки в суспільстві не будуть знайдені замітники ресурсам природного походження, передусім таким, що не відтворюються, існуватиме одна з базових суперечностей способу виробництва – суперечність, зумовлена граничними можливостями залучення вхідних природних факторів виробництва та обмеженнями ресурсного заміщення.

Наочним прикладом того, що названа суперечність залишається у наш час досить сильною, є збільшення використання енергії для підтримання постійного зростання світової економіки. За даними прогнозу, світовий енергетичний попит до 2030 р. порівняно з початком ХХІ ст. (2003 р.) зросте більше ніж у 1,4 раза [11, с. 527].

Р. Хейнберг [12], Т. Джексон [13] та інші науковці відзначають, що вже у наш час виразно проявились ознаки енергетичних меж зростання світової економіки. При цьому існує значний диспаритет між її виробництвом і споживанням. Це відображають показники співвідношення обсягу виробленої / спожитої енергії за названими сферами та, відповідно, прибутку.

Експертні дослідження [14] засвідчують, що співвідношення обсягу виробленої / спожитої енергії, яка мінімально потрібна для підтримання сучасного індустріального виробництва, має становити 5 : 1, але фактично таке співвідношення є набагато більшим. Наприклад, у США обсяг виробництва природного газу для споживання оцінюється в інтервалі від 10 : 1 до 20 : 1; всієї енергії, що виробляється – від 25 : 1 до 45 : 1.

Нині ведуться постійні пошуки можливості продукування ресурсних благ з новітніми замітниковими властивостями

ми; здійснюються наукові дослідження, спрямовані на вияв альтернативних джерел енергії, технологій опріснення води, захисту озонового шару Землі та ін. У відповідь на виклики зростання потреб, які формуються у сфері споживання в умовах глобалізованої індустріальної економіки, людство вже нині має знайти та запровадити відповідні ресурсозамінники. Це дасть можливість кардинально змінити існуючий спосіб виробництва на основі інтелектуально-інноваційної діяльності. Одночасно це означатиме зняття суперечності, зумовленої відсутністю певних ресурсних благ, які здатні були б виступити факторами заміщення.

На наш погляд, у перехідному періоді від індустріальної до постіндустріальної економіки походження більшості суперечностей, які пов'язані з можливостями залучення ресурсів, зумовлене економічною діяльністю людства. Економіка є частиною самоорганізованої стійкої цілісності – суспільної системи. Її розвиток визначається всім тим, що є матерією – тобто речовиною, енергією, а також знаннями та інформацією. На відміну від цього, кожна природна система, споживаючи ресурси, які забезпечують її розвиток, та виробляючи певний продукт, постійно підтримує баланс тільки речовини та енергії.

За існуючої техніко-економічної парадигми в соціально-економічній системі баланс трьох вище названих складових економічного зростання порушився. Це відбулося, передусім, тому, що у конфлікт прийшли споживання вхідних ресурсів та виробництво благ; по суті, утворилася суперечність між природою та суспільством. Технологічний прогрес став фактором наростання суперечності. Проте, з іншого боку, технологічний прогрес сам є результатом розвитку людської думки. Отже, такі елементи матеріального світу, як знання та інформація (ознаки відмінності соціально-економічних систем від інших природних), є одночасно і причиною посилення суперечності, і засобом її розв'язання. Саме наявність знанневої складової роз-

витку соціально-економічних систем дозволяє їм певний час існувати, виходячи за межі збереження балансу речовини та енергії у споживанні та виробництві.

Загроза винищення природних ресурсів, спровокована бажанням багатьох поколінь отримувати постійно зростаючий економічний ефект масштабу виробничої діяльності, безперечно, існує. Проте розвиток людської думки і, як результат цього, інтелектуалізація всіх процесів життя суспільства дають підстави вважати обґрунтованою можливість продуктивного (а не деструктивного) розв'язання суперечності.

Людство здатне захистити себе через винайдення новітніх технологій, інструментів, процесів тощо. За висловом Р. Хейнберга, «ми – розумний вид, і винахідництво одна з найбільш ефективних стратегій нашого виживання». Проте далі науковець робить застереження стосовно того, що винаходи, які були отримані у XIX і XX ст., відповідали потребам та інтересам людей, що жили у світі, в якому енергія та матеріали були дешеві, а їх обсяги – доступні та використовувались із постійним збільшенням. На відміну від цього, винаходи XXI ст. застосовуватимуться у світі, де енергія та матеріали є дорогими та швидко виснажуються [12, с. 254].

Суперечності розвитку суспільства, які пов'язані з використанням ресурсів, відносять до найбільших сучасних викликів людству. Це зумовлено тим, що не вирішені проблеми мають глобальне значення (загальне для планетарної спільноти в цілому) і стосуються економічного базису, на якому ґрунтується розвиток світової соціально-економічної системи.

Зокрема експерти МЕА (*International Energy Agency – Міжнародне енергетичне агентство*) вказують на те, що ситуація, за якої система глобальної енергетики може не витримати протистояння викликам необмеженого економічного зростання, є досить реалістичною. В огляді *WEO-2014 (World Economic Outlook)* йдеться про конфлікт на Близькому Сході, загострен-

ня ситуації між Україною та Росією, невідомість меж та можливостей використання атомної енергії та ін. Проте в документі одночасно зазначається, що ознаки стресової ситуації енергетичної систем були б значно більшими, якби не прогрес в енергозберігаючих технологіях та успіхи в розробці та впровадженні інновацій. Крім того, в усьому світі відзначається швидкий розвиток технологій використання відновлюваних джерел енергії. За прогнозом, у 2040 р. на них припадатиме майже половина виробництва електроенергії, використання біопалива збільшиться майже втричі, а використання відновлюваних джерел енергії для виробництва тепла – більше ніж удвічі [15, с. 1, 5].

Оцінюючи перспективи світової економіки та, відповідно, її шанси на можливість успішного розвитку, В. Геєць зазначив, що за прогнозами у середньостроковій перспективі (до 2020 р.) світова економіка увійде у фазу економічного зростання з ознаками нової хвилі технологічного підйому. Проте глобальні виклики, які мають довгостроковий характер, – виснаженість оточуючого середовища та його ресурсів, глобальне потепління, конфлікти за ресурси та інші – можуть виявитися невирішеними в процесі економічного зростання очікуваної хвилі. Тому в довгостроковій перспективі саме вони можуть стати визначальними, а власне фактори економічного зростання почнуть досить швидко вичерпуватися, оскільки зберігається суперечність між економічним зростанням, орієнтованим на споживацьку модель суспільства, і вичерпністю ресурсів землі та оточуючого середовища [16, с. 105].

Світова економічна практика показує, що ресурси вичерпуються дедалі більше, і додаткове залучення їх обсягів коштує суспільству все дорожче. Ускладнення технологічного заміщення при сучасному способі виробництва полягає у тому, що, швидкість, з якою це відбувається, продовжує випереджати зростання виробничої продуктивності за рахунок інновацій, що вводяться.

За названих умов постає питання про можливість реагування людства на викли-

ки суперечностей, які пов'язані з використанням ресурсів у періоді переходу світової економіки від капіталістичного до посткапіталістичного способу виробництва; від індустріального до постіндустріального суспільного ладу. На нашу думку, відповіддю суспільства на виклики суперечностей, існування яких зумовлене сучасною техніко-економічною парадигмою, має стати адаптивна світогосподарська модель. Йдеться про такий варіант організації суспільного виробництва, за якого забезпечується відповідність між темпами зростання світового ВВП та темпами залучення ресурсів. Названий підхід до вирішення проблеми диспаритету приростів є, власне, академічним постулатом економічної теорії, але це не зменшує його актуальності, коли йдеться про відвернення загрози світового економічного колапсу.

Одним з кращих і найбільш реалістичних сценаріїв, з огляду на можливість його реалізації, є у наш час самодостатнє суспільство. Цей сценарій має відповідати декільком критеріям. Економіка майбутнього повинна бути рівноважною, у тому значенні, що відтворювані ресурси мають залучатися до виробництва зі швидкістю, нижчою за швидкість їх природного відновлення. Невідтворювальні ресурси мають споживатися спадними темпами та піддаватися відновленню (рецикляції) за першої можливості [12, с. 328, 373]. Фактично названі критерії цілком відповідають умовам моделі довгострокового сталого розвитку світової економіки на противагу моделі стабільного зростання.

Р. Хейнберг з цього приводу висловився так: «Революція стабільності розвитку відбудеться. Виснаження невідтворювальних ресурсів стане причиною того, що людство в кінцевому підсумку почне будувати власну економіку на відновлюваних ресурсах, які витратяться зі швидкістю природного відновлення. І рушієм цієї революції буде криза» [12, с. 354]. Отже, в межах існуючого прикладу техніко-економічних відносин набуває підтвердження наукове положення про місію творення, якою наділені супереч-

ності. Реальність нинішньої ресурсомісткої господарської практики та наслідки, що зумовлені нею, стають викликом для людства. За своєчасної та адекватної реакції суспільства на нього утворюються всі необхідні та достатні умови для формування економічного життя суспільства нового постіндустріального типу.

Висновки та перспективи подальших досліджень. За результатами проведеного дослідження отримано такі *висновки*:

1. Обґрунтовано наукові положення щодо походження суперечностей, пов'язаних із використанням ресурсів у перехідному періоді від індустріальної до постіндустріальної економіки на основі порівняння відмінностей природних систем (розвиток яких підтримується балансом між речовиною та енергією) та соціально-економічних (розвиток яких визначається, крім цього, знаннями та інформацією як елементами матеріального світу). За результатами аналізу виявлено, що: а) знання та інформація є одночасно як причиною посилення суперечностей, так і засобом їх розв'язання; б) знання є складовою процесу суспільного розвитку дозволяє соціально-економічним системам певний час існувати, виходячи за межі збереження внутрішнього балансу; в) створення нових знань є засобом усунення дисбалансу між резервами екосистеми, з одного боку, та невинним економічним зростанням – з іншого; г) продукування новітніх знань виступає компенсаторним інструментом при виникненні техногенних викликів.

2. Підтверджено, що в перехідному періоді від індустріальних до постіндустріальних відносин суперечності розвитку суспільства, пов'язані з використан-

ням ресурсів, залишаються такими, які породжують найбільші виклики людству. В рамках існуючої техніко-економічної парадигми зберігається суперечність між економічним зростанням, орієнтованим на споживачку модель суспільства, та вичерпністю природних ресурсів. Ускладнення технологічного заміщення при сучасному способі виробництва полягає у тому, що швидкість, з якою вичерпуються ресурси, продовжує випереджати зростання виробничої продуктивності за рахунок інновацій, що вводяться. Названа суперечність сучасної техніко-економічної парадигми має глобальне значення, яке спричиняє її поглиблення.

Дослідження фундаментальних категорій політичної економії «технологічний спосіб виробництва» та «економічний спосіб виробництва» в контексті з'ясування сутності сучасної техніко-економічної парадигми дозволило розкрити природу суперечностей, які, виникаючи в обох названих сферах людської діяльності, зумовлюють одна одну. Вони стосуються, насамперед, використання обмежених (у т. ч. невідтворюваних) ресурсів і граничних можливостей економічного зростання. Проте дослідження природи суперечностей економічного життя суспільства не обмежуються лише цим. *Перспективою подальших розвідок* є суперечності сучасної техніко-економічної парадигми в таких аспектах, як: 1) інформатизація та віртуалізація виробничо-господарських процесів; 2) циклічність економічного розвитку; 3) **особливості перехідного періоду** від індустріальної до постіндустріальної економіки (від нижчого технологічного укладу до вищого).

Список використаних джерел

1. Marx K. Kritik der politischen Ökonomie [Electronic resource]. – Available at: <http://www.linke-buecher.de/texte/marx-engels/Zur-Kritik-der-Politischen-Oekonomie.pdf>
2. Шумпетер Й.А. Теорія економічного розвитку: Дослідження прибутків, капіталу, кредиту, відсотка та економічного циклу / Й.А. Шумпетер; пер. з англ. В. Старка. – К.: Вид. дім «Києво-Могилянська академія», 2011. – 242 с.
3. Перес К. Технологические революции и финансовый капитал. Динамика пузырей и периодов процветания / К. Пререс; пер. с англ. Ф.В. Маевского. – М.: Издательский дом «Дело» РАНХ и ГС, 2013. – 232 с.

4. Кондратьев Н.Д. Основные проблемы экономической статики и динамики / Н.Д. Кондратьев. – М.: Наука, 1991. – 567 с.
5. Глазьев С.Ю. О неравномерности современного экономического роста как процесса развития и смены технологических укладов / С.Ю. Глазьев // Социология. – 2013. – № 4. – С. 42–52.
6. Яковец Ю.В. Глобальные экономические трансформации XXI века / Ю.В. Яковец. – М.: Экономика, 2011. – 382 с.
7. Быков А.А. Технологические уклады и пространственная составляющая экономического развития / А.А. Быков // Белорусский экономический журнал. – 2014. – № 1. – С. 114–126.
8. Гальчинський А.С. Економічний розвиток: методологія оновленої парадигми / А.С. Гальчинський. – Економіка України. – 2012. – № 5. – С. 4–17.
9. Бажал Ю.М. Стратегічний аналіз можливостей формування в Україні економіки нового соціально-економічного укладу / Ю.М. Бажал // Технологічний імператив стратегії соціально-економічного розвитку України / за ред. д-ра екон. наук України Л.І. Федулової; НАН України; Ін-т екон. та прогноз. – К., 2011. – Р. 4. – С. 203–244.
10. The World in 2050. Will the shift in global economic power continue? // PricewaterhouseCoopers LLP, 2015. – 44 p.
11. Мэдисон Э. Контуры мировой экономики в 1-2030 гг. Очерки по макроэкономической истории / Э. Мэдисон; пер. с англ. Ю. Каптуревского; под ред. О. Филаточевой. – М.: Изд. Института Гайдара, 2012. – 584 с.
12. Хейнберг Р. Конец роста / Р. Хейнберг; пер. с англ. Н. Некрасовой. – М.: Книжный Клуб Книговек, 2013. – 384 с.
13. Джексон Т. Процветание без роста. Экономика для планеты с ограниченными ресурсами / Т. Джексон; пер. с англ. – М.: АСТ-ПРЕСС КНИГА, 2013. – 304 с.
14. Hall Charles A.S Provisional Results for EROI Assessments [Electronic resource] / Charles A.S. Hall // The Oil Drum, 2008. – Available at: www.theoil Drum.com/node/3810
15. World Energy Outlook 2014: Краткий обзор Russian translation, OECD/IEA, Printed in France by IEA, Cover design: IEA, photo credits, 2014. – С. 1–8.
16. Геец В. В основу – социал-демократическое устройство общества / В. Геец. – Мир перемен. – 2013. – Спец. выпуск. – С. 102–105.

References

1. Marx K. *Kritik der politischen Ökonomie*. Available at: <http://www.linke-buecher.de/texte/marx-engels/Zur-Kritik-der-Politischen-Oekonomie.pdf> (Accessed 20 December 2015).
2. Schumpeter J. (2011). *Teoriya ekonomichnogo rozvytku: Doslidzhennya prybutkiv, kapitalu, kredytu, vidgotka ta ekonomichnogo tsyklu* [The Theory of Economic Development: An Inquiry into Profits, Capital, Credit, Interest, and the Business Cycle], Kyiv, Kyivo-Mogykyanska akademiya Publ., 242 p. (In Ukraine).
3. Perez C. (2013). *Tekhnologicheskie revolyutsii i finansovyy capital. Dinamika puzerey i periodov protsvetaniya* [Technological Revolutions and Financial Capital. The Dynamics of Bubbles and Golden Ages]. Moscow, Delo Publ., 232 p. (In Russian).
4. Kondratev N.D. (1991). *Osnovnyye problemy ekonomicheskoy statistiki i dinamiki* [The main problem of economic statics and dynamics]. Moscow, Nauka Publ., 567 p.
5. Glazev S.U. (2013). *O neravnomernosti sovremennogo ekonomicheskogo rosta kak protsess razvitiya i smeny texnologicheskix ukkladov* [About unevenness of modern economic growth as a process of development and change of technological modes]. *Sotsiologiya* [Sociology], no. 4, pp. 42–52.

6. Yakovets U.V. (2011). *Globalnye ekonomicheskie transformatsii XXI veka* [Global economic transformation of the XXI century]. Moscow, Ekonomika Publ., 382 p.

7. Bykov A.A. (2014). *Tekhnologicheskie uklady i prostranstvennaya sostavlyayushchayz ekonomicheskogo razvitiya* [Technological structures and spatial component of economic development]. *Belorusskiy ekonomicheskii zhurnal* [Belorussian Economic Journal], no. 1, pp. 114-126.

8. Galchinskiy A. (2012). *Ekonomichnyy rozvytok: metodologiya onovlenoi paradygmy* [Economic development: methodology of revised paradigm]. *Ekonomika Ukrainy* [Economy of Ukraine], no. 5, pp. 4-17.

9. Bazhal U.M. (2011). *Tekhnologichnyy imperativ strategii sotsialno-ekonomichnogo rozvytku Ukrainy* [Strategic analysis of possibility of formation in Ukraine the economy of a new social and economic structure]. Chapter 4: *Strategichnyy analiz mozhlyvostey formuvannya v Ukraini ekonomiky novogo sotsialno-ekonomichnogo ukladu* [The technological imperative of social and economic development of Ukraine], Kyiv, NAN Ukrainy; In-t ekon. ta prognozyvan, pp. 203-244.

10. The World in 2050. Will the shift in global economic power continue? PricewaterhouseCoopers LLP, 2015. 44 p.

11. Maddison A. (2012). *Kontury mirovoy ekonomiky v 1-2030 gg. Oчерки po makroekonomicheskoy istorii* [Contours of the World Economy, 1-2030 AD: Essays in Marco-Economic History]. Moscow, Institut Gaydara Publ., 584 p. (In Russian).

12. Kheinberg R. (2013). *Konets rosta* [The End of Growth. Adapting to Our New Economic Reality]. Moscow, Knizhnyy Klub Knigovek Publ., 384 p. (In Russian).

13. Jackson T. (2013). *Prosvetanie bez rost. Ekonomika dlya planety s ograniitsenyimi resursami* [Prosperity without Growth.] Moscow, AST-PRESS KNIGA Publ., 304 p. (In Russian).

14. Hall Charles A.S. (2008). *Provisional Results for EROI Assessments. The Oil Drum*. Available at: www.theoil Drum.com/node/3810 (Accessed 10 September 2015).

15. World Energy Outlook 2014 : OECD/IEA, Printed in France by IEA, Cover design: IEA, photo credits, 2014, pp. 1-8 (In Russian).

16. Geets V.V. (2013). *V osnovu - sotsial-demokraticheskoe ustroystvo obshchestva* [In the basis of the social-democratic organization of society]. *Mir peremen* [World of change], special edition pp. 102-105.

Обоснованы научные положения, которые касаются происхождения противоречий, связанных с использованием ресурсов в условиях современной технико-экономической парадигмы. Определена значимость знаний и информации (как элементов материального мира) для развития и поддержания баланса социально-экономических систем. Аргументирована мысль о том, что в переходном от индустриальной к постиндустриальной экономики периоде технологический прогресс и инновации, которые являются продуктами интеллектуальной деятельности человека, становятся одновременно причиной усиления противоречий и средством их разрешения.

Ключевые слова: *противоречия, технико-экономическая парадигма, инновации, постиндустриальная экономика.*

The scientific statements about origin of contradictions related to the usage of resources in conditions of modern techno-economic paradigm are substantiated. The significance of knowledge and information (as elements of the material world) for development and maintenance the balance of social and economic systems is determined. The opinion that in the transition period from industrial to post-industrial economy technological progress and innovation which are the products of human intellectual activity become at the same time the cause of intensification of contradictions and the means of its solution is reasoned.

Key words: *contradictions, techno-economic paradigm, innovations, post-industrial economy.*

Одержано 14.01.2016.

УДК 330.1

О.А. ЗАДОЯ, аспірант
Дніпропетровського університету імені Альфреда Нобеля

СПОЖИВАННЯ ТА ЗАОЩАДЖЕННЯ ДОМОГОСПОДАРСТВ: ДОХОДНІ ТА НЕДОХОДНІ ФАКТОРИ

Статтю присвячено дослідженню факторів, що визначають поділ доходу, яким розпоряджається економічний суб'єкт, на споживання та заощадження. Узагальнено існуючі теорії заощаджень. З'ясовано умови досягнення рівноваги економічного суб'єкта щодо визначення розміру заощаджень та його мотивація. Виділено доходні та недоходні чинники формування пропорції поділу доходу на споживання та заощадження. Обґрунтовано доцільність використання понять «гранична корисність споживання» та «гранична корисність заощаджень».

Ключові слова: *дохід, споживання, заощадження, доходні та недоходні фактори заощаджень, гранична корисність споживання, гранична корисність заощаджень.*

Доход є ключовою категорією економічної науки з моменту її виникнення. Меркантилісти концентрували увагу на доходах держави, які вона отримує від зовнішньої торгівлі. Фізіократи досліджували джерела доходу та його розподіл між основними групами населення. Саме питання привласнення капіталістами доходу, створеного працею найманих працівників (додаткової вартості), є ключовим положенням марксистської економічної теорії. Первинний розподіл доходу між різними групами економічних суб'єктів та підстави його перерозподілу є предметом дослідження численних теорій соціальної справедливості.

Однак з часом основний акцент переноситься з проблеми привласнення доходу на питання формування пропорцій його використання економічним суб'єктом уже після завершення процедур поділу та перерозподілу. І хоча перші судження про значний вплив поділу доходу на споживання та заощадження зустрічаються ще в економістів XVIII–XIX ст., у найбільш завершеному вигляді ці питання знаходять своє відображення в теорії загальної рівноваги Дж.М. Кейнса [1]. Разом з тим у

наступних дослідженнях прихильників як кейнсіанства, так і неокласичної концепції, основна увага приділялася саме впливу поділу доходу на споживання та заощадження на макроекономічну рівновагу. Розробка ж теорії прийняття рішення окремим економічним суб'єктом щодо поділу доходу, яким він розпоряджається, на споживання та заощадження очікує на своє завершення.

Метою нашого дослідження є з'ясування механізму прийняття рішення економічним суб'єктом щодо використання частини доходу не на поточне споживання, а для заощадження, та факторів, що впливають на це рішення.

В економічних концепціях «споживання» та «заощадження» нерозривно пов'язані з поняттям «дохід, який є у розпорядженні». На наш погляд, зв'язок між зазначеними категоріями, з одного боку, є діалектичним, а з іншого – мотиваційно-алюкаційним. Діалектичність полягає перш за все в тому, що споживання та заощадження є складовими одного доходу, а тому залежать від нього (розмір, структура, джерела формування, динаміка тощо). Більше того, найчастіше сьогодинішні

заощадження з часом теж стають споживанням, що дає підстави деяким дослідникам вважати заощадження просто відтермінованим у часі споживанням. Це робить споживання та заощадження єдиними. Однак одночасно можна говорити про боротьбу між ними як суперечностями. Адже в певний момент доход обмежений, а тому будь-яка спожита його частина виключає можливість її використання для заощадження, і навпаки.

Не слід забувати й про інший закон діалектики: перехід кількості у якість. Адже зміна обсягів доходу не тільки еволюційно змінює співвідношення споживання та заощадження, але може також мати певні якісні зрушення (точки біфуркації), без урахування яких пояснити суттєві зміни пропорцій буде неможливо.

Під алокацією в економічній науці, як правило, розуміють розподіл обмежених ресурсів для досягнення певних цілей [2, с. 24]. Тому мотиваційно-алокативний зв'язок між доходом, споживанням та заощадженням можна тлумачити як розподіл обмеженого доходу на цілі споживання та заощадження, які обумовлені певними мотивами. Таке розуміння зв'язку передбачає дослідження мотивів, якими керується економічний суб'єкт, обираючи те чи інше співвідношення поточного споживання та заощаджень.

Маючи на озброєнні зазначені методологічні засади, звернемося до дослідження історії формування поглядів на споживання та заощадження, а також механізму поділу доходу на ці складові.

Формування розуміння категорій «споживання» та «заощадження» відбувалося паралельно з розвитком «моделей доходу». Точкою відліку визначення доходу і його поділу можна вважати працю Н.У. Сеніора «Основні начала політичної економії» (1836) і модель міжчасового вибору І. Фішера, описану в його праці «Теорія відсотка» (1930) [3]. Суть її полягає в тому, що при ухваленні рішення про споживання зараз і в майбутньому споживачі стикаються з міжчасовими бюджетними обмеженнями.

Згодом Дж.М. Кейнс розробив альтернативну модель абсолютного доходу («Загальна теорія зайнятості, відсотка і грошей» 1936 р.) [1], а його послідовники Дж. Дьюзенберрі (модель відносного доходу в праці «Доход, заощадження і теорія споживчої поведінки» (1949 р.) [4] і Ф. Модільяні (модель життєвого циклу, висунута у 1954 р. та детально викладена у Нобелівській лекції у 1986 р. «Життєвий цикл, особисті заощадження і багатство народів») [5; 6] розвинули теорію, основою якої стала ідея міжчасового вибору І. Фішера. На думку останнього, залежність споживання від доходу визначається не тільки поточною величиною доходу, а й очікуваною величиною доходу в майбутньому.

Основний постулат гіпотези життєвого циклу стверджує, що людина, намагаючись згладити особисте споживання протягом свого життя, співвідносить своє споживання з очікуваним доходом протягом життя. З метою утримання рівня споживання в старості, людина повинна робити накопичення (заощадження) в перебігу активної фази життя.

Однією з найсучасніших і найбільш практичних моделей виступає модель перманентного доходу М. Фрідмана, засновника монетаризму, лауреата Нобелівської премії 1976 р. М. Фрідман [7] спирається на ідеї Ф. Модільяні (прагнення протягом життя підтримувати стабільний рівень споживання) і знаходить спільні позиції з теорією міжчасового вибору І. Фішера.

Гіпотеза перманентного доходу М. Фрідмана ґрунтується на визнанні того факту, що формування споживчих витрат суб'єктів відбувається не за рахунок поточного (за Дж.М. Кейнсом), а за рахунок постійного (перманентного) доходу, з метою забезпечити протягом життя більш-менш стабільний рівень споживання.

Практично усі перелічені теорії виходять з того, що у парі «споживання – заощадження» провідна роль належить споживанню. Саме максимізація сукупного споживання й визнається глибинною причиною заощаджень у короткотерміново-

му періоді. Сьогодні в економічній науці досить поширеними є такі мотиваційні фактори заощаджень: обережність; з метою заповіту; відкладений попит. Ці мотиви мають певні паралелі з основними економічними теоріями доходу: забезпечення старості (лежить у визначенні життєвого циклу Ф. Модільяні); невизначеність відносних доходів і дати смерті: невикористаний запас до смерті краще перевитрат за життя (модель відносного доходу Дж. Дьюзенберрі); спадок (модель перманентного доходу М. Фрідмана).

На наш погляд, основні теорії щодо суті та мотивів заощаджень можна об'єднати у три групи: кількісні, мотиваційні та інвестиційні (табл. 1).

Тлумачення Дж.М. Кейнсом сутності заощаджень як перевищення доходу над споживанням сьогодні стало хрестоматійним. Це визначення використовується в системі національних рахунків, прийнятій Організацією Об'єднаних Націй [12]. Такий підхід ми назвали кількісним, оскільки він дає можливість підрахувати обсяги заощаджень. Він протиставляє споживання та збереження, підкреслюючи відмінність у здійсненні цих процесів. Існує ще один підхід, який ми розцінюємо як мотиваційний. Він, зокрема, представлений У. Шарпом, який визначає заощадження як «відкладене споживання». При цьому підкреслюється єдність споживання та заощадження населення, тому що обидві частини доходу спрямовані на задоволення потреб, але тільки з розривом у часі.

Особливе місце у розвитку теорії заощаджень належить Н. Сеніору, автору відомої суб'єктивно-психологічної теорії «утримання» («стримування»). Без використання терміна «заощадження» у його теорії фактично йдеться про цей процес. На думку Н. Сеніора, капіталіст відмовляється від насолоди споживання, перетворюючи частину своїх доходів на засоби виробництва. За словами Н. Сеніора, поточне споживання є більш цінним, ніж споживання у майбутньому. Тому відмова капіталіста від поточного споживання розглядається як жертва, що приводить до винагороди у вигляді прибутку в майбутньому. Ця інтерпретація заощаджень має ознаки інвестицій. І хоча названа позиція була піддана критиці з боку К. Маркса [13, с.235–240], на наш погляд, це була одна з перших спроб зрозуміти саму суть заощаджень. Крім того, розуміння відмінностей у значеннях поточних і майбутніх переваг стало основою для розвитку теорії дисконтованих грошових потоків.

Кожне з цих визначень має право на існування, тому що відображає одну зі сторін заощаджень. Тим не менше вони не розкривають саму суть відмови від поточного споживання заради заощадження частини доходу. Тому спробуємо поглянути на процес із позицій мотиваційно-алокатійного підходу.

Використовуючи метод єдності історичного і логічного, варто зауважити, що першість у парі «споживання – за-

Таблиця 1

Теорії заощаджень

Назва групи теорій	Типові представники	Сутність заощаджень
Кількісні	Дж.М. Кейнс, Н. Калдор [8], П. Сраффа [9]	Заощадження є залишком доходу після відшкодування витрат на споживання
Мотиваційні	У.Ф. Шарп [10], Дж. Лінтнер [11]	Заощадження – це відкладене споживання
Інвестиційні	Н.У. Сеніор	Заощадження – це неспожитий дохід, виробниче використання якого в майбутньому дасть більший результат, ніж негайне споживання

ощадження» належить саме споживанню. Спочатку (природно) споживання займає ліву частину доходу (а іноді і повністю його поглинаючи). Це обумовлено певним мінімально необхідним рівнем споживання людиною для підтримки свого існування і відтворення її як біосоціальної істоти. У науці такий рівень споживання називають автономним. Отже, та частина доходу, яка може виступати у вигляді заощаджень, можлива лише тоді, коли з'являється надлишкова частина, яка не використовується у споживанні (за К. Марксом – додатковий продукт).

Варто зауважити, що категорія «споживання» завжди виступає показником потоку, а сама його величина вимірюється кількістю благ, спожитих за певний відрізок часу. Категорія «заощадження» має двоїстий характер: з одного боку, заощадження виступають величиною, накопиченої за певний відрізок часу (показник потоку), з іншого боку, заощадження можна охарактеризувати як показник запасу (заощадження на початок чи кінець періоду).

З цього випливає, що зіставляти споживання і заощадження необхідно саме з точки зору потоку. І саме цей критерій обумовлює певну самостійність заощаджень у відношенні до споживання.

Отримавши певний дохід та очистивши його від податків, трансфертів та інших обов'язкових платежів (доход, яким розпоряджається суб'єкт домогосподарства, перш за все покривають потреби в автономному споживанні. За загальним визнанням автономне споживання – це певний розмір споживання, який не залежить від доходу і становить основу існування самого економічного суб'єкта. Оскільки втративши будь-яку частину автономного споживання, суб'єкт втрачає шанс на існування, то можна стверджувати, що гранична корисність кожної одиниці доходу, використаного на автономне споживання, залишається незмінною в межах усього його розміру. Якщо ж дохід, яким розпоряджається суб'єкт, є більшим за автономне споживання, то кожна додаткова його одиниця, що спрямовується на споживання, має меншу корисність, ніж попередня.

Правильним буде твердження, що заощадження виникають тоді, коли гранична корисність заощаджень (MU_s) виявляється більшою за граничну корисність поточного споживання (MU_c), а в стані рівноваги економічний суб'єкт опиняється у тому випадку, якщо гранична корисність поточного споживання зрівнюється з граничною корисністю заощаджень (рис. 1).

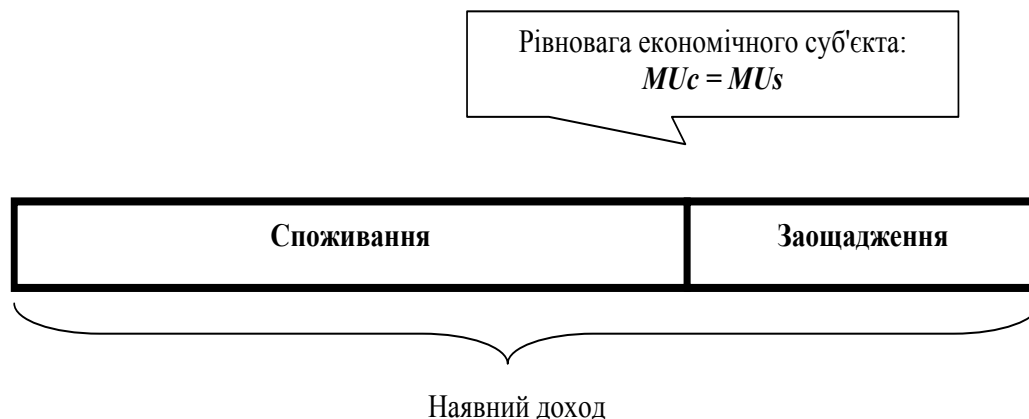

Рис. 1. Рівновага споживача в системі поділу наявного доходу

Графічне зображення механізму досягнення рівноваги економічного суб'єкта щодо поділу наявного доходу на споживання та заощадження наведено на рис. 2. Як видно з цього рисунка, рівноважним є такий поділ доходу, який досягається у точці перетину кривих граничної корисності споживання та заощадження. Якщо внаслідок певних причин поділ виявиться нерівноважним, то суб'єкт, який веде себе раціонально, буде змінювати пропорцію на користь тієї форми використання доходу, що приносить йому більший приріст загальної корисності. У рівноважному стані суб'єкт максимізує загальну корисність у межах наявного доходу. Така рівновага є стійкою, оскільки на порушення рівноваги система реагує її відновленням.

Рис. 2 демонструє статичну модель досягнення рівноваги, за якої усі висхідні параметри (дохід, споживацькі стандарти, споживацькі переваги, загальне економічне середовище) залишаються незмінними. Проаналізуємо, як буде реагувати система на зміну окремих параметрів.

На нашу думку, усі фактори, що впливають на співвідношення споживання та заощадження, можна поділити на доходні та недоходні. На рис. 3 показано зміну рівноваги економічного суб'єкта

під впливом збільшення доходу. Саме цю ситуацію описує основний психологічний закон Дж.М. Кейнса. Дійсно, якщо зростає дохід, то зростає і споживання, але останнє зростає повільніше, ніж зростає дохід. Це пов'язане з тим, що споживання є менш еластичним у відношенні до наявного доходу, ніж заощадження. Однак, як ми вважаємо, це твердження не можна сприймати як абсолютний закон. Закон Дж.М. Кейнса може спрацьовувати лише тоді, коли точка перетину знаходиться на значній відстані від межі автономного споживання. Адже чим ближче до межі автономного споживання, тим більша еластичність споживання у відношенні до доходу. І у цьому випадку немає жодних підстав вважати, що вона виявиться меншою, ніж еластичність заощаджень залежно від доходу.

Численні спроби емпірично перевірити дію закону Дж.М. Кейнса продемонстрували, що статистично не підтверджується випереджаюче зростання заощаджень у відношенні до доходу. Це явище в економічній науці отримало назву «загадки Кузнеця». Слід зазначити, що фактична динаміка споживання та заощадження відчуває на собі не тільки вплив фактора доходу, але й численних недоходних

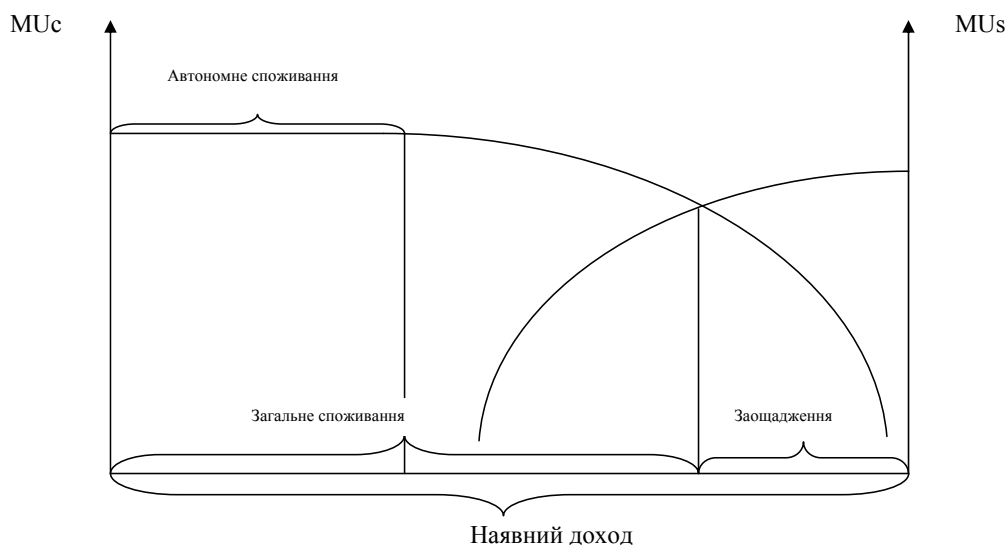

Рис. 2. Механізм досягнення рівноважного поділу наявного доходу

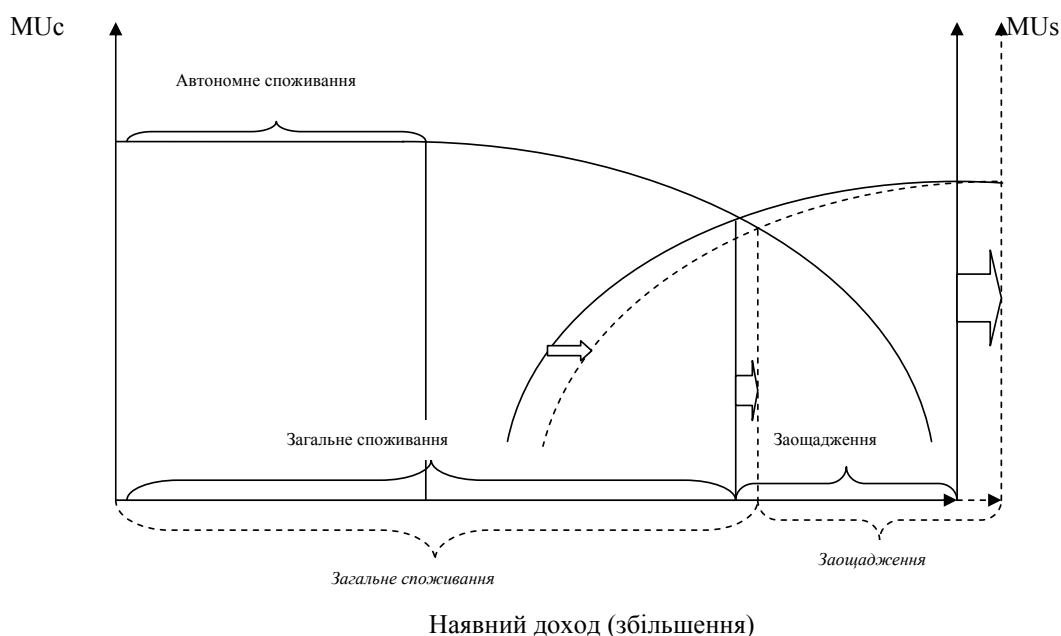

Рис. 3. Вплив зростання доходу на рівновагу споживача

факторів. До них, зокрема, можна віднести зміну життєвих стандартів (зростання доходу може привести до переходу суб'єкта до іншої соціальної групи, де діють більш високі споживацькі стандарти), зміну потреб споживача під впливом, наприклад, реклами та науково-технічних досягнень, зміни зовнішнього середовища, що підвищує чи знижує цінність заощаджень, тощо.

Якщо при зміні доходу нахил кривих граничної корисності споживання та заощадження залишається незмінним, а вони лише переміщуються на графіку вправо чи вліво, то дія недоходних факторів, навпаки, змінює нахил кривих, може пе-

ремішувати їх вгору чи вниз, збільшувати чи зменшувати автономне споживання тощо. Розуміння механізму впливу недоходних факторів може створювати необхідну теоретичну базу для управління процесами формування співвідношення споживання та заощадження, що є важливим компонентом державного регулювання процесів досягнення макроекономічної стабільності.

Рішення суб'єктів господарювання про заощадження частини наявного доходу є результатом складної взаємодії внутрішньої мотивації та зовнішніх стимулів. У табл. 2 наведено основні пари мотивів та стимулів, які вплива-

Таблиця 2

Мотиви і стимули заощаджень домогосподарств

Мотиви	Стимули
Прагнення до стабільності, створення страхового фонду	Нестійкість і непередбачуваність зовнішнього середовища, ризики зниження поточних доходів
Поліпшення споживання в майбутньому	Співвідношення поточного доходу і цін на товари тривалого користування
Усереднення споживання за період	Періодичність надходження доходів
Прагнення отримати додатковий дохід	Співвідношення прибутковості банківських депозитів або інших форм інвестування і рівня інфляції

ють на домашні господарства і визначають їх відмову від поточного споживання заради заощадження частини наявного доходу.

Легко помітити, що в основі усіх перелічених мотивів для заощадження лежить природне бажання домашніх господарств забезпечити принаймні стабільне (а в кращому випадку – зростаюче) споживання. Ці мотиви існують завжди та відображають цільову настанову цієї групи економічних суб'єктів – максимізацію корисності, підвищення ступеня задоволення потреб. Останні слід розуміти досить широко: щонайменше враховуючи усі рівні піраміди потреби Маслоу. Саме використання поняття мотиваційно-алокатійного підходу дозволяє розкрити зв'язок між обмеженістю факторів доходу і структурою споживання, враховуючи внутрішні мотиви і зовнішні стимули.

Слід підкреслити, що залежно від стану зовнішнього середовища (стимулів) деякі з перелічених мотивів можуть не проявлятися, а деякі стануть вирішальними при прийнятті рішення про заоща-

дження. Тому стимули можна розглядати як **фактори пробудження** того чи іншого мотиву. Наприклад, економічна нестабільність, загроза втрати (часткової чи повної) доходу висуває на перший план прагнення до стабільності як мотив заощадження. Зростання сплачуваних банківських відсотків може зробити вирішальним мотивом заощаджень намагання отримати додатковий дохід.

Таким чином, заощадження – це процес прийняття рішення економічним суб'єктом про відмову від поточного споживання частини наявного доходу на основі взаємодії внутрішніх мотивів та зовнішніх стимулів заради досягнення поставленої мети. Рівновага споживача досягається у випадку рівності граничної корисності споживання та граничної корисності заощаджень. Фактична динаміка поділу наявного доходу визначається взаємодією доходних та недоходних факторів. Розуміння цієї взаємодії може бути підґрунтям для державного регулювання процесів споживання та заощадження з метою досягнення макроекономічної рівноваги.

Список використаних джерел

1. Кейнс Дж.М. Общая теория занятости, процента и денег / Дж.М. Кейнс // Мировая экономическая мысль. Сквозь призму веков: в 5 т. / Сопред. редкол. Г.Г. Фетисов, А.Г. Худокормов. Т. IV. Век глобальных трансформаций / Отв. ред. Ю.Я. Ольсевич. – М.: Мысль, 2004. – С.139–168.
2. Райзберг Б.А. Современный экономический словарь / Б.А. Райзберг, Л.Ш. Лозовский, Е.Б. Стародубцева; под. общ. ред. Б.А. Райзберга. – М.: Инфра-М, 2008. – 512 с.
3. Шумпетер Й. История экономического анализа / Й. Шумпетер. Т. 2. – СПб.: Экономическая школа, 2001. – 840 с.
4. James S. *Duesenberry*. Income, Saving, and the Theory of Consumer Behavior, Harvard University, Press: Cambridge, Massachusetts. – 1949. – 128 p.
5. Franco Modigliani, Richard Brumberg. *Utility Analysis and the Consumption Function*, In Kenneth Kurihara, ed., *Post-Keynesian Economics*. New Brunswick: Rutgers University Press, 1954.
6. Модильяни Ф. Жизненный цикл, личные сбережения и богатство нации / Ф. Модильяни // Мировая экономическая мысль. Сквозь призму веков: в 5 т. / Сопред. редкол. Г.Г. Фетисов, А.Г. Худокормов. Т. V. Всемирное признание. Лекции нобелевских лауреатов / Отв. ред. Г.Г. Фетисов. – М.: Мысль, 2004. – С. 529–560.
7. Friedman M. *Capitalism and Freedom*, Kindle Edition, University of Chicago Press, Chicago, 2002. – 208 p.

8. Nicholas Kaldor. Capital Accumulation and Economic Growth, in F. A. Lutz and D. C. Hague, editors, *The Theory of Capital*, New York: St. Martin's Press, 1961. – pp. 177–222.

9. Sraffa, Piero. *Production of Commodities by Means of Commodities: Prelude to a Critique of Economic Theory*, Cambridge University Press, 1960.

10. William F. Sharpe. *Investors and Markets*, Princeton University Press, 2006.

11. John Lintner. Allowance of rates of return on public utility equities: The theory of optimal rate of return regulation of utilities and the double leverage controversy, Harvard University, 1981.

12. Gross Saving [Electronic resource]. – Available at: http://www.un.org/esa/sustdev/natlinfo/indicators/methodology_sheets/econ_development/gross_saving.pdf

13. Маркс К. Капитал. Критика политической экономии. Т/ 1. / К. Маркс. – М.: Политиздат, 1969. – 907 с.

References

1. Keynes, J.M. (2004). *Obschaia teoriia zaniatosti, procenta i deneg* [The General theory of employment, interest and money]. *Mirovaia ekonomicheskaiia mysl'. Skvoz' prizmu vekov* [World economic thought. Through the prism of centuries]. Vol. 4. *Vek globalnyh transformacii* [Age of global transformations]. Moscow, Mysl' Publ., pp. 139-168.

2. Rajzberg, B.A., Lozovskij, L.Sh., Starodubceva, E.B. (2008). *Sovremennyy ekonomicheskii slovar'* [Modern Dictionary of Economics]. Moscow, Infra-M Publ, 512 p.

3. Shumpeter, J. (2001) *Istoriya ekonomicheskogo analiza* [History of Economic Analysis], Vol. 2., St. Petersburg, Ekonomicheskaya shkola Publ, 840 p.

4. James S. Duesenberry (1949). *Income, Saving, and the Theory of Consumer Behavior*, Harvard University, Press: Cambridge, Massachusetts, 128 p.

5. Franco Modigliani, Richard Brumberg, (1954), *Utility Analysis and the Consumption Function*, In Kenneth Kurihara, ed., *Post-Keynesian Economics*. New Brunswick: Rutgers University Press.

6. Modil'yan, F. (2004). *Zhiznennyi tsikl, lichnyye sberezheniya i bogatstvo natsii* [Life Cycle, Individual Thrift and the Wealth of Nations], *Mirovaya ekonomicheskaya mysl'. Skvoz' prizmu vekov* [World economic thought. Through the prism of centuries]. Vol. 5. *Vsemirnoye priznaniye. Lektsii nobelevskikh laureatov* [World recognition. Lectures of Nobel laureates]. Moscow, Mysl' Publ., pp. 529-560.

7. Friedman, M. (2002). *Capitalism and Freedom*, Kindle Edition, University of Chicago Press: Chicago, 208 p.

8. Nicholas Kaldor (1961). *Capital Accumulation and Economic Growth*, in F. A. Lutz and D. C. Hague, editors, *The Theory of Capital*, New York: St. Martin's Press, pp. 177-222.

9. Sraffa, Piero (1960). *Production of Commodities by Means of Commodities: Prelude to a Critique of Economic Theory*, Cambridge University Press.

10. William, F. Sharpe (2006). *Investors and Markets*, Princeton University Press.

11. John Lintner (1981). *Allowance of rates of return on public utility equities: The theory of optimal rate of return regulation of utilities and the double leverage controversy*, Harvard University.

12. Gross Saving. Available at: http://www.un.org/esa/sustdev/natlinfo/indicators/methodology_sheets/econ_development/gross_saving.pdf (accessed 5 February 2016).

13. Marx, K. (1969), *Capital. Criticism of Political Economy*, Vol. 1, Moscow, Politizdat, 907 p.

Статья посвящена исследованию факторов, определяющих деление располагаемого дохода экономического субъекта на потребление и сбережение. Обобщены существующие теории сбережений. Определены условия достижения равновесия экономического субъекта относительно определения размера сбережений и его мотивация. Выделены доходные и не доходные факторы формирования пропорции деления дохода на потребление и сбережение. Обоснована целесообразность использования понятий «предельная полезность потребления» и «предельная полезность сбережений».

Ключевые слова: доход, потребление, сбережения, доходные и не доходные факторы сбережений, предельная полезность потребления, предельная полезность сбережений.

The article is devoted to the factors determining the division of the disposable income of an economic subject to consumption and saving. Existing theories of savings have been summarized. Conditions for equilibrium economic entity on the definition of the size of the savings and his motivation have been determined. Revenue and non-revenue factors of formation of income fission proportions on consumption and saving have been allocated. Expediency to use of the concepts 'marginal utility of consumption' and 'marginal utility savings' has been proved.

Key words: income, consumption, savings, revenue and non-revenue factors, marginal utility of consumption, marginal utility of savings.

Одержано 14.01.2016.

УДК 331.102.344

С.І. ТУЛЬ, асистент Вищого навчального закладу Укоопспілки
«Полтавський університет економіки і торгівлі»

ВІРТУАЛІЗАЦІЯ ІНТЕЛЕКТУАЛЬНОЇ ПРАЦІ В УМОВАХ СТАНОВЛЕННЯ ПОСТІНДУСТРІАЛЬНОЇ ЕКОНОМІКИ

Систематизовано та описано особливості інтелектуальної праці в умовах віртуалізації економіки. Показано, що віртуалізація праці є однією з найбільш очевидних ознак постіндустріалізації економічних відносин у суспільстві. Обґрунтовано існування безпосереднього зв'язку між працею висококваліфікованих спеціалістів нового типу (фахівців з якісно новими компетенціями) та результативністю бізнесу віртуалізованих суб'єктів господарювання.

Ключові слова: віртуалізована інтелектуальна праця, інформаційно-комунікаційні технології, е-працівник, краудсорсинг, постіндустріальна економіка.

Постановка проблеми, її зв'язок із важливими науковими та практичними завданнями. Під впливом розвитку та поширення інформаційно-комунікаційних технологій (ІКТ) відбулися помітні зміни в організації виробничого процесу і трудової діяльності. З одного боку, нові технології повністю ліквідують деякі види трудової діяльності. Проте, з іншого – вони формують попит на працю людей з новими професійними та кваліфікаційними ознаками, а також сприяють появі нових робочих місць, створюючи тим самим нові можливості й одночасно висуваючи вимоги, яким повинен відповідати сучасний інтелектуальний працівник. Особливістю інтелектуальної праці на сучасному етапі розвитку постіндустріального суспільства є її віртуалізація, що приводить до збільшення кількості людей, зайнятих творчою, креативною та інтелектуальною працею у віртуальному просторі. У наш час економіка суттєво трансформується, набуваючи все більше ознак віртуальності. Перенесення бізнесу з реальної сфери у віртуальну зумовлює потребу лише в управлінській участі цими процесами з боку людини. Віртуалізація переважної більшості бізнес-процесів, які

автоматизуються за допомогою інформаційних систем та поширення Інтернет-технологій, вимагає від сучасного працівника нового типу мислення, сформованого на основі загальноосвітніх і спеціалізованих знань і навичок у сфері використання інноваційних технологій.

Аналіз останніх досліджень і публікацій, виділення невирішених раніше частин проблеми. Процеси віртуалізації суспільних явищ в умовах становлення постіндустріального суспільства знайшли своє відображення у наукових працях багатьох вчених. Найбільш фундаментальними з них є: концепція «занепаду реальності» Ж. Бодрійєра [1], теорія виникнення віртуального класу А. Крокера, М. Вейнштейна [2], концепція віртуалізації суспільства Д.В. Іванова [3], теоретичні дослідження віртуальної організації як нової форми ведення бізнесу у ХХІ ст. М. Уорнера та М. Вітцеля [4], концепція віртуалізації економічної діяльності С. Сассен [5] та ін. Проте, зважаючи на швидкий розвиток і поширення ІКТ, а також зумовлені цим глобальні тенденції віртуалізації бізнес-процесів, проблеми трансформації сфери трудових відносин, появи нових форм інтелектуальної праці

і підходів до її організації потребують подальшого вивчення.

Метою дослідження є визначення та систематизація особливостей інтелектуальної праці в умовах віртуалізації економіки.

Виклад основного матеріалу дослідження. Відмінністю періоду становлення постіндустріальної економіки є віртуалізація інститутів ринку та підприємництва. Інтелектуальна праця на основі швидкого розвитку інноваційних технологій також віртуалізується. Вона стає переважно дистанційною і не обмежується географічним простором та часом, а її ефективність залежить від налагодженої системи комунікацій у віртуальному просторі.

Оскільки значна частка доданої вартості створюваних нині товарів і послуг формується не на виробничих потужностях підприємства, то у сучасних умовах господарювання істотно зменшується

потреба у багатьох атрибутах класичної виробничої організації: офісах, де робочі місця заповнюються працівниками за зразком конвеєрного технологічного ланцюжка; процедурах контролю трудовитрат; жорсткій ієрархії щодо посадових обов'язків тощо. Віртуалізація праці створює можливості для організації робочого місця (для переважної більшості працівників) майже скрізь: вдома, у клієнта, в готелі, автомобілі, літаку, коворкінгу, телецентрах тощо. Організація праці у формі «робочого часу» як графіка присутності в офісі або розкладу виконання технологічних операцій втрачає економічний зміст, але зберігає соціальне значення. Зважаючи на це, праця не зникає, а стає, за термінологією Д.В. Іванова [3], «симулякром» (продуктом процесу симуляції). Специфічність інтелектуальної праці в умовах віртуалізації економіки розкривається через низку особливих ознак (рис. 1).

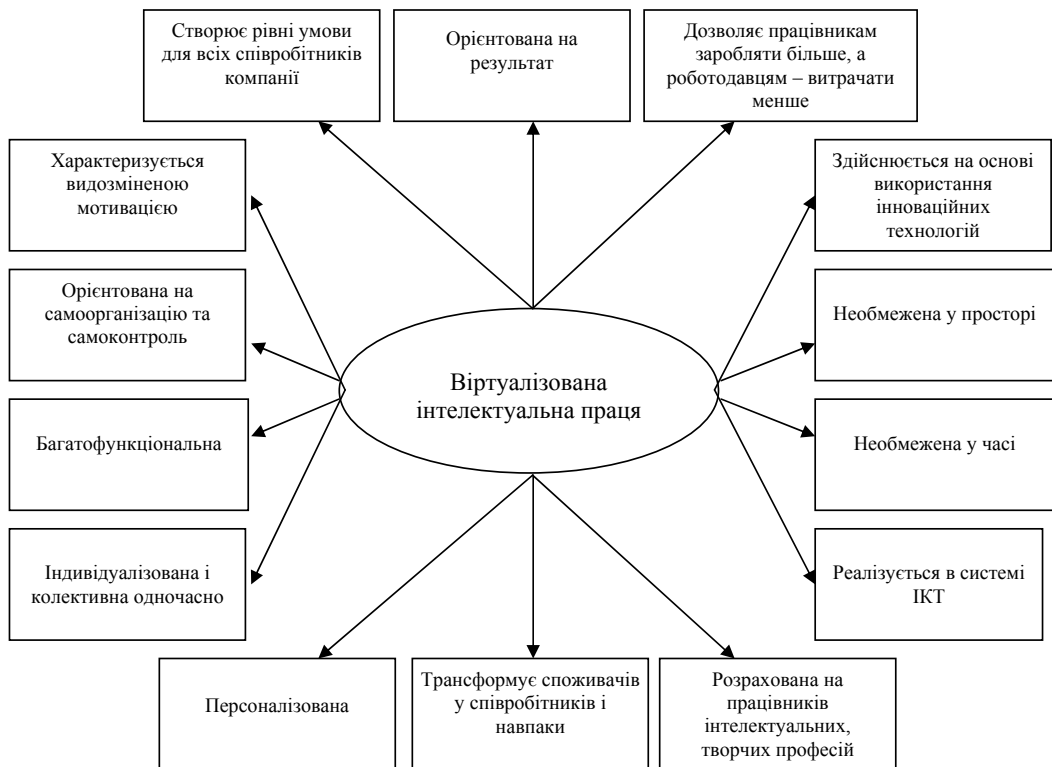

Рис. 1. Особливості інтелектуальної праці в умовах віртуалізації економіки (розроблено автором)

1. *Віртуалізація інтелектуальної праці здійснюється на основі використання інноваційних технологій.* Інноваційні технології значно розширюють можливості здійснення бізнесу у віртуальній сфері, оскільки революційним шляхом змінюють спосіб, місце та час роботи. Постійне вдосконалення технологій, особливо у сфері бізнес-комунікацій, вносить зміни в організацію праці. На думку Дж. Бессена [6], яку ми поділяємо, працівники не замінюються повністю технологіями, а лише витісняються на робочі місця, які вимагають нових знань. Необхідно зазначити, що на процес праці та рівень зайнятості населення в окремих секторах економіки специфічно впливає впровадження нової техніки і технологій, у тому числі інформаційних. **Поява банкоматів** привела не стільки до скорочення касирів, скільки до зміни їх функціональних обов'язків. Нині робота цих працівників здебільшого пов'язана з налагодженням зв'язків з клієнтами для продажу їм високорентабельних фінансових послуг та продуктів.

2. *Віртуалізована інтелектуальна праця не обмежена простором.* Нові технології впливають на зміну робочого простору, який все більше віртуалізується. У сучасному світі робочий простір (віддаленість працівників один від одного) визначається швидкістю комунікацій, а не одиницями виміру відстані, оскільки нові технології дозволяють вирішувати значну кількість бізнес-питань у віртуальному офісі без фізичного переміщення працівників. У наш час «фізичний» офіс компанії є лише допоміжним засобом, і більшість проектів виконується у віртуальному просторі: ведуться переговори, розробляються стратегії, створюються інженерні та дизайнерські проекти, відслідковуються обсяги продажу та запаси товарів на складі, здійснюються банківські операції, а також проводиться діагностика пацієнтів та ін. Таким чином, швидкість бізнес-процесів у наш час стає істотно залежною від швидкості прийняття управлінських рішень, руху інформацій-

них потоків та потужності технологій. Як зазначають науковці [7], у віртуалізованій постіндустріальній економіці швидкість праці тим вища, чим менше рухів здійснює інтелектуальний працівник.

Віртуалізація простору здатна об'єднати талановитих працівників та роботодавців з різних країн (як економічно розвинутих, так і таких, що розвиваються). Наприклад, у фірмі «Basecamp» (до 2014 р. «37signals», штаб-квартира в Чикаго), яка займається розробкою програмного забезпечення, віртуально працюють спеціалісти у галузі підтримки клієнтів зі штату Теннессі, програмісти з Айдахо, дизайнери з Оклахоми. З 36 співробітників лише 5-6 працюють в офісі компанії «Basecamp» [8].

3. *Віртуалізована інтелектуальна праця не обмежена часом.* У постіндустріальному віртуалізованому світі суспільним багатством володіють не ті країни, яким належить ресурс простору, а ті, які здатні організувати час і впливати на пришвидшення темпів життя в соціумі. Чітке розуміння та ефективне використання сучасного ритму життя у постіндустріальній віртуалізованій економіці зумовлює підвищення продуктивності праці і, як наслідок, стає запорукою майбутньої конкурентоспроможності бізнесу. Основним критерієм успішного ведення бізнесу у віртуальному середовищі є вміння керівництва використовувати різні темпи праці віртуалізованих інтелектуальних співробітників, а не дотримуватися єдиного, оскільки основним завданням є встигнути удвічі більше за однаковий проміжок часу.

У сучасному суспільстві гнучкість часу проявляється у його здатності до індивідуалізації [7]. Інтелектуальний е-працівник – це індивід, який виконує інтелектуальну роботу дистанційно у відношенні до роботодавця та співробітників, взаємодіючи з ними через використання ІКТ у мережі Інтернет. Він самостійно управляє загальним ресурсом часу, виходячи з поставлених завдань, власних уявлень про роботу та можливостей її виконання. За рахунок залучення до віртуального простору працівни-

ків з різних часових поясів у віртуальному суспільстві одночасно співіснують різноманітні темпи індивідуального часу, а їх раціональне використання приводить до збільшення розриву у розвитку між «компаніями-піонерами» та «компаніями-послідовниками».

4. *Віртуалізація інтелектуальної праці реалізується в системі ІКТ як між керівником і підлеглими, так і між членами віртуальної команди – групи осіб зі спільними цілями, розділених великими відстанями, які в процесі співпраці майже не спілкуються особисто.* Тому під час роботи у мережі важливого значення набувають навички роботи з людьми. Така особливість праці у віртуальному просторі – це переважно зміна ступеня інтенсивності роботи, ніж виду діяльності, порівняно з традиційними компаніями. У зв'язку з цим виникає необхідність у тому, щоб комунікації всередині компанії були максимально розвинуті, а важлива бізнес-інформація оперативно надходила у ті віртуальні офіси, де вона потрібна саме в цей час. Для цього існує значна кількість інструментів налагодження ефективної роботи інтелектуальних працівників, які діють у віртуальному просторі: Bitbucket, WebEx, Skype, Know your company, Campfire, Dropbox, Google Docs тощо.

5. *Віртуалізована інтелектуальна праця розрахована на працівників інтелектуальних, творчих професій.* Розвиток віртуалізованої постіндустріальної економіки створює для суспільства новий економічний простір і дозволяє переорієнтуватися з малоефективної роботи на інтелектуальну та творчу діяльність. Особливість діяльності сучасної корпорації полягає у тому, що чим вище рівень її технічного оснащення, тим важливішою стає роль людського фактора. Саме тому діяльність віртуальних організацій залежить виключно від праці людей, без яких виробничі системи і технології не функціонують.

Віртуальна діяльність розрахована значною мірою на менеджерів («білих комірців» і навіть «золотих комірців»), ніж на виконавців («синіх комірців»), які здатні застосовувати свої здібності до складної інтелектуальної праці у системі виробничих відносин, реалізуючи ініціативу та творчість, а також володіючи високою комп'ютерною грамотністю. Великим попитом на електронній біржі «Upwork» (до 2015 р. «Elance-oDesk») користуються послуги інтелектуальних е-працівників, які працюють у галузі інформаційних технологій (ІТ), копірайтингу та перекладу, дизайну, адміністрування (рис. 2) [9].

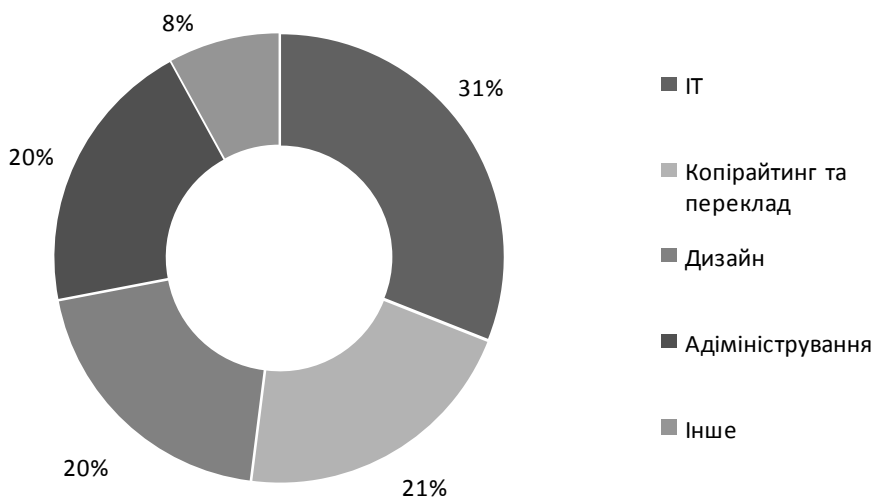

Рис. 2. Частка зайнятих інтелектуальних е-працівників за галузями з найбільшим попитом на «Upwork», 2014 р. (складено автором на підставі [9])

У наш час на е-ринку найбільше цінуються розробники програмного забезпечення і мобільних додатків, але у найближчому майбутньому, на думку експертів [10], будуть користуватися попитом такі професії, як дизайнер віртуальних світів, проєктувальник нейроінтерфейсів, цифровий лінгвіст, організатор Інтернет-співтовариств, мережевий юрист, спеціаліст з кібербезпеки.

6. *Віртуалізація інтелектуальної праці трансформує споживачів у співробітників компанії і навпаки – співробітників у споживачів.* Якщо раніше основними учасниками інноваційного процесу були організації, то в умовах поглиблення процесів інформатизації та віртуалізації економіки саме споживачі відіграють визначальну роль у процесі вдосконалення та модернізації існуючої продукції, генерування ідей щодо створення інноваційних товарів та послуг. Таке явище дістало назву «краудсорсинг», що є мобілізацією людських ресурсів через посередництво інформаційних технологій для якомога більш ефективного та оперативного вирішення завдань, які постають перед бізнесом, державою та суспільством у цілому [11]. Перевагами краудсорсингу є широке розмаїття ідей, які пропонуються компанії-замовнику, і можливість значної економії ресурсів. Бажаний бізнес-ефект досягається завдяки залученню багатьох користувачів. Вони одночасно є і виконавцями робіт, і клієнтами, які вже сформували свої споживчі очікування. В умовах глобальної конкуренції названі заходи набувають для компаній особливо важливого значення.

7. *Інтелектуальна праця у віртуальному просторі є більш персоналізованою,* оскільки для виконання певної роботи е-працівники отримують можливість використовувати власні методики організації праці. Робочий простір також може бути персоналізованим і облаштовується працівником за його потребами. У багатьох випадках працівник сам обирає графік роботи і складає його відповідно до власних потреб. Робота у віртуальному просторі підвищує рівень персональної

відповідальності, оскільки вона передбачає зниження безпосереднього контролю керівника. Тому співробітники віртуальних організацій самостійно дотримуються поставлених завдань: вчасно та відповідально, з урахуванням галузевих вимог, національного законодавства та передбачених компанією етичних норм виконують роботу.

8. *Віртуалізована інтелектуальна праця є індивідуалізованою і колективною одночасно.* Працюючи у віртуальному просторі, інтелектуальний е-працівник індивідуально обирає графік, місце та обсяги роботи. Результати праці також визначаються індивідуально відповідно до обсягів виконаної роботи окремим працівником. Під час роботи у віртуальній організації набагато більше цінуються індивідуальні якості працівників. Наприклад, працюючи індивідуально, програмісти набагато швидше кодують інформацію, а дизайнери та художники створюють найкращі роботи. Однак реалізація великих виробничих і комерційних проєктів, навпаки, вимагає колективної праці. У цьому випадку досягнення віртуальної команди оцінюються набагато вище, ніж сума індивідуальних досягнень її членів. Тому інтелектуальна праця у віртуальному просторі є ефективною лише тоді, коли співробітники компанії з індивідуальними підходами до праці поділяють загальне бачення віртуальної команди і вміють застосовувати навички, які притаманні кожному окремому члену команди для досягнення колективних цілей.

9. *Віртуалізована інтелектуальна праця є багатофункціональною.* У віртуальних організаціях кожен співробітник виконує велику кількість різнопланових завдань, які пов'язані з реалізацією конкретного проєкту. Крім того, на одного співробітника припадає набагато більше завдань, ніж у традиційній компанії. У сучасному світі найбільше цінуються фахівці, які працюють на «стику» професій. Тому більшість віртуальних компаній намагаються сформувати команди професіоналів, які володіють знаннями відразу в декількох галузях. Так, особливо цінними

є фахівці, які володіють кількома іноземними мовами, знають основи економіки, менеджменту, маркетингу та фінансів. У зв'язку з тим, що кожні два роки кількість інформації у світі збільшується більш ніж удвічі виникає потреба в професіоналах, які вміють працювати з великим потоком інформації. Найбільш перспективні фахівці намагаються вивчати основи програмування, щоб мати можливість ефективно управляти роботою IT-фахівців.

10. *Віртуалізована інтелектуальна праця орієнтована на самоорганізацію та самоконтроль.* Вміння та навички, які пов'язані з налаштуванням себе на роботу, на виконання домовленостей з іншими членами віртуалізованої команди, на досягнення власних та колективних цілей (тобто навички щодо самоорганізації та самоконтролю), притаманні всім інтелектуальним працівникам. Проте найбільш чітко ці якості простежуються в процесі віртуалізації праці. Інтелектуальні співробітники компанії, які працюють віддалено від головного офісу, самостійно виконують велику кількість функцій з організації та контролю власної професійної діяльності. Ними є: постановка цілей, визначення та розподіл завдань, планування та аналіз часових витрат, організація та моніторинг виконаних завдань, розстановка пріоритетів. Такі працівники створюють власний робочий простір, є менеджерами для самих себе і координують власні зусилля на виконання різноманітних завдань.

11. *Для віртуалізованої інтелектуальної праці властива видозміна мотивації.* Якщо керівництво традиційних компаній може розраховувати на дотримання етичних принципів роботи у команді, які забезпечують необхідний рівень мотивації, то у віртуальній компанії колективні цінності передати на відстані набагато важче. Саме тому у віртуальних компаніях використовується проектна система мотивації, яка передбачає встановлення чітких правил роботи, згідно із якими співробітник винагороджується відповідно до особистого внеску, а також результату праці усєї команди. Така схема є ефективним мотиватором на відміну від

виплати місячної зарплати, яка, по суті, нараховується за відпрацьований час, а не за результат. Ця система працює ефективно при добре налагоджених відносинах між співробітниками компанії.

12. *Віртуалізація інтелектуальної праці створює рівні умови для всіх співробітників компанії.* Нові технології дозволяють створювати рівні умови як для співробітників, які працюють в офісі, так і для тих, хто працює поза його межами шляхом використання якісної системи конференц-зв'язку, додатків для надання загального доступу до екрану, систем швидкого обміну повідомленнями тощо. У віртуальній компанії не виникає домінування одних співробітників над іншими, кожний працівник є важливим елементом цілої системи і виконує ряд завдань, пов'язаних із специфічними навичками, якими володіє лише він. Усі працівники мають рівні умови праці і відпочинку, які визначаються самостійно кожним з них залежно від особистих потреб. Віртуальні компанії дотримуються принципу однакової оплати за однакоvu працю, тобто роботодавці здійснюють оплату праці згідно зі світовими ринковими ставками, не залежно від місця проживання висококваліфікованого працівника. Така система дозволяє компанії винаймати найкваліфікованіших працівників, які є лояльними до роботи саме в цій компанії.

13. *Віртуалізована інтелектуальна праця орієнтована на результат.* Орієнтація на результат – це здатність працівника об'єднати цілі керівництва, місію компанії та самомотивацію у єдину систему чітко організованої роботи, результати якої можна кількісно виміряти та оцінити за якістю виконання. У віртуальних організаціях результат – це один з ключових показників ефективності, який враховується при формуванні оплати праці. Ефективність праці таких інтелектуальних працівників оцінюється за комплексом умов, якими є: досягнення результату в заздалегідь обумовлені терміни, використання запланованого обсягу ресурсів для отримання очікуваного результату та досягнення саме того результату, який планувався.

14. *Віртуалізація інтелектуальної праці дозволяє працівникам заробляти більше, а роботодавцям – витратити менше.* В цілому віртуалізація інтелектуальної праці надає працівникові ряд соціально-економічних переваг. Серед них очевидна економія часу і грошових ресурсів, які можуть бути використані для підвищення рівня освіти, професійної майстерності, покращання побутових умов. Названі види економії пов'язані з відмовою від поїздок на роботу і додому, з можливістю органічно поєднувати трудові обов'язки з відпочинком, вихованням дітей, спілкуванням з родиною тощо, а також з вибором комфортного місця проживання, незалежно від того, як далеко розташоване місце роботи.

Компанія, винаймаючи працівників, адаптованих до особливостей віртуалізованої трудової діяльності, отримує результат у вигляді якісно та вчасно виконаних проєктів з меншими витратами. Вона отримує доступ до висококваліфікованих кадрів без витрат на організацію переїзду в тому випадку, якщо їх неможливо залучити з наявних місцевих спеціалістів. Не менш суттєвою є економія витрат, пов'язана з орендою та утриманням фізичних офісів у різних країнах світу за рахунок скорочення їх кількості або відмови від них взагалі. Окремо необхідно зазначити, що віртуалізовані компанії додатково отримують економію коштів за рахунок зниження витрат, спричинених впливом факторів, які не пов'язані безпосередньо з діяльністю компанії. Йдеться про відсутність працівника на робочому місці через погану погоду, хворобу і проблеми з транспортом.

Отже, можна стверджувати, що завдяки процесам віртуалізації праці роботодавці отримують більший масштаб виробничої діяльності та якісніший продукт, оптимізуючи витрати на його створення. Одночасно віртуалізовані інтелектуальні працівники отримують вищий рівень винагороди порівняно з колегами, які працюють у компаніях традиційного типу.

Висновки та перспективи подальших розвідок. З результатів проведеного дослідження випливає *висновок* про те, що на етапі переходу суспільства до постіндустріальної економіки, на основі швидкого розвитку інноваційних технологій змінюються форми зайнятості, праця стає переважно дистанційною і не обмежується географічним простором та часом, а її ефективність залежить від налагодженої системи комунікацій у віртуальному просторі. Технологічне ускладнення бізнес-процесів вимагає від компаній залучення висококваліфікованих кадрів нового типу (інтелектуальних е-працівників). Інтелектуальна праця в умовах активізації процесів інформаційної глобалізації та віртуалізації економіки набуває особливих ознак. Трансформація сфери трудових відносин, яка відбувається під впливом названих процесів, поява нових форм інтелектуальної праці і підходів до її організації є свідченням поступального розвитку постіндустріальної економіки.

Перспективою подальших розвідок є поглиблення досліджень із зазначеної проблематики на основі аналізу емпіричних даних, які дозволяють ідентифікувати та оцінити процеси становлення та розвитку постіндустріальних відносин у сфері праці.

Список використаних джерел

1. Бодрийяр Ж. Симулякры и симуляция [Электронный ресурс] / Ж. Бодрийяр; пер. О.А. Печенкиной. – Тула.: Тульский полиграфист, 2013. – 204 с. – Режим доступа: http://www.gumer.info/bogoslov_Buks/Philos/bodr_sim/
2. Kroker A. *Data Trash: The Theory of the Virtual Class* [Electronic resource] / A. Kroker, M.A. Weinstein. – Montreal: New World Perspectives, 1994. – 177 p. – Available at: <http://www.thing.net/~rdom/ucsd/posthuman/DATATRASH.pdf>
3. Иванов Д.В. *Виртуализация общества* [Электронный ресурс] / Д. В. Иванов. – СПб.: Петербургское Востоковедение, 2000. – 96 с. – Режим доступа: http://www.lib.ru/POLITOLOG/ivanov_d_v.txt

4. Уорнер М. Виртуальные организации. Новая форма ведения бизнеса в XXI веке [Электронный ресурс] / М. Уорнер, М. Витцель; пер. с англ. Ю. Леонов. – М.: Добрая книга, 2005. – 296 с. – Режим доступа: <http://bwbooks.net/index.php?id1=4&category=biznes&author=uorner-m&book=2005>

5. Digital Formations: IT and New Architectures in the Global Realm [Electronic resource] / R. Latham, S. Sassen. – Princeton: Princeton University Press, 2005. – 384 p. – Available at: <http://sociology.sunimc.net/htmledit/uploadfile/system/20101228/20101228154545821.pdf>

6. Bessen J. Toil and Technology [Electronic resource] / J. Bessen // *Finance & Development*. – 2015. – Vol. 52. – № 1. – Available at: <http://www.imf.org/external/pubs/ft/fandd/2015/03/pdf/bessen.pdf>

7. Назарчук А.В. Социальное время и социальное пространство в концепции сетевого общества [Электронный ресурс] / А.В. Назарчук // *Вопросы философии*. – 2012. – № 9. – Режим доступа: http://vphil.ru/index.php?option=com_content&task=view&id=598&Itemid=52

8. Фрайд Дж. Remote: офис не обязателен [Электронный ресурс] / Дж. Фрайд, Д.Х. Хенссон; пер. с англ. С. Филина. – М.: Манн, Иванов и Фербер, 2014. – 288 с. – Режим доступа: <http://lifeinbooks.net/chto-pochitat/remote-ofis-ne-obyzatelen-devid-hensson-dzheyson-frayd/>

9. Elance-oDesk Annual Impact Report 2014 [Electronic resource] // The website of the Elance-oDesk. – 2014. – Available at: <https://blog-static.odesk.com/content/Elance-oDeskAnnualImpactReport2014.pdf>

10. Лукша П. Атлас новых профессий [Электронный ресурс] / П. Лукша, К. Лукша, Д. Варламова, Д. Судаков, Д. Песков, Д. Коричин. – М., 2015. – 288 с. – Режим доступа: <http://atlas100.ru/about/#avtory>

11. Что такое краудсорсинг? [Электронный ресурс] // Портал крауд-сервисов Crowdsourcing.ru. – 2015. – Режим доступа: http://crowdsourcing.ru/article/what_is_the_crowdsourcing

References

1. Baudrillard J. (2013). *Simuljakry i simuljacija* [Simulacra and simulation]. Tula, Tul'skij poligrafist Publ., 204 p. (In Russian). Available at: http://www.gumer.info/bogoslov_Buks/Philos/bodr_sim/ (Accessed 21 December 2015).

2. Kroker A. Weinstein, M.A. (1994). *Data Trash: The Theory of the Virtual Class*. Montreal, New World Perspectives Publ., 177 p. Available at: <http://www.thing.net/~rdom/ucsd/posthuman/DATATRASH.pdf> (Accessed 22 December 2015).

3. Ivanov D.V. (2000). *Virtualizacija obshhestva* [Virtualization of society]. Saint Petersburg, "Peterburgskoe Vostokovedenie" Publ., 96 p. (In Russian). Available at: http://www.lib.ru/POLITOLOG/ivanov_d_v.txt (Accessed 23 December 2015).

4. Warner M., Witzel M. (2005). *Virtual'nye organizacii. Novaja forma vedenija biznesa v XXI veke* [Managing in virtual organizations]. Moscow, Dobraja kniga Publ., 296 p. (In Russian). Available at:

<http://bwbooks.net/index.php?id1=4&category=biznes&author=uorner-m&book=2005> (Accessed 24 December 2015).

5. Latham R., Sassen S. (2005). *Digital Formations: IT and New Architectures in the Global Realm*. Princeton, Princeton University Press Publ., 384 p. Available at: <http://sociology.sunimc.net/htmledit/uploadfile/system/20101228/20101228154545821.pdf> (Accessed 25 December 2015).

6. Bessen J. (2015). *Toil and Technology*. *Finance & Development*, vol. 52, no. 1. Available at: <http://www.imf.org/external/pubs/ft/fandd/2015/03/pdf/bessen.pdf> (Accessed 29 December 2015).

7. Nazarchuk A.V. (2012). *Social'noe vremja i social'noe prostranstvo v koncepcii setevogo obshhestva* [Social time and social space in the concept of the network society]. *Voprosy filosofii* [Problems of philosophy], no. 9. (In Russian). Available at: http://vphil.ru/index.php?option=com_content&task=view&id=598&Itemid=52 (Accessed 30 December 2015).

8. Fried J., Hansson D.H. (2014). *Remote: ofis ne objazatelen* [Remote: office not required]. Moscow, Mann, Ivanov i Ferber Publ, 288 p. (In Russian). Available at: <http://lifeinbooks.net/chto-pochitat/remote-ofis-ne-obyazatelen-devid-hensson-dzheyson-frayd/> (Accessed 4 January 2016).

9. Elance-oDesk Annual Impact Report 2014 (2014). The website of the Elance-oDesk. Available at: <https://blog-static.odesk.com/content/Elance-oDeskAnnualImpactReport2014.pdf> (Accessed 5 January 2016).

10. Luksha P., Luksha K., Varlamova D., Sudakov D., Peskov D., Korichin D. (2015). *Atlas novyh professij* [Atlas of emerging jobs]. Moscow, 288 p. (In Russian). Available at: <http://atlas100.ru/about/#avtory> (Accessed 6 January 2016).

11. *Chto takoe kraudsorsing?* [What is the crowdsourcing?] (2015). Crowdsourcing.ru. (In Russian). Available at: http://crowdsourcing.ru/article/what_is_the_crowdsourcing (Accessed 8 January 2016).

Систематизированы и описаны особенности интеллектуального труда в условиях виртуализации экономики. Показано, что виртуализация труда является одним из наиболее очевидных признаков постиндустриализации экономических отношений в обществе. Обосновано существование непосредственной связи между трудом высококвалифицированных специалистов нового типа (специалистов с качественно новыми компетенциями) и результативностью бизнеса виртуализированных субъектов хозяйствования.

Ключевые слова: виртуализированный интеллектуальный труд, информационно-коммуникационные технологии, e-работник, краудсорсинг, постиндустриальная экономика.

The peculiarities of intellectual work in the conditions of the economy virtualization are systematized and described. It is shown that the work virtualization is one of the most obvious features of post-industrialization of economic relations in the society. The existence of a direct connection between work of highly qualified new type specialists (specialists with qualitatively new competencies) and business effectiveness of virtualized entities is substantiated.

Key words: virtualized intellectual work, information and communication technology, e-worker, crowdsourcing, post-industrial economy.

Одержано 03.02.2016.

УДК 330.1(477)

О.В. ШКУРУПІЙ, доктор економічних наук, професор, завідувач кафедри
Вищого навчального закладу Укоопспілки
«Полтавський університет економіки і торгівлі»

Н.Г. БАЗАВЛУК, кандидат економічних наук, асистент
Вищого навчального закладу Укоопспілки
«Полтавський університет економіки і торгівлі»

СУЧАСНІ ОСОБЛИВОСТІ ДЕРЖАВНОГО РЕГУЛЮВАННЯ ПРОЦЕСІВ ІНТЕЛЕКТУАЛІЗАЦІЇ ТА ІННОВАТИЗАЦІЇ ЕКОНОМІКИ В УКРАЇНІ

Дано оцінку фактичного стану національної економіки. Показано, якою мірою цей стан відповідає вимогам, що визначаються інтелектуально-інноваційним вектором сучасного економічного розвитку. З'ясовано ступінь реалізації заходів державного регулювання згідно з основними прогностичними і програмними документами (концепціями та стратегіями), які визначають перспективи макроекономічних змін господарської системи. Досліджено процеси інтелектуалізації та інноватизації економіки, які розглядаються як невід'ємна умова позитивних зрушень в економічному житті суспільства. Враховані особливості державного регулювання в Україні та визначено об'єктивні можливості стабілізації економіки.

Ключові слова: державне регулювання, інноватизація економіки, інтелектуалізація економіки, інноваційна політика.

У наш час необхідною умовою розвитку господарських систем є ефективне регулювання інтелектуально-інноваційних процесів, що відбуваються в суспільстві. Ключову роль у цьому відіграє держава, яка визначає комплекс принципів і методів планування, стимулювання, регулювання та контролю процесів інноваційної діяльності в науково-технічній та виробничій сферах – власне, здійснює інноваційну політику, а також сприяє формуванню інтелектуального капіталу в країні. Інноваційна політика країн світу має відмінності в способах реалізації, але при цьому спрямована на виконання однієї мети – стимулювання інноваційної активності та розвиток науково-технічного потенціалу країни.

В Україні створення та впровадження інновацій, а також формування інтелектуального капіталу супроводжується низкою проблем. Зважаючи на особливу важливість їх вирішення, аналізу процесів інноваційно-

го розвитку господарських систем, інтелектуалізації економіки, а також дослідженню різних аспектів державного регулювання у названих сферах вітчизняними науковцями приділяється нині особлива увага. Названій проблематиці присвячено наукові праці таких відомих вітчизняних науковців, як: О. Амоша, О. Бутнік-Сіверський, Я. Базилук, В. Врублевський, Е. Грішнова, Я. Жаліло, А. Колот, В. Семиноженко, Л. Федулова, А. Чухно та ін.

Мета статті – дослідити роль держави в забезпеченні умов інтелектуально-інноваційного розвитку економіки України.

Сучасний імператив, яким є слідування інтелектуально-інноваційному вектору розвитку економіки України, визначається базовими положеннями Конституції України, а також безпосередньо Законами України («Про інноваційну діяльність» [9], «Про інвестиційну діяльність» [8], «Про наукову і науково-технічну діяльність» [12], «Про на-

уюву і науково-технічну експертизу» [11], «Про спеціальний режим інноваційної діяльності технологічних парків» [15], «Про пріоритетні напрями інноваційної діяльності в Україні» [13], «Про пріоритетні напрями розвитку науки і техніки» [14]) та іншими нормативно-правовими актами, що регулюють відносини у цій сфері. Підкреслюючи значущість наукової та науково-технічної діяльності людини як джерела продукування інновацій, важливо також особливо відзначити Закон України «Про вищу освіту» [7].

Поряд із цим у рамках державного стратегічного планування різними устано-

вами та громадськими інститутами були розроблені стратегії та концепції економічного розвитку України на довгострокову перспективу. Їх порівняльна характеристика у частині державного регулювання за інноваційним та за інтелектуальним спрямуваннями дає можливість оцінити ефективність державних заходів у названих сферах. Нинішні перспективи розвитку національної господарської системи пов'язані передусім з процесами євроінтеграції, а отже, потребують забезпечення умов економічного розвитку країни відповідно до вимог міжнародної конкуренції (табл. 1).

Таблиця 1

Основні концепції та стратегії розвитку економіки України

Назва документа	Установа, рік затвердження	Період реалізації	Характеристика
Концепція науково-технологічного та інноваційного розвитку України	Верховна Рада України, 1999 р.	Дія Концепції розрахована на період стабілізації економіки та досягнення сталого її розвитку	Визначено головні цілі, пріоритетні напрями науково-технологічного та інноваційного розвитку. Розглянуто механізм удосконалення інноваційного розвитку економіки
Стратегія економічного та соціального розвитку України «Шляхом європейської інтеграції» на 2004–2015 роки	Національний інститут стратегічних досліджень, Інститут економічного прогнозування НАН України, Міністерство економіки та з питань європейської інтеграції України, 2004 р.	Стратегія розрахована на період до 2015 р.	Проаналізовано економічний потенціал України, запроваджено стратегічні цілі та пріоритети економіки України на шляху євроінтеграції. Розглянуто модель інноваційного розвитку економіки, стратегії сталого економічного зростання та випереджального розвитку. Визначено прогнозовані сценарії розвитку для економіки України
Україна-2015: національна стратегія розвитку	Громадсько-політичне об'єднання «Український форум», 2008 р.	Період дії – до 2015 р.	Визначено ключові завдання економічної політики України до 2015 р. у сфері науково-технологічної та інноваційної політики, технологічної модернізації випереджаючого розвитку, політики конкурентоспроможності економіки.
Концепція розвитку національної інноваційної системи	Кабінет Міністрів України, 2009 р.	Строк реалізації Концепції – до 2025 р.	Розглянуто структуру національної інноваційної системи та основні проблеми, пов'язані з її функціонуванням. Визначено напрями розвитку національної інноваційної системи та розглянуто очікувані результати від виконання Концепції.

Назва документа	Установа, рік затвердження	Період реалізації	Характеристика
Україна 2020: стратегія національної модернізації	Міністерство економіки України, 2009 р.	Період дії – до 2020 р.	Характеризує основні мегатренди світового економічного розвитку, виклики і загрози, що постають перед Україною, аналізує потенціал розвитку економіки України, її сильні та слабкі сторони, сприятливі можливості та загрози, визначає пріоритетні напрями реалізації стратегії конкурентоспроможності економіки України, можливі сценарії розвитку економіки України до 2020 р.
Стратегія інноваційного розвитку України на 2010–2020 роки в умовах глобалізаційних викликів	Комітет з питань науки і освіти Верховної Ради України, 2009 р.	Період дії – до 2020 р.	Досліджено стан науково-дослідної сфери, здійснено оцінку інновативності економіки. Розглянуто шляхи структурної перебудови економіки України. Проаналізовано сценарії і прогностичні оцінки інноваційного розвитку України на період до 2020 р. за індикаторами Європейського інноваційного табло. Визначено основні стратегічні пріоритети і ключові заходи у сфері інноваційного розвитку економіки

Джерело: складено авторами на підставі [3; 10; 20; 21; 24; 25].

У вказаних документах відображено пріоритетні напрями розвитку України за різними сферами економічної діяльності. Зважаючи на мету дослідження, нами було виокремлено передусім ті напрями державної політики, які відображають перспективи інтелектуально-інноваційного розвитку країни. Водночас формулювання пріоритетів в Україні є занадто загальним, що ускладнюється також значною кількістю нормативних документів, змістовна відмінність яких полягає здебільшого в тому, що перелік ключових напрямів розвитку є більш або менш розгорнутим.

У цілому в названих документах (законах, стратегіях, концепціях) формування інститутів економіки знань і утвердження інноваційної моделі розвитку вказані як визначальні завдання для України.

Відповідні заходи вимагають структурної перебудови економіки та адаптації її інноваційної системи до умов глобалізації. Європейська інтеграція України, а також її інтеграція до глобального економічного простору вимагають поступового набуття Україною статусу високотехнологічної держави, що має забезпечуватися переходом від переважно експортно-сировинного до інвестиційно-інноваційного типу економічного розвитку, нарощуванням конкурентного потенціалу української економіки за рахунок національних переваг в науці, освіті і високих технологіях.

У контексті реалізації цього завдання нами виділено пріоритетні напрями розвитку економіки України, які у більшості документів визначені як ключові:

– підвищення рівня енергетичної безпеки та покращання енергозабезпечен-

ня споживачів; розробка ресурсо-, енергозберігаючих технологій; зниження рівня енергоємності ВВП; всебічний розвиток енергетичного потенціалу України;

– формування масштабних високотехнологічних виробництв у тих сферах, де Україна має достатній для реалізації конкурентних переваг на глобальних ринках науково-технологічний потенціал; секторальні перетворення в промисловості та концентрація державної підтримки на пріоритетних напрямках її розвитку;

– підвищення ролі фундаментальної науки та прикладних досліджень і технологій у сферах, де Україна має значний науковий, технологічний та виробничий потенціал і які здатні забезпечити вихід вітчизняної продукції на світовий ринок; підвищення результативності вітчизняного сектора наукових досліджень і розробок з метою посилення його ролі у забезпеченні інноваційного розвитку національної економіки;

– більш повне використання потенціалу вищої освіти, підготовка наукових і науково-педагогічних кадрів з пріоритетних напрямів науково-технологічного розвитку; реформа системи освіти і науки відповідно до потреб нової економіки і суспільства знань; забезпечення інноваційної спрямованості системи освіти;

– забезпечення сталого економічного зростання, що зумовлює прискорене збільшення загального обсягу ВВП та у розрахунку на одну особу.

Важливо підкреслити взаємозалежність реалізації названих напрямів розвитку економіки України. Принципова значущість цього підтверджується реальною господарською практикою за кордоном.

Послідовний аналіз ключових напрямів розвитку економіки України вимагає, передусім, відзначити високу енергоємність ВВП. Вона одна з найвищих серед країн світу, зокрема у 3,8 рази вища, ніж у країнах ЄС-27 [22, с. 10]. Висока енергоємність ВВП України обумовлена особливостями структури національної економіки, зміщеної в бік більш енергоємних галузей, істотного технологічного відставання більшості галузей економіки від

рівня розвинутих країн, а також ціновими викривленнями на внутрішніх енергетичних ринках.

За експертними оцінками економічного розвитку України в 2014 р. 70% ВВП припадає на енерговитрати [23]. Отже, економіка України є енергомісткою, і ця проблема набуває загострення у зв'язку з дестабілізацією господарських зв'язків з Росією. Зважаючи на ускладнення політичних та економічних відносин, інновації в енергетиці набувають для України першочергового значення.

В Україні близько 96% обсягів продукції припадає на підприємства галузей третього (58%) і четвертого (38%) укладів, характерними ознаками яких є випереджаючий розвиток електроенергетики та використання нафти як головного енергоносія [4].

На наш погляд, істотне зниження енергоємності національної економіки може відбутися тільки за умови принципових змін галузевої структури. В ній повинні переважати галузі, які належать до вищих технологічних укладів. Фактично існуюча практика в Україні інша. Частка продукції вищих технологічних укладів в економіці країни становить 4% – для п'ятого і 0,1% – для шостого. Зростання ВВП за рахунок введення нових технологій в Україні забезпечується лише на 0,7%, в той час як у розвинутих країнах цей показник досягає 60–90% [4].

Якби завдяки ефективному державному регулюванню виникли умови для відносного зниження споживання енергоресурсів у таких галузях, як металургія, хімічна промисловість, машинобудування та електроенергетика, це фактично забезпечило б вирішення двох найбільш важливих завдань сучасного економічного розвитку України: 1) ефективно використання енергоресурсів; 2) розвиток інноваційних сфер.

В епоху економіки знань не тільки зберігається, але також зростає важливість фундаментальних досліджень. Фундаментальні науки створюють основу майбутніх прикладних досліджень. Існує тісний зв'язок між емпіричною і фундаментальною компонентами науки.

У більшості країн світу фундаментальна наука розвивається в основному за коштів державного бюджету, і уряди країн вбачають у цьому свій внесок у майбутнє економічне зростання країни на основі інновацій. У найбільш інноваційно розвинених країнах світу частка витрат на фундаментальні дослідження становить 0,4–0,9% ВВП: Швейцарія – 0,90%, Корея – 0,74, Франція – 0,64, Нідерланди – 0,55, Ізраїль – 0,46, Японія – 0,44% (2012 р.). В Україні цей показник – лише 0,18% (2014 р.) [18, с. 42–43].

Попри недостатнє фінансування, результативність фундаментальних та прикладних досліджень в Україні є досить високою. За результатами фундаментальних досліджень за рахунок коштів загального фонду Державного бюджету в 2014 р. створено 6830 одиниць науково-технічної продукції, з них 56,6% впроваджено [18, с. 44].

Відзначаючи позитивні тенденції зростання результативності фундаментальних та прикладних досліджень в Україні, ми схильні вважати, що вітчизняна наука здебільшого розвивається внаслідок збереження дослідницьких традицій, тобто прогрес відбувається навіть при незначній фінансовій участі держави. Проте це не означає, що українська держава може і надалі залишати вітчизняну науку без підтримки, на тій підставі, що ця сфера здатна до саморозвитку. За умов дії фінансових стимулів, що надаються державою, фундаментальні та прикладні дослідження українських науковців могли б багатократно збільшитись і покращитись.

Отже, українська економіка є витратною (насамперед енергоємною) і погано фінансується (як в цілому, так і за напрямками інноваційної пріоритетності). Для її ефективного розвитку, безумовно, необхідні ресурси – матеріальні і фінансові. Однак проблема України полягає не тільки у відсутності необхідної їх кількості. Не менш гострими є також проблеми неефективного використання названих ресурсів, а також проблеми економічного розвитку країни, які спричинені структурною деформацією економіки за галузя-

ми та сферами діяльності. Орієнтуючись на досвід західних країн, слід використовувати, в першу чергу, найбільш продуктивні – інноваційні ресурси. Проте з цього потенціалу Україна володіє, головним чином, лише добре підготовленими і висококваліфікованими кадрами.

Важлива роль в процесах інтелектуалізації та інноватизації економічного життя розвинених країн належить освіті та науці, зокрема – вищим навчальним закладам. У США близько половини всіх фундаментальних досліджень виконують університети, причому більша частина з них фінансується федеральним урядом. Університетський сектор Данії складається з восьми установ і підпорядкований Міністерству науки, технологій та інновацій. З кожним університетом Міністерство науки, технологій та інновацій укладає контракт (*Performance Contract*), яким регламентуються такі важливі аспекти співробітництва, як: галузі та сфери, для яких готує фахівців певний вищий навчальний заклад; кількісні та якісні параметри роботи університету; пріоритетні напрями науково-дослідної роботи, які будуть відповідати світовому рівню і фінансуватися з державного бюджету; напрями науково-дослідної роботи, які фінансуватимуться з різних джерел [2, с. 359–360].

Україні притаманна розгалужена мережа вищих навчальних закладів (станом на 1.09.2014 р. – 277 закладів III–IV рівнів акредитації та 387 – I–II рівнів), однак наукові та науково-технічні роботи виконували лише 158 з них [6]. Значна кількість ВНЗ України недостатньо забезпечена кадровими, дослідницькими, інформаційними, фінансовими та матеріально-технічними ресурсами; обмеженим також є фінансування. Країни ЄС витрачають на дослідження і розробки 25–30% від загальних асигнувань на утримання ВНЗ, Україна – не більше 3% [5, с. 46].

Особливим і не вирішеним до цього часу завданням державного регулювання залишається оптимізація доходів працівників, зайнятих в інтелектуальному секторі економіки. Формально держа-

ва дотримується принципу пріоритетності оплати праці у цій сфері. Середньомісячна номінальна заробітна плата працівників сектора професійної, наукової та технічної діяльності у 2014 р. становила 5290 грн. (на 52,0% вище за середній по економіці України рівень); у секторі досліджень і розробок – 4298 грн. (вище на 22,6%); але при цьому в закладах освіти вона була 2745 грн (на 21,1% нижче) [17, с. 21]. Для порівняння: середньорічна заробітна плата у закладах повної загальної середньої освіти у країнах ОЕСР коливається у межах від 31348 дол. США (початкова зарплата за відсутності стажу роботи) до 50119 дол. США (максимальна). Найвищий рівень заробітної плати у секторі освіти в таких країнах, як Люксембург, Швейцарія та Німеччина [26].

Українська система освіти і науки, починаючи з 2014 р., вступила в період системних реформ. Проте державне регулювання у цій сфері потребує подальшого удосконалення, зважаючи на те, що донині залишається одна з найбільш суттєвих диспропорцій: заклади освіти України готують лише близько 3% фахівців постіндустріальних спеціальностей. У той же час у розвинених країнах на професії, які пов'язані з домінуванням інтелектуальної праці, припадає основний приріст зайнятості населення: 85% – у США, 89 – у Великій Британії, 90% – у Японії [1, с. 128].

Необхідно підкреслити, що шляхи формування в Україні економіки знань є дійсно важливою передумовою створення ефективної та конкурентоспроможної національної економіки. Нині існують різні варіанти прогнозів розвитку економіки України з передбаченням зростання ВВП. Сценарії розвитку представлені передусім у Стратегії національної модернізації «Україна 2020» та Стратегії інноваційного розвитку України на 2010–2020 роки в умовах глобалізаційних викликів. Згідно з ними нині (на другому етапі, 2013–2020 рр.) ВВП мав би зростати як мінімум на 4,5% щорічно (табл. 2).

Сучасний період для економіки України, безперечно, є кризовим. Обсяги промислового виробництва в 2014 р. зменши-

лися на 19,7%; в 2015 р. – на 13,4%. Зважаючи на складність політичної та економічної ситуації в країні, на нашу думку, найбільш оптимістичним варіантом розвитку подій, є припинення спаду та набуття господарською системою стабільності. Однак експертами (наприклад, «Ddragon Capital») даються і більш оптимістичні прогнози: зростання в 2016 р. на 1,0% реального ВВП та обсягу промислового виробництва на 2,5% [16].

Проте зміни на краще (якщо вони дійсно відбудуться) не можна вважати результатом виваженої та послідовної макроекономічної політики та заходів державного регулювання в Україні. Аналіз динаміки ВВП країни є цьому об'єктивним свідченням (рис. 1). На фоні постійних коливальних процесів в економіці ВВП України почав знижуватися ще за декілька років до теперішніх, ускладнених внутрішньою кризою, подій.

Аналіз можливості реалізації сценаріїв приросту ВВП відповідно до названих стратегій свідчить про досить недосконале державне регулювання економічних процесів. Згідно зі Стратегією національної модернізації «Україна 2020» за інвестиційно-активним сценарієм середньорічне зростання ВВП у 2010–2012 рр. мало б становити 5,2%, а фактично становило – 2,4%. У 2013–2014 рр. фактичний ВВП України мав від'ємний приріст (– 3,4%) при запланованому щорічному зростанні 6,5% відповідно до інвестиційно-активного (оптимістичного) сценарію, або ж щонайменше 4,5% – відповідно до інерційного (песимістичного).

Стосовно Стратегії інноваційного розвитку України на 2010–2020 роки в умовах глобалізаційних викликів порівняння фактичної і запланованої динаміки ВВП таке: 2009–2012 рр. – фактичне середньорічне зниження 1,6% при запланованому зростанні 1,5–4,0%; у 2013–2014 рр. – від'ємний приріст (– 3,4%) фактичного ВВП при плані зростання 5,2–6,0%.

Тим часом усвідомлення всієї складності економічної та політичної ситуації

Варіанти сценарію приросту ВВП до 2020 р. відповідно до державних стратегій економічного розвитку України

За Стратегією національної модернізації «Україна 2020»				
Показник	2010–2012 (у середньому за період)		2013–2020 (у середньому за період)	
	За інерційним (песимістичним) сценарієм	За інвестиційно- активним (оптимістичним) сценарієм	За інерційним (песимістичним) сценарієм	За інвестиційно- активним (оптимістичним) сценарієм
Приріст ВВП, %	1,9	5,2	4,5	6,5
За Стратегією інноваційного розвитку України на 2010-2020 роки в умовах глобалізаційних викликів				
Показник	2009–2012 (у середньому за період)		2013–2020 (у середньому за період)	
	За інерційним сценарієм	За інвестиційно- активним	За інерційним сценарієм	За інвестиційно- активним
Приріст ВВП, %	1,5	4,0	5,2	6,5

Джерело: [21; 24].

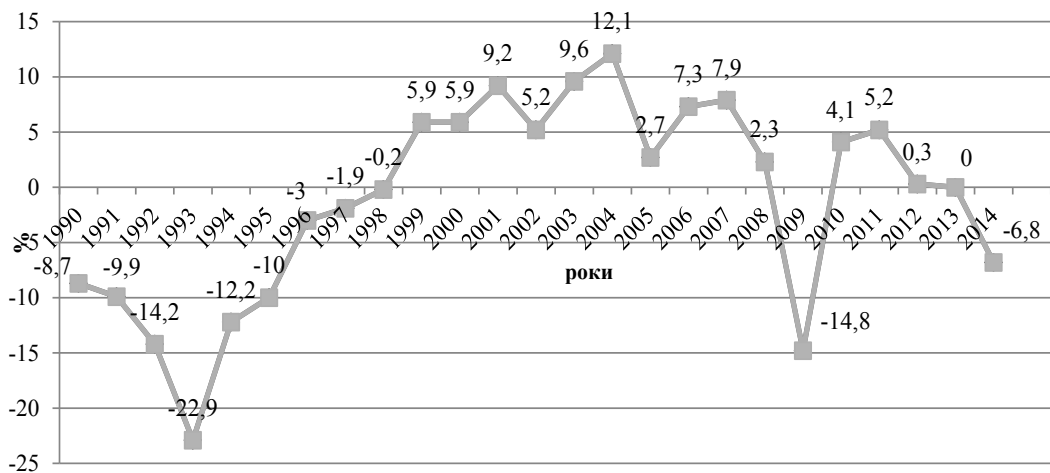

Рис. 1. Динаміка темпів приросту обсягу реального ВВП, 1990–2014 рр. (складено авторами на підставі [19])

в державі, а також розуміння того, що за вказаних умов стабілізація господарської системи скоріше за все почнеться з відновлення зростання в металургії, енергетиці та в інших традиційних для наповнення бюджету галузях економіки, не дозволяють відкидати значущість процесів інтелектуалізації та інноватизації для майбутнього розвитку України. Слід зазначити, що у подальшому позитивна динамі-

ка багатьох макроекономічних показників залежатиме від швидкості структурних зрушень в Україні, які передбачають перехід до інноваційного типу економічного розвитку, вдосконалення системи державного регулювання в інтелектуальній та інноваційній сферах країни. Основною рушійною силою повинні стати розробка і впровадження високих технологій та інновацій у всіх галузях.

Попри усі труднощі сучасного періоду економічного та політичного життя країни, Україна має продовжувати свою участь в євроінтеграційних процесах, використовувати всі можливості, які дозволяють долучитись до технологічних ресурсів ринку ЄС й активно формувати інноваційний та інтелектуальний потенціал майбутнього розвитку. Інноваційна політика

України має бути спрямована на вдосконалення механізмів та інструментів регулювання інноваційної діяльності, пошук ефективної моделі державного фінансування науково-дослідних робіт, розвиток інноваційної інфраструктури, підвищення рівня ефективності взаємодії університетського та підприємницького секторів у сфері науково-дослідної роботи.

Список використаних джерел

1. Гук Н.А. Посилення інтелектуалізації праці та тенденції її структурних зрушень в Україні / Н.А. Гук // Актуальні проблеми економіки. – 2011. – № 2 (116). – С. 125–130.
2. Інноваційна політика зарубіжних країн: концепції, стратегії, пріоритети [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://kno.rada.gov.ua/komosviti/doccatalog/document?id=48725>
3. Концепція розвитку національної інноваційної системи [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/680-2009-%D1%80>
4. Мазур А. Наука Украины. Цифры, факты и проблемы [Электронный ресурс] / А. Мазур. – Режим доступа: http://www1.nas.gov.ua/Chronicle/Publishers/nov/press/Documents/Nauka_Ukrainy.pdf
5. Модернізація України – наш стратегічний вибір: Щорічне Послання Президента України до Верховної Ради України. – К., 2011. – 416 с.
6. Наукова та інноваційна діяльність в Україні: статистичний збірник [Електронний ресурс]. – К.: Державна служба статистики України, 2015. – 255 с. – Режим доступу: ukrstat.gov.ua
7. Про вищу освіту: Закон України від 01.07.2014 р. № 1556-VII [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/1556-18>
8. Про інвестиційну діяльність: Закон України від 18.09.1991 р. № 1560-XII [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/1560-12>
9. Про інноваційну діяльність: Закон України від 04.07.2002 р. № 40-IV [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/40-15>
10. Про Концепцію науково-технологічного та інноваційного розвитку України: Постанова Верховної Ради України від 13.07.1999 № 916-XIV [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/916-14>
11. Про наукову і науково-технічну експертизу: Закон України від 10.02.1995 р. № 51/95-ВР [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/51/95-%D0%B2%D1%80>
12. Про наукову і науково-технічну діяльність: Закон України від 26.11.2015 р. № 848-VIII [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/848-19/page>
13. Про пріоритетні напрями інноваційної діяльності в Україні: Закон України від 08.09.2011 р. № 3715-VI [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/3715-17>
14. Про пріоритетні напрями розвитку науки і техніки: Закон України від 11.07.2001 р. № 2623-III [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/2623-14>
15. Про спеціальний режим інноваційної діяльності технологічних парків: Закон України від 16.07.1999 р. № 991-XIV [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/991-14>

16. Промышленность Украины начнет расти после 4 лет падения [Электронный ресурс] // Dragon Capital 8th Annual Investor Conference. – Режим доступа: http://dragon-capital.com/ru/about/media/dragon_v_presse/promyshlennost_ukrainy_nachnet_rasti_posle_4_let_padeniya.html

17. Ринок праці у 2014 році [Електронний ресурс]. – 29 с. – Режим доступу: https://ukrstat.org/uk/operativ/operativ2012/gr/pres-reliz/arh_pr2012.html

18. Стан розвитку науки і техніки, результати наукової, науково-технічної, інноваційної діяльності, трансферу технологій за 2014 рік: аналітична довідка [Електронний ресурс]. – К., 2015. – 208 с. – Режим доступу: <http://old.mon.gov.ua/img/zstored/files/%D0%A1%D1%82%D0%B0%D0%BD% %8C.pdf>

19. Статистична інформація [Електронний ресурс] / Офіційний сайт Державної служби статистики України. – Режим доступу: <http://ukrstat.gov.ua>

20. Стратегія економічного та соціального розвитку України «Шляхом європейської інтеграції» на 2004–2015 роки [Електронний ресурс]. – К., 2004. – Режим доступу: <http://old.niss.gov.ua/book/BOOK-STRATEG-26-03-2004.pdf>

21. Стратегія інноваційного розвитку України на 2010–2020 роки в умовах глобалізаційних викликів [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://kno.rada.gov.ua/komosviti/control/uk/publish/article?art_id=47920

22. Структурні перетворення в Україні: передумови модернізації економіки [Електронний ресурс] / А.П. Павлюк, Д.С. Покришка, Я.В. Белінська [та ін.]; за ред. Я.А. Жаліла. – К.: НІСД, 2012. – 104 с. – Режим доступу: http://www.niss.gov.ua/content/articles/files/STRUKTYR_PERETV.indd-2d93e.pdf

23. У структурі ВВП України енерговитрати становлять понад 70% – експерт [Електронний ресурс] // Finance.UA. – Режим доступу: <http://news.finance.ua/ua/news/~/335905>

24. Україна 2020: стратегія національної модернізації [Електронний ресурс]. – Режим доступу: old.radakmu.org.ua/file/Strategy%202020.doc

25. Україна-2015: національна стратегія розвитку [Електронний ресурс]. – К.: Український форум, 2008. – 73 с. – Режим доступу: <http://www.semynozhenko.net/content/files/Ukraine-2015%20big.pdf>

26. Teachers' salaries. Annual statutory salaries in public institutions, minimum training [Electronic resource]. – Available at: http://www.oecd-ilibrary.org/education/teachers-salaries_teachsal-table-en

References

1. Ghuk, N.A. *Posylennia intelektualizatsii pratsi ta tendentsii ii strukturnykh zrushen' v Ukraini* [Enhancing labour intellectualization and trends in its structural shifts in Ukraine]. *Aktual'ni problemy ekonomiky* [Actual Problems Of Conomics], 2011, no. 2 (116), pp. 125-130.

2. *Innovatsijna polityka zarubizhnykh krain: kontseptsii, stratehii, priorityty* [Innovation policy of foreign countries: concepts, strategies, priorities] Available at: <http://kno.rada.gov.ua/komosviti/doccatalog/document?id=48725> (Accessed 10 January 2016).

3. *Kontsepsiia rozvytku natsional'noi innovatsijnoi systemy* [The concept of development of the national innovation system] Available at: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/680-2009-%D1%80> (Accessed 9 January 2016).

4. Mazur A. *Nauka Ukrainy. Tsyfry, fakty y problemy* [Science of Ukraine. Numbers, facts and problems] Available at: http://www1.nas.gov.ua/Chronicle/Publishers/nov/press/Documents/Nauka_Ukrainy.pdf (Accessed 12 January 2016).

5. *Modernizatsiia Ukrainy – nash stratehichnyj vybir: Schorichne Poslannia Prezydenta Ukrainy do Verkhovnoi Rady Ukrainy* [Modernization of Ukraine – our strategic choice: the annual message of the President of Ukraine to the Verkhovna Rada of Ukraine], Kyiv, 2011, 416 p.

6. Derzhavna sluzhba statystyky Ukrainy (2015). *Naukova ta innovatsijna diial'nist' v Ukraini* [Research and Innovation in Ukraine], Kyiv, State Statistics Service of Ukraine, 255 p. Available at: ukrstat.gov.ua. (Accessed 20 January 2016).

7. The Verkhovna Rada of Ukraine (2014), The Law of Ukraine "On Higher Education", available at: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/1556-18> (Accessed 10 January 2016).

8. The Verkhovna Rada of Ukraine (1991), The Law of Ukraine "On investment activity", available at: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/1560-12> (Accessed 10 January 2016).

9. The Verkhovna Rada of Ukraine (2002), The Law of Ukraine "On innovative activity", available at: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/40-15> (Accessed 10 January 2016).

10. The Verkhovna Rada of Ukraine (1999), "Resolution of the Verkhovna Rada of Ukraine "On the Concept of scientific, technological and innovation development of Ukraine", available at: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/916-14> (Accessed 10 January 2016).

11. The Verkhovna Rada of Ukraine (1995), The Law of Ukraine "On scientific and technical expertise", available at: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/51/95-%D0%B2%D1%80> (Accessed 10 January 2016).

12. The Verkhovna Rada of Ukraine (2016), The Law of Ukraine "On scientific and technical activity", available at: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/848-19/page> (Accessed 20 January 2016).

13. The Verkhovna Rada of Ukraine (2011), The Law of Ukraine "On innovation activity priorities in Ukraine", available at: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/3715-17> (Accessed 10 January 2016).

14. The Verkhovna Rada of Ukraine (2001), The Law of Ukraine "On the priority directions of development of science and technology", available at: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/2623-14> (Accessed 10 January 2016).

15. The Verkhovna Rada of Ukraine (1999), The Law of Ukraine "On special regime for innovation activity in technological parks", available at: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/991-14> (Accessed 10 January 2016).

16. *Promyshlennost' Ukrainy nachnet rasty posle 4 let padenya* [Industry of Ukraine will start to grow after four years of decline]. **Dragon Capital 8th Annual Investor Conference**. Available at: http://dragon-capital.com/ru/about/media/dragon_v_presse/promyshlennost_ukrainy_nachnet_rasti_posle_4_let_padeniya.html (Accessed 22 January 2016).

17. *Rynok pratsi u 2014 rotsi* [The labor market in 2014]. Available at: https://ukrstat.org/uk/operativ/operativ2012/rp/pres-reliz/arh_pr2012.html (Accessed 20 January 2016).

18. *Stan rozvytku nauky i tekhniky, rezul'taty naukovoï, naukovo-tekhnichnoï, innovatsijnoi diial'nosti, transferu tekhnolohij za 2014 rik: analitychna dovidka* [The state of science and technology, the results of scientific, technical, innovation activity, technology transfer by 2014, analytical materials] Kyiv, 2015, 208 p. Available at: <http://old.mon.gov.ua/img/zstored/files/%D0%A1%D1%82%D0%B0%D0%BD% %8C.pdf> (Accessed 15 January 2016).

19. *Statystychna informatsiia* [Statistical information], available at: <http://ukrstat.gov.ua> (Accessed 14 January 2016).

20. *Stratehiia ekonomichnoho ta sotsial'noho rozvytku Ukrainy "Shliakhom ievropejs'koi intehratsii" na 2004-2015 roky* [Strategy of economic and social development of Ukraine "Towards European Integration" for 2004-2015], Kyiv, 2004. Available at: <http://old.niss.gov.ua/book/BOOK-STATEG-26-03-2004.pdf> (Accessed 14 January 2016).

21. The Verkhovna Rada of Ukraine (2009), *Stratehiia innovatsijnoho rozvytku Ukrainy na 2010-2020 roky v umovakh hlobalizatsijnykh vyklykiv* [The strategy of innovative development of Ukraine for 2010-2020 in the conditions of globalization challenges], available at: <http://kno.rada.gov.ua/komosviti/doccatalog/document?id=48719> (Accessed 14 January 2016).

22. Pavliuk A.P., Pokryshka D.S. Belins'ka Ya.V., Moldovan O.O., Yanovych M.V., Skyba M.V., Liapin D.V., Berezhnyj Ya.V., Medvedkina Ye.O., Yehorova O.O. (2012). *Strukturni peretvorennya v Ukraini: peredumovy modernizatsii ekonomiky* [Structural trans-

formations in Ukraine: preconditions of economic modernization], Kyiv, NISS, 104 p. Available at: http://www.niss.gov.ua/content/articles/files/STRYKTYR_PERETV.indd-2d93e.pdf (Accessed 14 January 2016).

23. *U strukturi VVP Ukrainy enerhovytraty stanovliat' ponad 70%* [In Ukraine the GDP energy consumption up 70%], available at: <http://news.finance.ua/ua/news/~/335905> (Accessed 12 January 2016).

24. *Ukraina 2020: stratehiia natsional'noi modernizatsii* [Ukraine 2020: national modernization strategy], available at: old.radakmu.org.ua/file/Strategy%202020.doc (Accessed 10 January 2016).

25. *Ukraina-2015: natsional'na stratehiia rozvytku* [Ukraine 2015: National Development Strategy], Kyiv, 2008, 73 p. Available at: <http://www.semynozhenko.net/content/files/Ukraine-2015%20big.pdf> (Accessed 10 January 2016).

26. Teachers' salaries. Annual statutory salaries in public institutions, minimum training, available at: http://www.oecd-ilibrary.org/education/teachers-salaries_teachsal-table-en (Accessed 15 January 2016).

Дана оценка фактического состояния национальной экономики. Показано, в какой мере это состояние соответствует требованиям, определяемым интеллектуально-инновационным вектором современного экономического развития. Выяснена степень реализации мер государственного регулирования в соответствии с основными прогнозными и программными документами (концепциями и стратегиями), которые определяют перспективы макроэкономических изменений хозяйственной системы. Исследованы процессы интеллектуализации и инноватизации экономики, которые рассматриваются как неотъемлемое условие позитивных сдвигов в экономической жизни общества. Учтены особенности государственного регулирования в Украине и определены объективные возможности стабилизации экономики.

Ключевые слова: государственное регулирование, инноватизация экономики, интеллектуализация экономики, инновационная политика.

The estimation of the actual state of the national economy and measure of its compliance with the requirements on which point the intellectual and innovative vector of modern economic development is provided. The degree of implementation of measures of state regulation in accordance with the basic forecasting and program documents (concepts and strategies) that define prospects of macroeconomic changes of the economic system is determined. The processes of intellectualization and innovatization of economy, which are regarded as an essential condition for positive changes in the economic life of society, are investigated. Peculiarities of the state regulation in Ukraine are taken into account and the objective possibilities of stabilizing of the economy are identified.

Key words: government regulation, innovatization of economy, intellectualization of the economy, innovation policy.

Одержано 03.02.2016.

УДК 657.1:658.5

С.А. КУЗНЕЦОВА, доктор економічних наук, професор,
завідувач кафедри Дніпропетровського університету
імені Альфреда Нобеля

А.А. КУЗНЕЦОВ, кандидат економічних наук,
доцент кафедри Дніпропетровського університету
імені Альфреда Нобеля

ЯКІСТЬ УПРАВЛІНСЬКОГО КОНТРОЛЮ ТА ОБЛІКОВОЇ ІНФОРМАЦІЇ: ВЗАЄМОДІЯ ТА МЕХАНІЗМИ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ

Обґрунтовано напрями взаємодії якості управлінського контролю та облікової інформації. Сформовано методологічної основи розробки відповідних критеріїв якості. Визначено механізми забезпечення якості управлінського контролю з урахуванням специфіки підприємств.

Ключові слова: *якість, управлінський контроль, облікова інформація, бухгалтерський облік.*

Сучасний динамічний розвиток комунікацій, глобалізація та інтеграція інформаційних процесів вимагають трансформації системи управління компанії в частині зниження рівня асиметрії інформації та посилення мотиваційної складової працівників, зокрема через узгодження базових уявлень та цілей між людьми та компаніями, в яких вони працюють. При цьому актуальним є комплексне вирішення окресленої проблеми через розвиток взаємодії та посилення взаємовпливу інформатизації та соціальної інженерії в системі управління.

В частині вирішення питання асиметрії інформації необхідно трансформувати традиційний бухгалтерський облік в гнучку систему інформаційної підтримки управлінських рішень. Тому доцільним є реформування обліку, зокрема формування методологічних та практичних засад забезпечення якості облікової інформації, що надається користувачам. Як справедливо зазначено З. Гуцайлюком «методологія, методика й організація процесу формування інформаційної облікової системи є од-

ним з основних напрямів розвитку теорії бухгалтерського обліку» [1, с. 38].

Що стосується розвитку соціальної інженерії в системі управління, доцільною є побудова якісного управлінського контролю, з використанням якого, як обґрунтовують Р. Ентоні, В. Говіндараян [2, с. 46], менеджер впливає на інших членів організації з метою впровадження стратегії цієї організації.

Саме тому актуальним постає питання забезпечення якості облікової інформації, від якої залежить якість управлінського контролю з огляду на існуючий рівень інформатизації. Підтвердженням ґрунтовності цього судження є той факт, що провідною рисою професії бухгалтера Кодексом етики професійних бухгалтерів визначено «прийняття відповідальності перед громадськістю» [3–5]. Як досить влучно наголошує В.Г. Швець, «повне та ефективне володіння обліково-аналітичною інформацією дозволяє керівникам приймати виважені та своєчасні управлінські рішення» [6, с. 62]. При цьому З. Гуцайлюк під-

креслює, що нове суспільство, побудоване на інформації, потребує підходів до її формування та критеріїв її якості [7, с. 20].

Метою статті є обґрунтування напрямів взаємодії якості управлінського контролю та облікової інформації, формування методологічної основи розробки відповідних критеріїв якості та механізмів її забезпечення з урахуванням специфіки підприємств.

Для досягнення поставленої мети доречним є, по-перше, визначитися з тлумаченням термінів «якість управлінського контролю» та «якість облікової інформації». Як було доведено раніше, якість облікової інформації – це її здатність відповідати комплексу критеріїв, які визначають корисність облікової інформації для користувачів [8; 9]. Визначення якості облікової інформації передбачає одержання конкретного уявлення про ступінь задоволення потреб користувачів інформацією, що надається бухгалтерським обліком.

У свою чергу, як справедливо підкреслили Малмі та Браун [10, с. 290–291], управлінський контроль повинен забезпечувати узгодження поведінки та рішень працівників з цілями і стратегіями організації, що виключає чисті системи підтримки прийняття рішень.

Відповідно, під якістю управлінського контролю слід розуміти властивості та ознаки управлінського контролю, що характеризують його спроможність забезпечувати узгодження поведінки та рішень працівників з цілями та стратегіями організації.

Систематизація та критична оцінка спеціальної літератури щодо взаємодії якості управлінського контролю та облікової інформації [3; 10–24] дозволили констатувати необхідність побудови методологічної основи для формування відповідних критеріїв якості.

Розробку, контроль впровадження та використання зазначених критеріїв суб'єктами господарювання повинні забезпечувати, залежно від притаманної специфіки, користувачі облікової інформації та менеджери компанії. Так, як досить влучно підкреслюють науковці [24, с. 20; 25, с. 361], розглядаючи дію закону єдності і боротьби протилежностей в обліку, потрібно згадати принцип своєчасності, який розкриває важливу якість облікової інформації, пов'язану з її придатністю для ухвалення рішення, перш ніж ця інформація втратить здатність впливати на рішення. Якщо інформація корисна для ухвалення рішень, то вона має бути своєчасною. Своєчасність не гарантує корисності, але корисність неможлива без своєчасності. Таким чином, в обліку категорії «своєчасність» і «корисність» існують в суперечності між собою, але лише в сукупності формують якісну систему подання інформації.

Незважаючи на те, що кожен суб'єкт господарювання повинен самостійно розробляти власні критерії якості управлінського контролю, загалом доцільним буде сформулювати характеристики (ознаки), яким повинні відповідати всі без винятку критерії (рис. 1):

Рис. 1. Формування критеріїв якості управлінського контролю: обов'язковість відповідності визначеним ознакам

1) значущість критерію якості управлінського контролю;

2) повнота критерію якості управлінського контролю;

3) надійність критерію якості управлінського контролю;

4) зрозумілість критерію якості управлінського контролю;

5) нейтральність критерію якості управлінського контролю.

Безумовна потреба відповідності критеріїв якості управлінського контролю наведеним характеристикам (ознакам) визначається необхідністю виключення можливого впливу суб'єктивної оцінки або вимірювання якості на підставі очікувань, суджень та власного досвіду суб'єкта оцінки.

Значущість передбачає, що критерії якості дадуть змогу формувати, надавати та інтерпретувати результати управлінського контролю, що допоможе користувачам у прийнятті управлінських рішень.

Поряд із значущістю критерії повинні бути достатньо повними, іншими словами, використання встановлених критеріїв якості забезпечує відсутність пропуску будь-яких факторів, що впливають на якість управлінського контролю.

Певна річ, критерії якості повинні бути надійними, тобто такими, що дозволяють зробити несуперечливу оцінку та вимірювання якості управлінського контролю за умови їх використання в межах встановленої концепції системи управління суб'єктами оцінки. Обов'язковою умовою є наявність в осіб, які оцінюють та вимірюють якість, достатнього професійного рівня, який дає їм право проводити оцінку якості управлінського контролю, що формується в компанії.

Нейтральність характеризує можливість зробити неупереджені висновки щодо рівня якості управлінського контролю.

Досить суттєвою характеристикою є зрозумілість встановлених критеріїв якості. Адже зрозумілі критерії забезпечують можливість дійти висновків щодо рівня якості управлінського контролю, які будуть чіткими та повними та не будуть піддаватися різним тлумаченням.

Досягнення високого рівня встановлених критеріїв якості можливе за умови постійного управління якістю управлінського контролю (рис. 2).

Характер, час, напрями забезпечення якості управлінського контролю суб'єктів господарювання залежать від багатьох факторів, що визначають індивідуальні особливості конкретного підприємства. Тому для забезпечення якості управлінського контролю необхідно брати до уваги такі специфічні ознаки:

1) географічна розосередженість підприємства, щодо якого формується (трансформується) система управлінського контролю;

2) обсяги бізнесу суб'єкта підприємництва, щодо якого формується (трансформується) система управлінського контролю;

3) характер діяльності, зокрема структура бізнесу підприємства, щодо якого формується (трансформується) система управлінського контролю;

4) організаційна структура підприємства, щодо якого формується (трансформується) система управлінського контролю;

5) принцип «відповідності» щодо доходів та витрат підприємства, щодо якого формується (трансформується) система управлінського контролю;

6) обсяги документації підприємства, щодо якого формується (трансформується) система управлінського контролю.

Відповідно механізми забезпечення якості управлінського контролю будуть різними, як і різними є обсяги та характер облікової інформації, що формується у різних суб'єктів господарювання.

У процесі забезпечення якості управлінського контролю слід перш за все конкретизувати цілі такої системи, досягнення яких буде забезпечено за умови впровадження конкретного механізму. При цьому до переліку таких механізмів слід включати: професійні вимоги; навички і компетентність; доручення роботи; делегування; консультування; користувачі облікової інформації; моніторинг.

Призначенням механізму «професійні вимоги» є забезпечення дотриман-

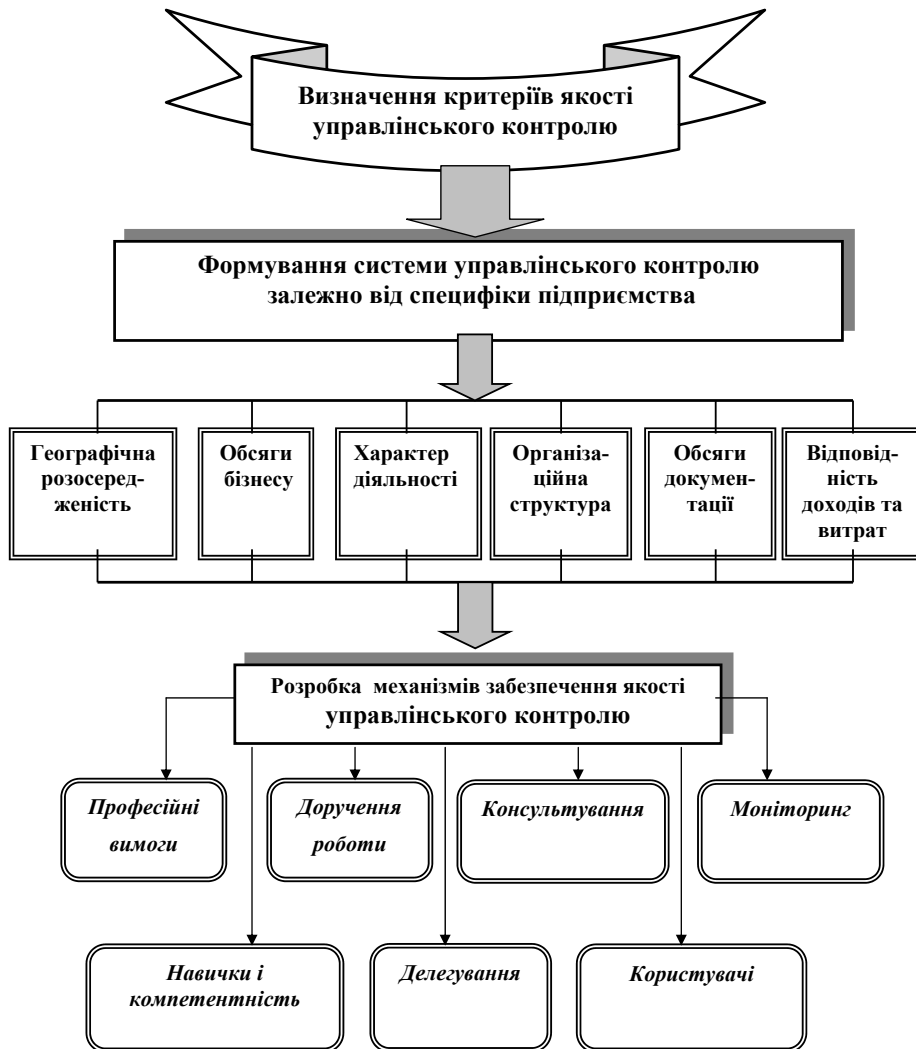

Рис. 2. Процедура забезпечення якості управлінського контролю

ня вимоги, що персонал суб'єкта господарювання, який задіяний у системі управлінського контролю (далі – контролюючий персонал) за всіма етапами повинен дотримуватися принципів незалежності, порядності, об'єктивності, конфіденційності та професійної поведінки. При цьому доречним є тлумачення професійних вимог до контролюючого персоналу, встановлення порядку ознайомлення з професійними вимогами та процедур нагляду за дотриманням професійних вимог таким персоналом.

При формуванні механізму щодо навичок і компетентності з метою забезпечення якості управлінського контролю в аспекті

контролю навичок і компетентності слід розуміти, що суб'єкт господарювання повинен мати персонал, який набув і зберігає професійні стандарти і професійну компетентність, необхідні для виконання ним своїх обов'язків. У ході розробки цього напрямку необхідно визначити конкретний перелік вимог до персоналу суб'єкта господарювання щодо його навичок та компетентності, викладати напрями професійного зростання персоналу, встановлювати процедури нагляду за дотриманням виконання цього напрямку.

Механізм з доручення роботи передбачає, що управлінський контроль треба доручати працівникам, які мають відповідну тех-

нічну підготовку і досвід, необхідні за певних обставин. Треба розробляти чіткі критерії щодо доручення працівникам кожного виду роботи, встановлення порядку графіків документообігу, встановлювати процедури нагляду за дотриманням виконання цього напряму персоналом суб'єкта господарювання.

Впровадження механізму з питань делегування регламентує необхідність достатньою мірою спрямовувати роботу, здійснювати нагляд і контроль над її виконанням на всіх рівнях з метою забезпечення обґрунтованої впевненості в тому, що виконуваний управлінський контроль в означеному сегменті відповідає належним критеріям якості. Розробка цього механізму передбачає встановлення порядку формування облікової політики суб'єкта господарювання, процедур формування інформації в управлінському контролі, контрольних процедур, аналітичних процедур, обґрунтування напрямів засвоєння персоналом питань, що є предметом управлінського контролю, впровадження відповідної процедури нагляду за механізмом.

У процесі регламентації питань, пов'язаних з консультуванням, слід зазначити, що завжди, коли це необхідно, треба консультуватися в межах підприємства (чи за його межами) з експертами, які мають відповідний досвід.

Встановлення механізму визначення напрямів, за які відповідає конкретний працівник підприємства, розробка методик забезпечення джерелами інформації, опис механізму нагляду за дотриманням виконання цього напряму персоналом забезпечить підвищення якості управлінського контролю в цілому.

Вивчаючи та конкретизуючи сегмент користувачів облікової інформації, слід провести оцінку потенційних користувачів та їх інформаційні потреби і необхідність постійного перегляду оцінки наявних користувачів облікової інформації. Методологічними та практичними питаннями, які необхідно визначити при розгляді питань щодо користувачів облікової інформації, є розробка процедур оцінювання їх самих, та їхніх інформаційних потреб, умов прийняття користувачів облікової інформації,

порядок моніторингу співпраці з користувачами облікової інформації, встановлення процедури нагляду за дотриманням виконання цього механізму.

Цілями забезпечення якості управлінського контролю, що передбачаються в процесі моніторингу, є необхідність постійно провадити моніторинг адекватності й ефективності політики та процедур контролю якості встановленим критеріям якості. У цьому напрямі розглядаються питання визначення графіку перегляду ґрунтовних характеристик параметрів якості управлінського контролю, встановлення порядку ознайомлення персоналу з результатами контролю якості, розробка механізму нагляду за дотриманням виконання встановлених вимог щодо якості управлінського контролю персоналом.

Підсумовуючи, слід зауважити, що еволюція якості облікової інформації та управлінського контролю можлива за умови збагачення вітчизняних напрацювань облікової науки та практики за рахунок досягнень світової спільноти. Запропоновані методологічні аспекти забезпечення якості облікової інформації та управлінського контролю враховують концептуальні вимоги МСФЗ, вітчизняного законодавства та специфіку кожного конкретного суб'єкта господарювання, що підтверджує їх об'єктивність.

Запропоновані механізми забезпечення якості управлінського контролю спрямовані на підвищення рівня корисності облікової інформації для користувачів у сфері практичної взаємодії бухгалтерського обліку та управлінського контролю. При цьому якість останнього визначається його спроможність забезпечувати узгодження поведінки та рішень працівників з цілями та стратегіями організації.

При подальшому розгляді питань забезпечення якості управлінського контролю доцільним буде визначитись із суб'єктами, що повинні його здійснювати. Окремого дослідження потребує питання формування переліку критеріїв якості залежно від завдань, що ставить система управління перед бухгалтерським обліком та управлінським контролем відповідно від стратегії суб'єкта господарювання.

Список використаних джерел

1. Гуцайлюк З.В. Облікові теорії XIX століття: можливість запозичення при формуванні сучасних інформаційних систем / З.В. Гуцайлюк // Бухгалтерський облік, контроль і аналіз у сучасній економічній науці та практиці : зб. матеріалів III Міжнар. наук.-практ. конф., 3–4 квітня 2014 р.: присвяч. 70-річчю каф. обліку підприємницької діяльності / редкол.: В.І. Єфіменко [та ін.]; М-во освіти і науки України, ДВНЗ «Київ. нац. екон. ун-т ім. Вадима Гетьмана». – Київ: КНЕУ, 2014. – С. 37–39.
2. Anthony R. Management Control Systems / R. Anthony, V. Govindarajan – Chicago, McGraw-Hill IRWIN, 2007. – 320 p.
3. Міжнародні стандарти контролю якості, аудиту, огляду, іншого надання впевненості та супутніх послуг. Видання 2012 року: пер. з англ. – К.: МФБ, АПУ, 2013. – Ч. 1. – 2013. – 1018 с.
4. Fundamentals – Principles-based auditing standards / Institute of Chartered Accountants in England & Wales. – London: ICAEW, Audit and Assurance Faculty, 2006. – 28 p.
5. Jayanthi K. Audit Committee Quality and Internal Control: An Empirical Analysis / K. Jayanthi // The Accounting Review. –2005. –Vol. 80. – №. 2. – P. 649–675.
6. Швець В.Г. До питання нормативно-правового забезпечення бухгалтерського обліку та фінансової звітності в умовах МСФЗ [Електронний ресурс] // Вісник Київського національного університету ім. Тараса Шевченка. Серія: Економіка. –2015. – № 10 (175). – Режим доступу: <http://cyberleninka.ru/article/n/do-pitannya-normativno-pravovogo-zabezpechennya-buhgaterskogo-obliku-ta-finansovoyi-zvitnosti-v-umovah-msfz>
7. Гуцайлюк З.В. Облік і контроль у ринковій економіці: елементи концепції: монографія / З.В. Гуцайлюк. – Тернопіль: Крок, 2013. – 176 с.
8. Кузнецова С.А. Концепція облікової інформації для управління / С.А. Кузнецова. // Економіка і регіон. – 2007. – № 4. – С. 184–187.
9. Кузнецова С.А. Синергія облікової інформації в управлінні діяльністю суб'єктів господарювання: дис. ... д-ра екон. наук: 08.00.09 «Бухгалтерський облік, аналіз та аудит (за видами економічної діяльності)» / Кузнецова Світала Анатоліївна. – Київ, 2009. – 559 с.
10. Malmi T., Brown D.A. Management control systems as a package – Opportunities, challenges and research directions. Management accounting research. – 2008. – № 19 (4). – 287–300.
11. Sivon B. Kontrola kosztow dzialalnoscigospodarcej / B. Sivon. – Warszawa: PWE, 1988. – 188 s.
12. Выговская Н.Г. Основные элементы системы внутрихозяйственного контроля // Очерки по бухгалтерскому учету и контролю: монографія / Н.Г. Выговская. – Житомир: ЧП «Рута», 2005. – 444 с.
13. Бурцев В.В. Управленческий контроль на предприятии: методология и организация / В.В. Бурцев // Управленческий учет. – 2005. – № 4. – С. 32–35.
14. Commission Guidance Regarding Management's Report on Internal Control Over Financial Reporting Under Section 13(a) or 15(d) of the Securities Exchange Act of 1934. SEC Interpretive Guidance, [Electronic resource] / Securities and Exchange Commission. Exchange Act Rules 13a-15(f) and 15d-15(f) [17 CFR 240.13a-15(f) and 15d-15(b)], 2007. – Available at: <http://www.sec.gov/rules/interp/2007/33-8810.pdf>
15. Jeffrey R. Auditors' Consideration of Corporate Governance and Management Control Philosophy in Preplanning and Planning Judgments / R.J. Cohen and Dennis M. Hanno // AUDITING: A Journal of Practice & Theory. – 2000. – Vol. 19, September. – № 2. – P. 133–146.
16. Maciariello J.A. Management Control Systems / Joseph A. Maciariello. – USA, 1984. – 337 p.
17. Бутинець Т.А., Савченко Р.О. Сучасний бухгалтерський облік і контроль: проблеми розвитку: монографія / за заг. ред. проф. Ф.Ф. Бутинця. – Житомир. ПП «Рута», 2014. – 380 с.
18. McNair C.J. Proper compromises: The management control dilemma in public accounting and its impact on auditor behaviour / C.J. McNair // Accounting, Organizations and Society. – 1991. – № 16 (7). – P. 635–653.

19. Davia Howard R. *Accountant's Guide to Fraud Detection and Control* / Davia Howard R. // John Wiley & Sons, inc. – New York, 2000. – 368 p.

20. Epstein M.J. Using management control and performance measurement to solve global societal challenges: Research progress and opportunities / M.J. Epstein // *Performance Measurement and Management Control: Behavioural Implications and Human Actions* (Studies in Managerial and Financial Accounting), Emerald Group Publishing Limited. – 2014. – Vol. 28. – P. 3–21.

21. Merchant K.A. *Management control systems: performance measurement, evaluation and incentives* / K.A. Merchant, W.A. Vander Stede. – Pearson Education, 2007. – 368 p.

22. Biao X. Earnings management and corporate governance: the role of the board and the audit committee / Xie Biao, Wallace N. Davidson, Peter J. DaDalt // *Journal of corporate finance*. – 2003. – P. 295–316.

23. Бутинець Ф.Ф. Діалектичні закони філософії в обліку. Проблеми теорії та методології бухгалтерського обліку, контролю і аналізу / Ф.Ф. Бтинець, Н.І. Путренко, М.В. Миронюк // *Економіка і регіон*. – 2015. – № 3 (24). – С. 19–25.

24. Терентьева Т.О. Принципы бухгалтерского учета в работах профессора Я.В. Соколова / Т.О. Терентьева // Соколовские чтения «Взгляд из прошлого в будущее»: доклады международной научной конференции 10–11 февраля 2011 г. Т. 2. – СПб.: Нестор-История, 2011. – 476 с.

References

1. Gytysailuk, Z.V. (2014). *Oblikovi teorii XIX stolittya: mozhuvist zapozichennya pri formuvanni sychasnyh informatsionnih system* [Account theories of the nineteenth century: the ability to borrow in the formation of modern information systems]. *Zbirnik materialiv III mezdynarodnoi konferentsii 3-4 kvitnya prisvyachennaya 70-richy kafedru obliky gidpriemnitdkoi diyalnosti* [Accounting, control and analysis in modern economic science and practice : collection of materials of III Intern. Sciences.-practical. Conf. 3-4 April 2014: marking the 70th anniversary of the Department of accounting of entrepreneurial activity]. Kyiv, KNEY, pp. 37-39.

2. Anthony, R. *Management Control Systems*, Chicago, Mc-Graw-Hill IRWIN, 2007, 320 p.

3. *International standards on quality control, auditing, review, other assurance, and related services* (2013). Kyiv, MFB, APU. Part 1, p. 1018.

4. *Fundamentals - Principles-based auditing standards*. Institute of Chartered Accountants in England & Wales. London: ICAEW, Audit and Assurance Faculty, 2006. 28 p.

5. Jayanthi, K. (2005). *Audit Committee Quality and Internal Control: An Empirical Analysis* [The Accounting Review: April], 2005, vol. 80, no. 2, pp. 649-675.

6. Shvets, V.G. (2015). *Do pitannya normativno-pravovogo zabezpechennya byhgalterskogo obliky ta finansovoi zvitnosti v umovax MSFZ* [To the question of legal support for accounting and financial reporting in terms of IFRS]. *Visnik Kiiivskogo natsionalnogo yuniversiteta im. Tarasa Shevchenko. Seriya: Ekonomika* [Bulletin of Kiev national University. Of Taras Shevchenko. Series: Economics]. No. 10. Available at: <http://cyberleninka.ru/article/n/do-pitannya-normativno-pravovogo-zabezpechennya-buhgalterskogo-obliku-ta-finansovoyi-zvitnosti-v-umovah-msfz>.

7. Hutsaylyuk, Z.V. (2013). *Oblik i kontrol y rinkovoi ekonomitsi* [Accounting and control in a market economy: the elements of the concept] Ternopil, Step, 2013, 176 p.

8. Kuznetsova, S.A. *Kontseptsia oblikovoi informatsii dlya ypravlenya* [The concept of accounting information for management]. *Ekonomika i region* [Economy and region], 2007, no. 4, pp. 184-187.

9. Kuznetsova, S.A. (2009). *Sinerhiya oblikovoi informatsii v ypravlinni diyalnistu cybektiv gospodaruvannya. Diss. Dokt. ekonom. nauk* [Sinergiya oblikovoi informatsii v ypravlinni diyalnistu cybektiv gospodaruvannya. Doct. Diss.]. Kiev, 559 p.

10. Malmi, T., Brown, D.A. (2008). *Management control systems as a package - Opportunities, challenges and research directions*. *Management accounting research*, pp. 287-300.

11. Sivon, B. *Kontrola kosztow działalności gospodarczej* [Cost control of business], Warszawa: PWE, 1988, 188 p.
12. Vyhovskaya, N.G. (2005). *Osnovnye elementy sistemy vnytriozoyaistvennogo kontrolya* [Basic elements of internal control systems]. PE "Ruta", 444 p.
13. Burtsev, V.V. *Ypravlencheskii control na predpriatii: metodologia i organizatsia* [Management control of the enterprise: Methodology and Organization]. *Ypravlencheskii ychet* [Management Accounting], 2005, no. 4, pp. 32-35.
14. Commission Guidance Regarding Management's Report on Internal Control Over Financial Reporting Under Section 13 (a) or 15 (d) of the Securities Exchange Act of 1934. SEC Interpretive Guidance. / Securities and Exchange Commission, 2007, Available at: <http://www.sec.gov/rules/interp/2007/33-8810.pdf>
15. Jeffrey, R., Hanno C. *Auditors' Consideration of Corporate Governance and Management Control Philosophy in Preplanning and Planning Judgments*. *AUDITING: A Journal of Practice & Theory*, 2000, no. 2, pp. 133-146.
16. Maciariello, J.A. *Management Control Systems*, USA, 1984, 337 p.
17. Butynets, T.A. (2014). *Sychasnyi byhgalterskii oblik I control: problem rozvityk* [Contemporary Accounting and Control: Problems of Development]. PE "Ruta", 380 p.
18. McNair, C.J. (1991). *Proper compromises: The management control dilemma in public accounting and its impact on auditor behavior*. *Accounting, Organizations and Society*, no. 16.7, pp. 635-653.
19. Davia, H.R. (2000). *Accountant's Guide to Fraud Detection and Control*, New York, John Wiley & Sons, inc., 368 p.
20. Epstein, Marc J. (2014). *Using management control and performance measurement to solve global societal challenges: Research progress and opportunities*. *Performance Measurement and Management Control: Behavioral Implications and Human Actions, Studies in Managerial and Financial Accounting*, Vol. 28, pp. 3-21.
21. Merchant, K.A., Wim A. Van der Stede. *Management control systems: performance measurement, evaluation and incentives*. Pearson Education, 2007.
22. Biao, X., Wallace, N., Davidson, Peter J.D. (2003). *Earnings management and corporate governance: the role of the board and the audit committee*. *Journal of corporate finance*, no. 9.3, pp. 295-316.
23. Bytinets F.F. *Dialektichni zakoni filosofii v obliky. Problemi teorii ta metodoogii byhgalterskogo obliky, kontroly I analyzy*. *Ekonomika I region*, 2015, no. 3, pp. 19-25.
24. Terenteva T.O. *Printsipi byhgalterskogo ycheta v rabotah professora A.V. Sokolova* [Vzglyad iz proshlogo v bydyshee]. Sankt-Petersbyrg, 2011, 476 p.

Обоснованы направления взаимодействия качества управленческого контроля и учетной информации. Сформированы методологические основы разработки соответствующих критериев качества. Определены механизмы обеспечения качества управленческого контроля с учетом специфики предприятий.

Ключевые слова: *качество, управленческий контроль, учетная информация, бухгалтерский учет.*

The interaction areas of quality management control and accounting information were substantiated. The methodological bases were formed for the development of appropriate quality criteria. Mechanisms were identified to ensure the management control quality, taking into account specifics of the company.

Key words: *quality, management control, accounting information, accounting.*

Одержано 14.01.2016.

УДК 336.77

Т.М. БОЛГАР, кандидат економічних наук, доцент,
завідувач кафедри Кременчуцького інституту
Дніпропетровського університету імені Альфреда Нобеля

НАУКОВО-МЕТОДИЧНІ ЗАСАДИ ПОБУДОВИ МОДЕЛІ ОЦІНКИ ЯКОСТІ КРЕДИТНОГО ПОРТФЕЛЯ БАНКУ

Розроблено модель оцінки якості кредитного портфеля банку шляхом розрахунку інтегрального показника за допомогою бальної системи скорингової оцінки груп показників якості кредитоспроможності позичальника та якості забезпечення за кредитом з коригуванням суми балів на показник DPD¹ відповідно до моделі ранжування прострочених кредитів «DPD credit ranging». Запропонована модель дає можливість отримати як кількісні, так і якісні характеристики кредитного портфеля банку.

Ключові слова: кредитний портфель, забезпечення за кредитом, кредитоспроможність позичальника, проблемна кредитна заборгованість.

Постановка проблеми. Визначення якісних та кількісних параметрів кредитного портфеля банку є важливим та досить не простим завданням. Кредитний портфель в цілому та проблемна його частина зокрема потребують постійного аналізу та моніторингу з метою ефективного управління ним.

Одним із методів, що застосовується банківськими установами для мінімізації кредитних ризиків, є вивчення кредитоспроможності позичальника. Кожна банківська установа самостійно обирає методику (бальну чи рейтингову), за якою визначає спроможність позичальника обслуговувати кредитні зобов'язання.

Окремої уваги при вирішенні проблем з'ясування якості кредитного портфеля потребує питання щодо загальної суми кредитного забезпечення. Обумовлюється це тим, що під час видачі кредитів під заставу кредитор бере на себе великі ризики. З одного боку, заставні кредити варто вважати захищеними від ряду

ризиків, проте з іншого боку – при видачі значної суми коштів позичальнику банківська установа отримує в заставу (іпотеку) певне майно, яке за час дії кредитної угоди може втратити свою ліквідність.

Рухоме майно, отримане банком під заставу, за строк дії кредитного договору може бути пошкоджене внаслідок ДТП, знищене (пожежа тощо), викрадене чи реалізоване протиправним шляхом. Тому банківська установа має постійно контролювати наявність заставленого рухомого майна у заставодавців, перевіряти стан застави та проводити систематичні внутрішньобанківські оцінки її вартості з метою з'ясування питання щодо ступеня її ліквідності.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. На кінець 2015 р. частка проблемної заборгованості у загальному обсязі наданих кредитів у банківській системі України склала 20,4%, що на 7% перевищує рівень 2014 р. [1]. Для банківських установ зростання обсягу проблемних

¹DPD – означає Days past Due (кількість «днів після дня очікуваної оплати») (кількість днів після виходу кредиту із графіка).

кредитів загрожує цілим рядом негативних наслідків, серед яких – падіння ліквідності та платоспроможності, втрата репутації банку. Інтерес до проблеми є безсумнівним і обґрунтованим з боку провідних науковців. Вивченням причин виникнення проблемної заборгованості у банках займалися такі вітчизняні вчені та дослідники, як О.І. Барановський [2], В.І. Волохов [3], В.М. Гесць [4], Л.М. Дядечко [5], В.В. Коваленко [6], Л.М. Прийдун [7], Є.Г. Рясних [8], А.М. Смулов [9] та інші науковці. Але потребують подальшої розробки як в науково-методичному, так і в практичному аспектах, питання оцінки якості кредитного портфеля, дослідження причин його погіршення, оскільки характер діяльності банків в умовах фінансової нестабільності в економіці принципово змінився. Значну увагу потрібно сконцентрувати на вирішенні проблеми розробки та застосування сучасних підходів до аналізу та оцінки кредитного портфеля банку.

Постановка завдання. Метою дослідження є розробка моделі оцінки кредитного портфеля банку.

Виклад основного матеріалу дослідження. Важливим елементом оцінки якості кредитного портфеля є визначення спроможності позичальників виконувати свої боргові зобов'язання перед кредитором – банківською установою. Перед наданням позики, банк проводить оцінку фінансово-майнового стану потенційного позичальника. Цей процес дає відповіді на питання щодо доцільності надання кредитних коштів або обґрунтованості відмови у кредитуванні.

Проблемою, на наше переконання, є те, що така оцінка фактично є разовою і проводиться лише на етапі видачі кредиту. Втім очевидно, що подібні розрахунки щодо спроможності виконання позичальником умов діючих кредитних договорів мають проводитися банківською установою систематично. Саме це надасть можливість встановити поточні класи позичальника та з'ясувати існуючі ступені ризику в процесах кредитування. Аналіз ризику неповернення позик з боку неспроможних позичальників має прямо позна-

чатися на оцінці якості кредитного портфеля банківської установи.

Позичальник кожного класу за ознаками фінансового стану може певним чином дотримуватися умов кредитної угоди, клієнти з низьким фінансовим станом становлять ризики неповернення кредитних заборгованостей перед банківськими установами. Тому банки України, функціонуючи в умовах циклічного розвитку економіки (кризових та посткризових явищ), повинні здійснювати постійний моніторинг фінансово-майнового стану клієнтів та з огляду на отримані дані здійснювати оцінку якості кредитного портфеля банківських установ.

Перевірка стану заставного рухомого майна більшістю банківських установ проводиться неналежним чином. На це є цілий ряд як об'єктивних, так і суб'єктивних причин. Починаючи від нестачі професійних кадрів, закінчуючи бажанням оптимізувати витрати. Питання щодо наявності предмета застави та його вартості постає лише тоді, коли кредитні зобов'язання позичальником перестають виконуватися відповідно до умов кредитної угоди. Тому вважаємо за необхідне впровадити таку періодичність перевірки наявності та стану рухомого майна банківськими підрозділами:

- два рази на рік – щодо кредитів, зобов'язання за якими виконуються клієнтами належним чином;

- три рази на рік – щодо кредитних договорів, заборгованість за якими визнана проблемною та передана для стягнення внутрішньобанківським підрозділам системи колекшену.

Фактична вартість рухомого заставного майна змінюється досить швидко. З огляду на це банківським установам доцільно впровадити періодичність оцінки таких предметів застави, що буде проводитись один раз на рік. Така періодичність дасть змогу банківським установам здійснювати постійний моніторинг якості забезпечення за заставними кредитними договорами.

Значної уваги в контексті оцінки якості кредитного портфеля потре-

бує і питання вартості нерухомого майна. Під час видачі іпотечних кредитів (на придбання житла, а також кредитів під заставу нерухомості) банк передає позичальнику значні грошові суми, отримуючи як забезпечення нерухоме майно, що на момент угоди за своєю вартістю перевищує розмір суми кредитування. Це, певним чином, убезпечує кредитора від збитків у разі зниження ціни майна, що передається під заставу (іпотеку).

Нерухоме майно піддане меншим ризикам, ніж рухоме. Проте наявні численні факти втрати застави чи значне її пошкодження, а також руйнування вна-

слідок стихійних лих, пожежі, несанкціоноване переобладнання предметів іпотеки тощо. Такі непередбачувані банківською установою події неминуче тягнуть за собою понесення втрат з боку кредитора, а також значно ускладнюють ведення претензійно-позовної роботи щодо стягнення боргу відповідно до умов кредитного договору. Пропонуємо розглянути у табл. 1 необхідні впровадження у роботі із заставним майном з метою постійного моніторингу і, відповідно, впливу на процеси зміни якості кредитного портфеля банківських установ.

Таблиця 1

Проблеми роботи із заставним майном та шляхи їх вирішення

Існуючий стан справ роботи із заставним майном	Необхідні вдосконалення роботи банків із заставним майном
Перевірка наявності та стану заставного рухомого майна позичальників має хаотичний характер. Перевірки проводяться безсистемно, найчастіше – при отриманні інформації щодо втрати чи пошкодження предмета застави	Проведення огляду предмета застави (рухомого майна) мають здійснюватися з такою періодичністю: – два рази на рік – щодо кредитів, зобов'язання за якими виконуються клієнтами належним чином; – три рази на рік – щодо кредитних договорів, заборгованість за якими визнана проблемною та передана для стягнення внутрішньобанківським підрозділам системи колекшену
Періодичність проведення перевірки стану нерухомого іпотечного майна становить, за загальним правилом, один раз на рік	Необхідне впровадження періодичності проведення огляду стану іпотечного майна, що становитиме раз на 6 місяців. Така періодичність має застосовуватись як до кредитів, що не є проблемними, так і за позиками, зобов'язання за якими клієнтами не виконуються належним чином
Працівники банківських установ не належним чином ставляться до питання якості проведення огляду предмета застави/іпотеки. Частими є випадки доручення проведення фотографування заставленого майна позичальникам	Огляд заставленого рухомого чи нерухомого майна має здійснюватися працівником банківської установи особисто. За фактом перевірки має складатися та підписуватися сторонами відповідний акт. Представник банку особисто має проводити фотографування заставленого майна. Обов'язковим повинно бути фотографування перевіряючого на фоні предмета застави/іпотеки
Проведення внутрішньої оцінки вартості предмета застави/іпотеки за необхідністю (у разі пошкодження, перспективи відчуження, проведення реструктуризації боргу тощо)	Має бути нормативно затверджений порядок проведення внутрішньої оцінки майна, що передбачатиме необхідність здійснення зазначених заходів раз на рік як для рухомого майна, так і для нерухомих об'єктів
Питання належного страхування предметів застави чи іпотеки не має детальної систематизації. Відсутній належний контроль за термінами та порядком перестрашування майна	Перестрашування заставленого майна має постійно контролюватися кредитними менеджерами (чи працівниками підрозділів стягнення). У разі невжиття заходів з боку клієнтів банківська установа негайно має вживати відповідних заходів (підвищення відсоткової ставки за кредитом, звернення до суду тощо)

Розроблено автором.

Окремої уваги потребує питання страхування позичальниками майна, переданого ними під заставу чи іпотеку банківській установі. Вважаємо, що обсяги незастрахованих заставних об'єктів обов'язково мають бути враховані при оцінці якості кредитного портфеля. Відсутність страхування рухомого чи нерухомого майна у разі настання страхового випадку з великим ступенем вірогідності потягне за собою погіршення якості обслуговування кредитного договору з боку позичальника. Тому банківська установа зацікавлена у вчасному виявленні кредитних договорів, застава за якими належним чином не застрахована, і правильним рішенням у цьому випадку стає спонукання позичальника до страхування належного йому майна відповідно до чинного договору застави чи іпотеки.

Слід зазначити, що впродовж останніх десяти років чисельність населення України значно скоротилася, спостерігається демографічний спад. Виїзд населення України за межі держави не є єдиною причиною скорочення кількості населення. Значна кількість дослідників вважає, що одним з головних пояснень скорочення чисельності населення України є смертність, основною причиною цього явища є захворювання систем кровообігу та онкологічні захворювання [10].

З огляду на викладене вважаємо, що життя та здоров'я кожного позичальника має бути належним чином застраховане від нещасного випадку в акредитованій страховій компанії. Недотримання позичальником такої вимоги банку дозволяє останньому стверджувати, що кредитні зобов'язання позичальником належним чином не виконуються, а це є підставою для зниження показників якості кредитного портфеля. Також банківським установам при оцінці якості кредитного портфеля необхідно здійснювати моніторинг фактичної наявності клієнтів у межах України. **З цієї метою пропонуємо умовами кредитних договорів закріпити обов'язок позичальника щодо щорічного особистого надання довідки про йогоходи до відділення банку. У разі ж ви-**

явлення відсутності позичальника у державі, необхідно вважати подібний кредит таким, що становить ризик неповернення для банківської установи.

Отже, нами проведено дослідження проблем оцінки якості кредитного портфеля банківських установ. Встановлено, що діюча методика з'ясовує якість кредитного портфеля, враховуючи показники, що повною мірою не відображають стан портфеля кредитування, а несуть дещо опосередковане інформативне навантаження. Нами досліджено та виділено численні обставини, що мають вагомий вплив на процеси кредитування та їх якість, і неврахування цих обставин дає кредиторі неправильне уявлення щодо якості та перспектив кредитування.

Обставини, що мають бути вивчені банками при з'ясуванні якості кредитного портфеля, наведено на рис. 1.

Таким чином, визначивши фактори, що впливають на якість кредитного портфеля та деталізувавши їх, з'являється принципова можливість для побудови моделі оцінки якості кредитного портфеля банку.

Якість кредитного портфеля банку пропонується оцінювати шляхом розрахунку інтегрального показника, що складається з таких елементів:

- 1) Якість забезпечення кредиту;
- 2) Якість кредитоспроможності позичальника.

У свою чергу, кожен з цих елементів характеризується певними складовими.

Якість забезпечення кредиту складається з оцінок якості рухомого майна, нерухомого майна, а також показника реальної вартості майна.

Якість кредитоспроможності позичальника включає в себе оцінку його фінансового стану, а також оцінку ризику, що йому притаманний.

Запропонований підхід дасть можливість об'єктивно та всебічно дослідити якість кредитного портфеля банківської установи з погляду можливих ризиків. Розроблена методологія щодо визначення якості кредитного портфеля може бути корисною для багатьох напрямів

Рис. 1. Обставини, що мають бути вивчені банками при з'ясуванні якості кредитного портфеля (розроблено автором)

діяльності банківської установи. Проте вкрай важливу роль вона відіграє в роботі ризик-менеджменту, бізнесу кредитування, підрозділів внутрішньобанківської безпеки та напряму стягнення.

Сутність запропонованого підходу полягає у дослідженні якості кредитного портфеля банківської установи шляхом побудови системи скорингової оцінки, тобто через присвоєння певному обсягу кредитних коштів визначеної кількості балів у разі, коли ці кошти відповідають певному критерію, що впливає на кредитний портфель.

На базі загально визнаної наукової методології пропонується використання формули Стерджеса [11]:

$$n = 1 + 3,322 \cdot \lg N, \quad (1)$$

де n – кількість груп;

N – число одиниць сукупності.

Бальні оцінки нами пропонується ранжувати від 0 до 10, отже, $N = 10$. Таким чином:

$$n = 1 + 3,322 \cdot \lg 10 = 1 + 3,322 \cdot 1 = 4.$$

Таким чином, кількість інтервалів дорівнює 4. Далі визначимо величину цих інтервалів за такою формулою:

$$i = \frac{X_{\max} - X_{\min}}{n}, \quad (2)$$

де X_{\max} – максимальне значення ознаки в сукупності;

X_{\min} – мінімальне значення ознаки в сукупності

Мінімальна кількість балів дорівнює 0, а максимальна – 10. У результаті отримуємо величину інтервалу:

$$(10 - 0)/4 = 2,5.$$

Оскільки кількість станів конкретного показника, що обрана для оцінки, складає 5 (див. рис. 1), то ранжування балів буде проводитися від 0 до 10 з кроком 2.

Як зазначалося вище, відповідно до визначених обставини, що мають бути вивчені банком при з'ясуванні якості кредитного портфеля, нами було сформовано дві групи показників, що характеризують якість кредитного портфеля банку: якість кредитоспроможності позичальника та якість забезпечення кредиту. Пропонована система бального визначення груп кредитів, що, відповідаючи певній категорії обставин, впливають на якість кредитного портфеля, наведена в табл. 2 і табл. 3.

Після того, як визначено суму балів за кожною групою показників, розраховується загальна сума балів. З метою уза-

гальної кількісної оцінки нами пропонується фактичну суму балів розділити на максимальну суму (50 балів) та помножити на 100%. Отримане значення і буде характеризувати якість портфеля за шкалою від 0 до 100%:

$$I_i = \frac{\sum_{j=1}^2 D_j + \sum_{j=1}^2 M_j}{\max} \cdot 100\%, \quad (3)$$

де I_i – загальний рівень якості за i -м позичальником;

D_j – оцінка якості позичальника за j -м показником – кількість балів за результатами оцінки одного з двох показників якості позичальника;

M_j – оцінка якості забезпечення за j -м показником – кількість балів за результатами оцінки одного з трьох показників якості забезпечення;

\max – максимальна сума балів (у нашому випадку дорівнює 50).

З метою підвищення адекватності отриманої оцінки пропонуємо її відкоригувати на показник DPD відповідно до

Таблиця 2

Оцінка якості позичальника

Бали	Оцінка фінансового стану	Оцінка ризиків, що притаманні позичальнику
0	Неоцінений	Непрацездатний або позбавлений волі
2,5	Г	Не працює
5	В	Працює, але не застрахований
7,5	Б	Працює та застрахований в неакредитованій компанії
10	А	Працює та застрахований в акредитованій компанії

Розроблено автором.

Таблиця 3

Оцінка якості забезпечення

Бали	Оцінка якості рухомого майна	Оцінка якості нерухомого майна	Оцінка реальної вартості майна
0	Не оглянуто/відсутнє	Не оглянуто/відсутнє	Значно нижче залишку боргу
2,5	Пошкоджене	Пошкоджене	Нижче залишку боргу
5	Незастраховане	Незастраховане	Дорівнює залишку боргу
7,5	Застраховане в неакредитованій компанії	Застраховане в неакредитованій компанії	Більше залишку боргу
10	Застраховане в акредитованій компанії	Застраховане в акредитованій компанії	Значно більше залишку боргу

Розроблено автором.

моделі ранжування прострочених кредитів «DPD credit ranging». Це пропонується робити за такою формулою:

$$CPQ = \sum_{i=1}^n I_i \cdot (1 - w_i), \quad (4)$$

де CPQ – інтегральний показник якості кредитного портфеля банку;

I_i – загальний рівень якості за i -м позичальником;

W_i – коригуючий коефіцієнт, що розраховується на базі показника DPD відповідно до моделі «DPD credit ranging».

Інтегральний показник якості кредитного портфеля банку може приймати значення від 0 до 100%. Надамо кількісні та якісні характеристики різним діапазнам його значень (табл. 4).

Таким чином, після розрахунку інтегрального показника якості кредитного портфеля банку з'являється принципова можливість отримати не лише його кількісні, але і якісні характеристики. У свою чергу, це дає можливість у подальшому приймати ефективні управлінські рішення.

Підсумовуючи науково-методичні засади побудови моделі оцінки якості кредитного портфеля, наведені вище, узагальнено основні етапи у вигляді алгоритму (рис. 2).

Окремої уваги потребує питання щодо збору та консолідації інформації, що враховується при з'ясуванні якості кредитного портфеля відповідно до запропонованої нами методології.

Очевидним є той факт, що один напрям бізнесу банківської установи не в змозі самостійно забезпечити якісне проведення зазначеної роботи. Тому пропонуємо консолідацію та аналіз отриманої інформації доручити підрозділам ризиків та контролінгу в головних (центральных) офісах банківських установ. Інформація з необхідною періодичністю має передаватися до центральных офісів з підлеглих територіальних представництв.

До підрозділів ризику та контролінгу на місцях необхідна інформація має систематично надходити від менеджерів відділень, співробітників служби внутрішньобанківської безпеки, працівників підрозділів стягнення, відділів (управлінь) з роботи із заставним майном.

Лише злагоджена та систематизована робота перелічених підрозділів надасть можливість повною мірою точно встановити усі фактори, що впливають на якість портфелів кредитування, аналізувати їх та використовувати у подальшій роботі.

Таблиця 4

Оцінка якості кредитного портфеля банку для різних значень показника CPQ (інтегральний показник якості кредитного портфеля банку)

Значення показника CPQ , (значення коефіцієнта / %)	Характеристика якості кредитного портфеля
>0,8 / >80	Дуже висока
0,6–0,8 / 60–80	Висока
0,4–0,6 / 40–60	Помірна
0,2–0,4 / 20–40	Низька
<0,2 / <20	Дуже низька

Розроблено автором.

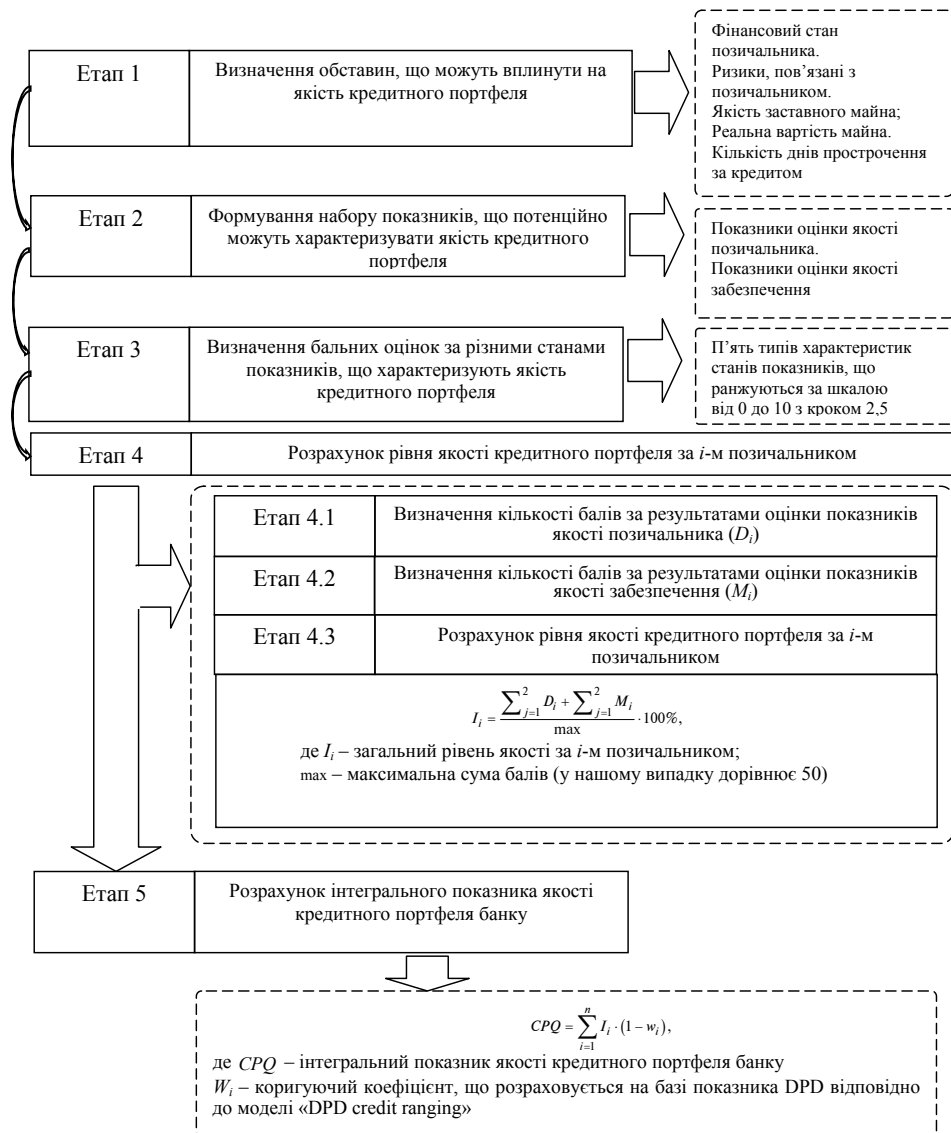

Рис. 2. Алгоритм розробки моделі оцінки якості кредитного портфеля банку (розроблено автором)

Висновки з проведеного дослідження. Отже, дослідження засвідчило, що існуюча методика враховує не всі аспекти, що впливають на оцінювання якості кредитних портфелів банківських установ.

Управління проблемними кредитами банку потребує адекватної оцінки якості кредитного портфеля. З цією метою побудовано модель оцінки якості кредитного портфеля банку шляхом розрахунку інте-

грального показника за допомогою бальної системи скорингової оцінки груп показників якості кредитоспроможності позичальника та якості забезпечення кредиту з коригуванням суми балів на показник DPD відповідно до моделі ранжування прострочених кредитів «DPD credit ranging». Запропонована модель дає можливість отримати як кількісні, так і якісні характеристики кредитного портфеля банку.

Застосування у своїй діяльності банківськими установами результатів цього дослідження має принести значний економічний ефект у вигляді отримання прибутку від ви-

сокої якості процесів кредитування. Це дозволить банкам уникнути понесення збитків від ризикованих операцій з кредитування та підніме рівень їх економічної безпеки.

Список використаних джерел

1. Сайт НБУ [Електронний ресурс]. Режим доступу: – http://www.bank.gov.ua/control/uk/publish/article?art_id=36807
2. Барановський О.І. Фінансові кризи: передумови, наслідки і шляхи запобігання: монографія / О.І. Барановський. – К.: Київ. Нац. торг.-екон. ун-т, 2009. – 754 с.
3. Волохов В.І. Економічна природа і зміст кредитної діяльності банку в аспекті оцінювання її ефективності / В.І. Волохов // Фінанси України. – 2008. – № 8. – С. 109–117.
4. Геєць В.М. Макроекономічна оцінка грошово-кредитної та валютно-курсової політики України до і під час фінансової кризи / В.М. Геєць // Економіка України. – 2009. – № 2. – С. 5–23.
5. Дядечко Л.М. Управління проблемними кредитами в банках України в умовах економічної кризи / Л.М. Дядечко // Науковий вісник ЧДІЕУ. Сер.: Економіка. – 2011. – Вип. 3. – С. 240–245.
6. Коваленко В.В. Розвиток науково-методичних підходів до оцінки проблемних кредитів як складової системи управління проблемними кредитами банку / В. Коваленко, Т. Болгар // Актуальні проблеми економіки. – 2013. – № 10. – С. 185–195.
7. Прийдун Л.М. Ефективне управління проблемними кредитами як основа оптимізації відносин між банком та позичальником [Електронний ресурс] / Л.М. Прийдун. – Режим доступу: <http://intkonf.org/priydu-lm-efektivne-upravlinnya-problemnimi-kreditami-yak-osnova-optimizatsiyi-vidnosin-mizh-bankom-ta-pozichalnikom>
8. Рясних Є.Г. Система управління кредитним портфелем у комерційному банку / Є.Г. Рясних, А.А. Пономарьов, М.О. Микитин // Вісник Хмельницького національного університету. – 2011. – № 2. – С. 146–149.
9. Смулов А.М. О перспективных подходах банков к работе с проблемной и просроченной ссудной задолженностью / А.М. Смулов, О.А. Нурзат // Финансы и кредит. – 2010. – № 33. – С. 2–18.
10. Сайт Державної служби статистики України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.ukrstat.gov.ua>
11. Sturges, H. (1926). The choice of a class-interval. J. Amer. Statist. Assoc., 21, pp. 65–66.

References

1. Site of NBU. Available at: http://www.bank.gov.ua/control/uk/publish/article?art_id=36807.
2. Baranovskyi, O.I. (2009). *Finansovi kryzy: peredumovy, naslidky i shliakhy zapobihannia: monohrafiia* [Financial crises: pre-conditions, consequences and ways of prevention]. Kyiv, Ukraine, 754 p.
3. Volokhov, V.I. (2008). *Ekonomichna pryroda i zmist kredytnoi diial'nosti banku v aspekti otsiniuvannia ii efektyvnosti* [Economic nature and maintenance of credit activity of bank is in the aspect of evaluation of its efficiency]. *Finansy Ukrainy* [Finance of Ukraine]. No. 8, pp. 109-117.
4. Heiets, V.M. (2009). *Makroekonomichna otsinka hroshovo-kredytnoi ta valiutno-kursovoi polityky Ukrainy do i pid chas finansovoi kryzy* [Macroeconomic estimation of monetary and currency-course policy of Ukraine to and during a financial crisis]. *Ekonomika Ukrainy* [Economy of Ukraine]. No. 2, pp. 5-23.

5. Diadechko, L.M. (2011). *Upravlinnia problemnyy kredyty v bankakh Ukrainy v umovakh ekonomichnoi kryzy* [A management problem credits is in the jars of Ukraine in the conditions of economic crisis]. *Naukovyy visnyk ChDIEU. Ser.: Ekonomika*. [Scientific journal of CHIEU. The Economic Series.]. Issue 3, pp. 240-245.

6. Kovalenko, V.V., Bolhar, T.M. (2013). *Rozvytok naukovo-metodychnykh pidkhodiv do otsinky problemnykh kredytiv yak skladovoi systemy upravlinnia problemnyy kredyty banku* [Development of the scientifically methodical going is near the estimation of problem credits as component control the system by problem credits bank]. *Aktualni problemy ekonomiky* [Actual problems of Economics]. No. 10, pp. 185-195.

7. Pryydun L.M. *Efektivne upravlinnia problemnyy kredyty yak osnova optymizatsii vidnosyn mizh bankom ta pozychal'nykom* [An effective management as basis of optimization of relations problem credits is between a bank and borrower]. Available at: <http://intkonf.org/priydun-lm-efektivne-upravlinnya-problemnimi-kreditami-yak-osnova-optimizatsiyi-vidnosin-mizh-bankom-ta-pozychalnikom>.

8. Ryasnykh, Ye.H., Ponomar'ov, A.A., Mykytyn, M.O. (2011). *Systema upravlinnia kredytnym portfelem u komertsijnomu banku* [Control the system by a credit brief-case is in a commercial bank]. *Visnyk Khmel'nyts'koho natsional'noho universytetu* [Bulletin of the Khmelnytsky national University]. No. 2, pp. 146-149.

9. Smulov, A.M., Nurzat O.A. (2010). *O perspektivnykh podhodah bankov k rabote s problemnoy i prosrochennoy ssudnoy zadolzhennost'ju* [About promising approaches banks to work with distressed and past-due loans receivable], *Finansy i kredyt* [Finance and credit]. No. 33, pp. 2-18.

10. Site of Government service of statistics of Ukraine. Available at: <http://www.ukrstat.gov.ua>

11. Sturges, H. (1926). The choice of a class-interval. *J. Amer. Statist. Assoc.*, 21, pp. 65-66.

Разработана модель оценки качества кредитного портфеля банка путем расчета интегрального показателя с помощью бальной системы скоринговой оценки групп показателей качества кредитоспособности заемщика и качества обеспечения по кредиту с корректированием суммы баллов на показатель DPD в соответствии с моделью ранжирования простроченных кредитов «DPD credit ranging». Предлагаемая модель дает возможность получить как количественные, так и качественные характеристики кредитного портфеля банка.

Ключевые слова: кредитный портфель, обеспечение по кредиту, кредитоспособность заемщика, проблемная кредитная задолженность.

The model of bank's credit portfolio estimation is worked out by means of the integral index calculating, using a point system of scoring assessment for groups of indicators of borrower's solvency, and qualitative security for credit, adjusting the amount of points of marks on the index of DPD in according to the model of «DPD credit ranging». The proposed model makes it possible to receive both quantitative and qualitative characteristics of the loan portfolio.

Key words: credit portfolio, the security for credit, borrower's solvency, problem credit debt.

Одержано 03.02.2016.

УДК 657.1:330.131.7

П.Й. АТАМАС, кандидат економічних наук, професор
Дніпропетровського університету імені Альфреда Нобеля,

О.П. АТАМАС, кандидат економічних наук, доцент
Дніпропетровського університету імені Альфреда Нобеля,

Г.О. КРАМАРЕНКО, доктор економічних наук, професор
Дніпропетровського університету імені Альфреда Нобеля

РОЛЬ БУХГАЛТЕРСЬКОГО ОБЛІКУ В УПРАВЛІННІ РИЗИКАМИ ПІДПРИЄМНИЦТВА

У статті доводиться об'єктивна неминучість підприємницьких ризиків у ринкових умовах господарювання, наводяться способи запобігання або часткового зменшення негативних наслідків ризикових операцій та порядок відображення у бухгалтерському обліку витрат на проведення таких заходів. За результатами дослідження робиться висновок про необхідність більш детального вивчення та відображення в обліку витрат і результатів ризикових операцій.

Ключові слова: підприємницькі ризики, бухгалтерський облік, аутсорсинг, диверсифікація, страхування, хеджування.

Вступ. У словнику російської мови С. Ожегова ризик тлумачиться як «можливість небезпеки», «дія наугад у надії на щасливий результат». За своєю сутністю ризик підприємницької діяльності – це усвідомлена можливість небезпеки виникнення непередбачених втрат очікуваного прибутку, майна, грошей через випадкові зміни умов економічної діяльності, несприятливі обставини, події. Від можливих втрат у ринковому середовищі ніхто не застрахований. Однак це не означає, що з метою повного уникнення втрат потрібно проводити лише консервативну (неризикову) економічну політику. Важливо не просто боятися ризиків, а вчасно їх передбачати, аналізувати причини небажаного розвитку подій, враховувати попередній негативний досвід, постійно коригувати систему господарських операцій з метою зменшення небажаних втрат і максимізації результату [7].

Постановка проблеми. Для ефективного управління ризиками підприємства необхідно своєчасно і якісно провес-

ти ідентифікацію ризиків, які притаманні діяльності конкретного підприємства, тобто визначити перелік систематичних та специфічних ризиків, з якими зустрічається підприємство у своїй діяльності. Ця робота повинна проводитися спеціалістами підприємства (в основному технологами, економістами, бухгалтерами, фінансистами) шляхом визначення можливих втрат та перешкод у процесі проведення окремих господарських операцій або діяльності підприємства в цілому. На цьому етапі дуже важлива і відповідальна роль саме облікових працівників, які визначають нормативи витрат за кожною статтею калькуляції робіт (процесів, продукції тощо), відображають їх в обліку та здійснюють аналіз їх доцільності і економічної обґрунтованості.

Ризики, щодо яких у підприємства є достатня кількість інформації і в результаті дії яких може статися зменшення вартості активів, виникнення невинуватених зобов'язань, погіршення загальних фінансових результатів, повинні бути врахова-

ні. Необхідно навчитися передбачати ризики, оцінювати їх розміри, планувати заходи щодо їх запобігання, тобто управляти ризиками.

Огляд останніх публікацій за темою дослідження. Питання управління ризиками підприємницької діяльності досить детально досліджують різні автори у публікаціях загальноекономічного та управлінського характеру: В.В. Вітлінський, С.М. Іванюта, І.А. Панченко, М. Положевець, А.О. Старостіна та В.А. Кравченко. Спеціальні ж дослідження ролі бухгалтерського обліку в управлінні ризиками підприємницької діяльності проводилися незначним числом авторів (К. Бойко, І.М. Вигівська, О.В. Писарчук і І.В. Струкова, В.А. Фомушкіна та ін.), більшість з яких зосереджували увагу на відображенні в обліку окремих способів нейтралізації ризиків.

Мета цього дослідження: дати обґрунтування необхідності нормативного регулювання і практичного відображення в обліку витрат і результатів ризикових операцій з метою визначення їх господарської доцільності та економічної ефективності.

Виклад основного матеріалу дослідження. Важливим елементом процедури управління ризиками є збір інформації про можливі види ризику, характер їх прояву на певному підприємстві або на інших аналогічних підприємствах та в аналогічних умовах. Якість інформаційного забезпечення процесу управління ризиками має важливе значення, оскільки дає змогу правильно оцінити рівень ризику та його фінансові наслідки. Необхідна інформація отримується як із зовнішніх, так і з внутрішніх джерел, основу яких становить інформація бухгалтерського обліку і звітності.

Джерелами внутрішньої інформації про рівень ризику діяльності підприємства та його певних господарських операцій можуть бути:

- форми бухгалтерської та статистичної звітності;
- первинні документи, безпосередньо пов'язані з проведенням певних гос-

подарських операцій, їх юридичним оформленням та супроводом;

- реєстри синтетичного та аналітичного обліку, узагальнюючі документи, аналітичні розрахунки;

- форми та реєстри виробничого (управлінського) обліку і звітності (у тому числі й оперативної).

У сучасній економіці одним із основних джерел інформації для ухвалення економічно обґрунтованих рішень є бухгалтерська звітність, яка забезпечує високий рівень достовірності, але при цьому їй властива і певна міра невизначеності, що зумовлює виникнення, так званого, бухгалтерського ризику. Першопричиною цього ризику є фактор людської природи, а також неточність, властива організації самого процесу обліку.

Бухгалтерський ризик – це ймовірність несприятливого фінансового результату для підприємства внаслідок неправильного відображення фактів господарської діяльності (неправильна інтерпретація змісту господарської операції, помилки при визначенні кореспондуючих рахунків, неточності в оцінці активів тощо), невідповідності обраної облікової політики, що застосовується на підприємстві. Бухгалтерський ризик неминуче утворюється в процедурах реєстрації, оцінки і узагальнення інформації у грошовому вимірнику про майно, власний капітал і зобов'язання підприємства. У зв'язку з цим підприємству необхідно жорстко регламентувати облікові процедури, що дозволить ідентифікувати ризики і вчасно виявляти їх наслідки. Важливу роль у цьому питанні повинна відігравати якісно розроблена *облікова політика підприємства*. Для зменшення загрози бухгалтерських ризиків важливо своєчасно і якісно проводити періодичні інвентаризації засобів підприємства та його розрахунків, документальні ревізії, застосовувати процедури внутрішнього і зовнішнього (незалежного) аудиту. Важливим інструментом регулювання бухгалтерських ризиків може стати використання аутсорсингових послуг. Бухгалтерський аутсорсинг може використовуватися під-

приємством як спосіб мінімізації бухгалтерських ризиків у частині перерозподілу відповідальності за можливі порушення законодавства.

Необхідність удосконалення порядку і форми організації обліково-інформаційного забезпечення системи управління ризиками пов'язана з обмеженою можливістю бухгалтерського обліку переважної більшості суб'єктів господарювання забезпечити управлінський персонал необхідною інформацією про ризики та їх потенційні наслідки. Справа в тому, що існуюча система бухгалтерського обліку та організаційно-методичні підходи до її побудови, які використовуються на підприємствах в сучасних умовах господарювання, мають фіскальну спрямованість і орієнтовані в першу чергу на дотримання вимог податкового законодавства щодо розрахунку та сплати податків до бюджету, вчасного звітування перед податковими органами. У той же час запити користувачів облікової інформації стосовно потреб внутрішньогосподарського управління (особливо про наявні та потенційні ризики) часто не повністю забезпечуються обліковим персоналом через завантаженість з виконанням нормативних вимог податкового законодавства, недотримання яких передбачає фінансові санкції.

Одним із факторів інформаційної обмеженості процесу управління ризиками можна вважати недостатній рівень підготовки облікового персоналу до формування інформації для потреб управління, а управлінського персоналу – до сприйняття та використання облікової інформації в процесі управління.

Формування моделі управління ризиками підприємства та забезпечення ефективності його діяльності передбачає обґрунтування провідних завдань та методів нейтралізації ризиків, серед яких виділяють два основних типи стратегій нейтралізації ризиків: пасивний і активний.

Пасивна стратегія спрямована на здійснення операцій з *уникнення ризику*, тобто відмова від ризикових операцій або зменшення їх частки навіть за раху-

нок відмови від можливих позитивних наслідків.

Активна стратегія спрямована на здійснення ризикових операцій, але із максимально можливим запобіганням їх негативним наслідкам від впливу неочікуваних подій чи явищ з використанням таких методів: комерційне страхування та самострахування ризиків, їх диверсифікація та хеджування.

Комерційне страхування ризиків передбачає їх нейтралізацію шляхом укладання договору зі страховою компанією, яка відшкодовує підприємству частину втрат при настанні страхового випадку, що є об'єктом страхування. При оформленні договору страхування підприємство сплачує страховій компанії певну суму страхового платежу (страхової премії) за те, що вона бере на себе зобов'язання відшкодувати втрати підприємства від ризикових операцій при настанні певних умов, зазначених у договорі страхування. Оплату за страхування підприємство відносить на свої операційні витрати (рахунки 9 класу). У бухгалтерському обліку відображають також і доходи, отримані у вигляді компенсації за понесені збитки внаслідок настання страхового випадку (рахунки 7 класу).

При *самострахуванні* джерелом формування страхових резервів для покриття потенційних збитків є внутрішні ресурси підприємства. З цією метою на підприємстві створюють відповідні резерви грошових коштів за рахунок відрахувань від прибутку або за рахунок поточних витрат: резервний капітал, забезпечення майбутніх витрат і платежів, резерв сумнівних боргів, резерв гарантійного ремонту тощо.

Диверсифікація ризиків – спосіб оптимізації управлінських рішень з метою зменшення сукупного ризику за рахунок його розпорошення між складовими, що характеризуються різними рівнями ризику. Тобто підприємство вкладає кошти не в один, а в декілька видів цінних паперів (у цінні папери декількох емітентів); виготовляє не одну, а декілька моделей продукції; здійснює інвестиції не в

один, а в декілька комерційних проєктів і т. ін. При цьому рівень сукупного ризику зменшується за рахунок різного рівня ризикованості окремих варіантів дії та неодночасного настання випадків негативних явищ (подій). Усі ці варіанти диверсифікації ризиків повинні знайти відображення в аналітичному обліку підприємства на рахунках фінансових і капітальних інвестицій, витрат виробництва тощо.

Хеджування ризиків – вид нейтралізації ризиків, спрямований на укладання зустрічних операцій з купівлі-продажу базових активів із використанням похідних цінних паперів. Інструментом хеджування є інструменти строкового ринку (деривативи) – форвардні та ф'ючерсні контракти, опціони і своп-контракти. При первісному визнанні дериватива як інструмента хеджування його відображають на позабалансовому рахунку 03 «Контрактні зобов'язання», де і обліковують до закриття позиції на строковому ринку. Оскільки для цілей управління операціями хеджування важливою є мета використання похідних фінансових інструментів – мінімізація ризиків (хеджування) чи отримання додаткового прибутку (спекуляція) – рекомендується відкривати до рахунку 03 «Контрактні зобов'язання» окремі субрахунки: 031 «Контрактні зобов'язання з метою хеджування» та 032 «Контрактні зобов'язання з метою спекуляції». Це дасть можливість у системному порядку одержувати необхідну інформацію про стан і рух об'єктів та інструментів хеджування.

У Плані рахунків бухгалтерського обліку активів, капіталу, зобов'язань і господарських операцій підприємств і організацій передбачено окремих субрахунок 379 «Розрахунки за операціями з деривативами», але не передбачено окремого синтетичного рахунку для обліку похідних фінансових інструментів. Тому доречною є пропозиція науковців відкривати спеціальні субрахунки: 144 «Довгострокові похідні фінансові інструменти» до синтетичного рахунку 14 «Довгострокові фінансові інвестиції» та 353 «Короткострокові похідні фінансові інструмен-

ти» до синтетичного рахунку 35 «Поточні фінансові інвестиції» [2, с. 194–195].

Для групування та узагальнення облікової інформації про операції хеджування необхідно використовувати ті ж облікові регістри, що й для обліку фінансових інвестицій. Аналітичний облік похідних фінансових інструментів необхідно вести окремо за кожним об'єктом та інструментом хеджування у спеціальних відомостях.

Серед суто бухгалтерських методів нейтралізації або зменшення негативно впливу підприємницьких ризиків на фінансові результати діяльності підприємства особлива роль належить створенню різного роду резервів [1, с. 77–80]. Питання створення та використання на підприємстві резервів для внутрішнього страхування ризиків регулюються як на законодавчому рівні, так і обліковою політикою підприємства, галузевими стандартами та іншими нормативно-правовими актами.

Так, ст. 19 Закону України «Про акціонерні товариства» передбачає, що акціонерні товариства, які здійснюють розміщення простих та привілейованих акцій, зобов'язані формувати резервний капітал у розмірі не менше 15% статутного капіталу товариства шляхом щорічних відрахувань від чистого прибутку або за рахунок нерозподіленого прибутку. До досягнення встановленого статутом розміру резервного капіталу розмір щорічних відрахувань не може бути меншим 5% річної суми чистого прибутку. Право формувати резервний капітал має і акціонерне товариство, яке здійснює розміщення тільки простих акцій, але воно не зобов'язане робити це в обов'язковому порядку. Резервний капітал створюється для покриття збитків товариства, а також для виплати дивідендів за привілейованими акціями [5, с. 17].

У бухгалтерському обліку створення такого резерву буде відображатися записом: Д-т субрах. 443 (441) – К-т рах. 43, а при використанні створеного резервного капіталу для погашення непокритих збитків товариства (відповідно до рішення за-

гальних зборів акціонерного товариства) – Д-т рах. 43 – К-т субрах. 442. Залишок резервного капіталу показується в балансі у складі власного капіталу підприємства.

Положенням (стандартом) бухгалтерського обліку 10 «Дебіторська заборгованість» передбачається обов'язкове створення на підприємстві резерву сумнівних боргів та відображення в балансі поточної дебіторської заборгованості за чистою реалізаційною вартістю, яка визначається як сума такої заборгованості за вирахуванням резерву сумнівних боргів. Величина резерву визначається методом абсолютної суми сумнівної заборгованості або методом коефіцієнта сумнівності.

Коефіцієнт сумнівності може розраховуватися такими способами:

- визначення питомої ваги безнадійних боргів у чистому доході;

- класифікація дебіторської заборгованості за строками непогашення;

- визначення середньої питомої ваги, списаної протягом періоду дебіторської заборгованості у сумі дебіторської заборгованості на початок відповідного періоду (за попередні 3–5 років).

У примітках до фінансової звітності наводиться інформація:

- 1) про метод визначення величини резерву сумнівних боргів;

- 2) про суму поточної дебіторської заборгованості за продукцію, товари, роботи, послуги в розрізі її класифікації за строками непогашення;

- 3) про залишок резерву сумнівних боргів за кожною статтею поточної дебіторської заборгованості, його утворення та використання у звітному році.

Наявність інформації фінансової звітності про чисту реалізаційну вартість дебіторської заборгованості та порядок нарахування і використання резерву сумнівних боргів створює можливість об'єктивної оцінки стану дебіторської заборгованості на звітну дату та ризику її непогашення в майбутньому, тобто сприяє об'єктивній оцінці активів підприємства та визначенню перспектив зміни його вартості [11, с. 67–68].

Положення (стандарт) бухгалтерського обліку 9 «Запаси» серед іншого регулює питання оцінки запасів при їх вибутті та відображенні у заключному балансі. Відповідно до цього стандарту, запаси відображаються в бухгалтерському обліку і звітності за меншою з двох оцінок: первісною вартістю або чистою вартістю реалізації. Запаси відображаються за чистою вартістю реалізації, якщо на дату балансу їх ціна знизилась або вони зіпсовані, застаріли, або іншим чином втратили первісно очікувану економічну вигоду. Сума, на яку первісна вартість запасів перевищує чисту вартість їх реалізації, та вартість повністю втрачених (зіпсованих або тих, що не виستاє) запасів списуються на витрати звітного періоду [10, с. 64].

Як показує практика, застосування методу відображення у звітності запасів за меншою з двох оцінок створює можливість для своєчасного списання суми уцінки запасів і забезпечення таким чином врахування у звітності їх реальної вартості, зменшуючи тим самим ризики фінансових втрат внаслідок цінових коливань у майбутніх господарських періодах.

Важливим напрямом запобігання втратам від ризикових операцій може бути покращання договірної роботи, більш ретельний підхід до оформлення різного роду господарських угод і контрактів. У договорах необхідно передбачати застосування санкцій за їх порушення, способи відшкодування понесених збитків та вирішення спірних питань. В окремих випадках необхідно вимагати надання гарантій або оформлення матеріальної застави.

Для обліку *отриманих гарантій та забезпечень* за ризиковими контрактами у бухгалтерському обліку використовують позабалансовий рахунок 06 «Гарантії та забезпечення отримані». Зокрема на цьому рахунку обліковують:

- гарантії, отримані підприємством за третіх осіб;

- вартість товарно-матеріальних цінностей, основних засобів та цінних паперів (які знаходяться як на підприємстві, так і в депозиті нотаріальної контори чи банку), що становлять предмет застави;

– вартість інших гарантій та забезпечень.

Умовні права й зобов'язання відображаються в обліку за вартістю, вказаною в документах про гарантії й зобов'язання. Бухгалтерський облік умовних прав і зобов'язань ведеться за простою системою [8, с. 117–119].

Одним із видів ризикової діяльності для підприємства є випуск продукції з гарантією та організація її післяпродажного обслуговування. Витрати на гарантійний ремонт можна знизити шляхом підвищення якості та надійності продукції, що виробляється підприємством, але це не виключає необхідності створення резерву гарантійного ремонту, хоча і може впливати на його використання.

Трансформаційні зміни в економіці та необхідність підвищення конкурентоспроможності підприємств сприяють дедалі частішому використанню *бухгалтерського аутсорсингу* як одного із напрямів запобігання та мінімізації бухгалтерських ризиків.

Згідно із Законом України «Про бухгалтерський облік і фінансову звітність в Україні» керівники підприємств мають право самостійно обирати форму ведення бухгалтерського обліку на підприємстві. Відповідно до ст. 8 цього Закону одним із варіантів організації обліку на підприємстві може бути «користування послугами спеціаліста з бухгалтерського обліку, зареєстрованого як підприємець, який здійснює підприємницьку діяльність без створення юридичної особи» або «ведення на договірних засадах бухгалтерського обліку централізованою бухгалтерією або аудиторською фірмою» [6, с. 5], що, власне, і створює умови для застосування бухгалтерського аутсорсингу.

Аутсорсинг (від англ. *out* – зовнішній, *source* – ресурс; *outsourcing* – використання чужих ресурсів) тлумачиться як використання ресурсів сторонніх організацій, або зовнішніх ресурсів. Зміст застосування аутсорсингу на підприємстві полягає у передаванні окремих (неголовних) його функцій на договірних засадах іншим спеціалізованим підприємствам, які мають для цього висококвалі-

фікованих фахівців відповідної спеціалізації, що володіють навичками, сучасними знаннями, досвідом, методиками. Сутність аутсорсингу полягає в розподілі функцій бізнес-системи згідно з принципом: залишаю собі тільки те, що здатен зробити краще за інших, та передаю зовнішньому виконавцю те, що він виконає краще за мене.

Бухгалтерський аутсорсинг полягає у виокремленні функцій, пов'язаних з організацією, веденням бухгалтерського обліку, складанням і поданням звітності на підприємстві, здійсненням розрахунків за податками і платежами та інших, і передаванні їх для виконання аутсорсеру. Іншими словами, це передавання підприємством виконання функцій своєї бухгалтерії на договірних засадах іншій організації.

До послуг, які підприємство може замовити аутсорсинговій компанії (аутсорсеру), належать такі:

- ведення бухгалтерського обліку за всіма його розділами, побудоване на своєчасному отриманні первинних документів від окремих структурних підрозділів підприємства, оформлених відповідно до діючого законодавства;

- якісна підготовка і своєчасне подання податкових розрахунків, декларацій та звітів;

- своєчасне виконання зобов'язань клієнта перед бюджетом, Пенсійним фондом України та іншими державними органами;

- представлення інтересів клієнта у податкових та інших контролюючих органах;

- підготовка та подання усіх необхідних бухгалтерських документів, довідок та надання пояснень під час проведення різного роду перевірок державними контролюючими органами, внутрішньогосподарськими або відомчими ревізорами, зовнішніми (незалежними) аудиторами;

- надання консультацій щодо організації первинного та внутрішньогосподарського (управлінського) обліку, покращання процесу документообігу, упорядкування поточного контролю господарсько-фінансової діяльності підприємства-клієнта;

– сплата усіх необхідних платежів від імені та за рахунок замовника;

– підготовка фінансової, статистичної та інших форм звітності на підставі даних бухгалтерського обліку;

– відновлення бухгалтерського та податкового обліку;

– інформування керівництва підприємства про стан розрахунків, наявність обігових коштів, поточний фінансовий стан підприємства тощо;

– зберігання фінансової звітності та іншої бухгалтерської документації.

Досить широкий спектр процедур і послуг, які може взяти на себе аутсорсингова компанія, дозволяє визначити такі позитивні сторони цього співробітництва:

а) послуги аутсорсера коштують дешевше, ніж весь комплекс витрат на утримання власної бухгалтерії;

б) виключається ймовірність прийняття до штату бухгалтерії некваліфікованого спеціаліста, який може наробити багато помилок, що призведе до накладання на підприємство штрафних санкцій. Отже, бухгалтерський аутсорсинг сприяє значному зниженню ризиків, пов'язаних з некоректністю відображення господарських операцій та помилками при складанні звітності;

в) забезпечується безперебійне, якісне і своєчасне виконання усіх бухгалтерських робіт: терміни виконання робіт, обумовлені договором, не переносяться у випадках хвороби або відпустки окремих працівників аутсорсингової компанії;

г) з'являється можливість альтернативного використання приміщення, обладнання та інших засобів, що призначалися для бухгалтерії;

д) значно підвищується відповідальність виконавців за своєчасність і якість обліку, адже усі права, обов'язки і відповідальність сторін оформлюються договором, який має юридичну силу;

е) з'являється можливість за допомогою професійних консультацій та практичних упроваджень досягати спрощення та удосконалення стану системи бухгалтерського обліку на підприємстві і, відповідно, підвищення його якості [9].

Зарубіжні підприємці у повному обсязі відчули переваги використання послуг аутсорсингових компаній. В Україні ж досить незначна кількість підприємств користується послугами аутсорсерів. За даними експертів, послугами бухгалтерських аутсорсингових компаній в Україні частіше всього користуються приватні підприємці, малі підприємства, фермерські господарства та нещодавно створені (нові) підприємства – близько 40%. Серед великих підприємств лише 5% таких, що звертаються до послуг бухгалтерського аутсорсингу [12, с. 35]. У зв'язку з цим бухгалтерський облік необгрунтовано займає одне з останніх місць у переліку аутсорсингових послуг.

Аутсорсингові компанії пропонують багато варіантів співпраці та різні можливості обміну інформацією і документами. Це може бути передавання інформації за допомогою комп'ютерних програм, розроблених аутсорсинговою компанією для кожного клієнта індивідуально, реальне передавання документів кур'єром, надходження інформації та документів із зовнішніх джерел безпосередньо до аутсорсингової компанії тощо. Все це доводить простоту та прозорість документообігу при обміні інформацією підприємств-замовника з аутсорсинговою компанією і може бути з успіхом застосоване у практичній діяльності, що сприятиме поширенню такого виду послуг, покращанню обліково-аналітичної роботи на підприємствах та поліпшенню умов ведення бізнесу, а отже, і його ефективності.

Висновки і пропозиції. На підставі проведеного дослідження можна зробити такі висновки і пропозиції:

1. Ризики – невід'ємна складова підприємницької діяльності в ринкових умовах. Їх неможливо повністю уникнути, але їх можна прогнозувати і на цій підставі передбачати заходи для зменшення їх негативного впливу на результати діяльності.

2. Важливим елементом управління ризиками є збір і накопичення інформації про можливі ризики, характер їх прояву, витрати на їх запобігання та вплив на фінансові результати діяльності підприєм-

ства. Важливу роль в інформаційному забезпеченні управління ризиками відіграє система бухгалтерського обліку та фінансової звітності.

3. Серед методів нейтралізації негативних наслідків ризиків, які знаходять відображення в бухгалтерському обліку, можна вказати такі: комерційне страхування ризиків, самострахування шляхом створення страхових резервів для покриття потенційних збитків, диверсифікація

і хеджування ризиків, розвиток системи бухгалтерського аутсорсингу.

4. Питання відображення в обліку процесів управління ризиками є досить дискусійними і мало дослідженими, тому заслуговують на подальші дослідження та практичне впровадження. Особливої уваги потребують дослідження питання розвитку бухгалтерського аутсорсингу, який в сучасних умовах може стати досить перспективним для малих і середніх підприємств.

Список використаних джерел

1. Атамас П.Й. Вплив на фінансові результати підприємства методики відображення в обліку резервів / П.Й. Атамас, О.П. Атамас // Реформування фінансово-економічної системи: погляд у майбутнє. Матеріали XXXI міжнародної науково-практичної конференції (Львів, 1–2 листопада 2013 р.). У 2 ч. – Львів: ЛЕФ, 2013. – Ч. 2. – С. 77–80.
2. Бойко К. Організація обліку хеджування в управлінні підприємством переробної промисловості / К. Бойко // Економічний аналіз. – 2010. – Вип. 6. – С. 192–196.
3. Вигівська І.М. Бухгалтерський облік діяльності підприємств в умовах ризику: організація та методика: автореф. дис. ... канд. екон. наук / І.М. Вигівська // Житомир: ЖДТУ, 2010. – 21 с.
4. Вигівська І.М. Місце бухгалтерського обліку в управлінні підприємницькими ризиками [Електронний ресурс] / І.М. Вигівська. – Режим доступу: http://www.rusnauka.com/4_SND_2009/Economics/40407.doc.htm
5. Закон України «Про акціонерні товариства» від 17.09.08 р. № 514-У1, зі змінами і доповненнями // Все про бухгалтерський облік. – 2011. – № 90 (Спецвипуск № 293). – С. 10–55.
6. Закон України «Про бухгалтерський облік і фінансову звітність в Україні» № 996-XIУ від 16.07.99 р., зі змінами і доповненнями // Все про бухгалтерський облік. – 2013. – № 55 (Спецвипуск № 330). – С. 3–8.
7. Іванюта С.М. Антикризове управління: навч. посіб. / С.М. Іванюта. – К.: Центр учбової літератури, 2007. – 288 с.
8. Інструкція про застосування Плану рахунків бухгалтерського обліку активів, капіталу, зобов'язань і господарських операцій підприємств і організацій, затв. наказом МФУ від 30.11.99 р. № 291, зі змінами і доповненнями // Все про бухгалтерський облік. – 2011. – № 12 (Спецвипуск № 278). – С. 59–120.
9. Писарчук О.В. Місце аутсорсингових та консалтингових компаній в організації обліку / О.В. Писарчук, І.В. Струкова // Наукові праці КНТУ. Економічні науки. – 2010, – Вип. 17.
10. Положення (стандарт) бухгалтерського обліку 9 «Запаси», затв. наказом МФУ від 20.10.99 р. № 246, зі змінами і доповненнями // Все про бухгалтерський облік. – 2013. – № 55 (Спецвипуск № 330). – С. 62–65.
11. Положення (стандарт) бухгалтерського обліку 10 «Дебіторська заборгованість», затв. наказом МФУ 08.10.99 р. № 237, зі змінами і доповненнями // Все про бухгалтерський облік. – 2013. – № 55 (Спецвипуск № 330). – С. 67–70.
12. Фомушкіна В.А. Сучасний стан, переваги та недоліки аутсорсингу бухгалтерського обліку / В.А. Фомушкіна // Управління розвитком. – 2013. – № 17 (157). – С. 33–35.

References

1. Atamas, P.Y., Atamas, O.P. (2013). *Vplyv na finansovi rezultaty pidpriemstva metodyky vidobrazhennia v obliku rezerviv* [Effect on financial results methods of recording reserves]. *Reformuvannia finansovo-ekonomichnoi systemy: pohliad u maibutnie. Materialy 31nd mizhnarodnoi naukovo-praktychnoi konferentsii (Lviv, 1-2 lystopada 2013 r.). U 2-kh chastynakh*. Lviv, LEF, vol. 2, pp. 77-80.
2. Boiko, K. (2010). *Orhanizatsiia obliku khedzhuvannia v upravlinni pidpriemstvom pererobnoi promyslovosti* [Organization hedge accounting in the management Manufacturing]. *Ekonomichnyi analiz* [Economic Analysis], 2010, vol. 6, pp. 192-196.
3. Vyhivska, I.M. (2010). *Bukhhalterskyi oblik diialnosti pidpriemstv v umovakh ryzyku: orhanizatsiia ta metodyka, avtoref. dys. kand. ekon. nauk* [Abstract. Dis. candidate. Econ. Science]. Zhitomir, ZSTU, 21 p.
4. Vyhivska, I.M. (2009). *Mistse bukhhalterskoho obliku v upravlinni pidpriemnytskymy ryzykamy* Available at: http://www.rusnauka.com/4_SND_2009/Economics/40407.doc.htm (Accessed 20 may 2015).
5. The Verkhovna rada of Ukraine (2008). *Zakon Ukrainy "Pro aktsionerni tovarystva"*, 17.09.08, no. 514-6, *zi zminamy i dopovnenniamy* [The Law of Ukraine "On Joint Stock Companies", 17.09.08, no. 514-6, with amendments]. *Vse pro bukhhalterskyi oblik* [All about accounting], 2011, no. 90, pp. 10-55.
6. The Verkhovna rada of Ukraine (1999). *Zakon Ukrainy "Pro bukhhalterskyi oblik i finansovu zvitnist v Ukraini"* no. 996-14, 16.07.99, *zi zminamy i dopovnenniamy*. [Law of Ukraine "On Accounting and Financial Reporting in Ukraine" 996-14, 16.07.1999, As amended and supplemented], *Vse pro bukhhalterskyi oblik*. [All about accounting], 2013, no. 55, pp. 3-8.
7. Ivaniuta, S.M. (2007). *Antykryzove upravlinnia*. [Crisis Management]. Kyiv, *Tsentr uchbovoi literatury*. [Center of educational literature], 288 p.
8. *Instruktsiia pro zastosuvannia Planu rakhunkiv bukhhalterskoho obliku aktyviv, kapitalu, zobov'язan i hospodarskykh operatsii pidpriemstv i orhanizatsii, zatv. nakazom MFU, 30.11.1999, no. 291, zi zminamy i dopovnenniamy* [Instruction on the application of the Plan of Accounts for assets, capital, liabilities and business operations of enterprises and organizations, 30.11.1999, no. 291, with amendments]. *Vse pro bukhhalterskyi oblik* [All about accounting], 2011, no. 12, pp. 59-120.
9. Pysarchuk, O.V., Strukova, I.V. *Mistse outsorsynhovykh ta konsaltnhovykh kompanii v orhanizatsii obliku* [Place outsourcing and consulting companies in the organization of accounting]. *Naukovi pratsi KNTU. Ekonomichni nauky* [Proceedings KNTU. Economic Science], 2010, vol. 17.
10. *Polozhennia (standart) bukhhalterskoho obliku 9 "Zapasy", zatv. nakazom MFU vid 20.10.99 r. no. 246, zi zminamy i dopovnenniamy*. [Regulation (Standard) 9 "Inventories", 20.10.99, no. 246, with amendments]. *Vse pro bukhhalterskyi oblik*. [All about accounting], 2013, no. 55, pp. 62-65.
11. *Polozhennia (standart) bukhhalterskoho obliku 10 "Debitorska zaborhovanist", zatv. nakazom MFU 08.10.99 r. no. 237, zi zminamy i dopovnenniamy*. [Regulations (standard) accounting 10 "Receivables", 08.10.1999, no. 237, as amended and supplemented]. *Vse pro bukhhalterskyi oblik*. [All about accounting], 2013, no. 55, pp. 67-70.
12. Fomushkina, V.A. *Suchasnyi stan, perevahy ta nedoliky outsorsynhu bukhhalterskoho obliku* [Current state, advantages and disadvantages of outsourcing accounting], *Upravlinnia rozvytkom*. [Management development], 2013, no. 17 (157), pp. 33-35.

В статье доказывается объективная неизбежность предпринимательских рисков в рыночных условиях хозяйствования, приводятся способы предупреждения или частичного уменьшения отрицательных последствий рискованных операций и порядок отражения в бухгалтерском учете затрат на проведение таких мероприятий. По результатам исследований делается вывод о необходимости более детального изучения и отражения в учете затрат и результатов рискованных операций.

Ключевые слова: *предпринимательские риски, бухгалтерский учет, аутсорсинг, диверсификация, страхование, хеджирование.*

The article proves the objective inevitability of business risks in the market conditions of managing. There are methods of preventing or partially reduce the negative consequences of risky operations and the order of reflection in the accounting of expenses for such activities. According to the research concludes that a more detailed study and recording of costs and benefits of risky operations.

Key words: *business risks, accounting, outsourcing, diversification, insurance, hedging.*

Одержано 14.01.2016.

УДК: 336.1:658.15

В.М. ВАРЕНИК, кандидат економічних наук, доцент
Дніпропетровського університету імені Альфреда Нобеля

АНАЛІЗ МЕТОДИК РОЗРАХУНКУ ЕКОНОМІЧНОЇ БЕЗПЕКИ УКРАЇНИ

Досліджено методики розрахунку економічної безпеки України. Проаналізовано рейтинг України за індексом глобальної конкурентоспроможності за 2012–2016 роки. Обґрунтовано використання методик розрахунку економічної безпеки України. Проведено аналіз складових груп показників, які використовуються для розрахунку рівня економічної безпеки за двома методиками. Виокремлено відмітні ознаки та ознаки схожості між Методикою за індексом глобальної конкурентоспроможності та Методичними рекомендаціями щодо розрахунку рівня економічної безпеки України.

Ключові слова: економічна безпека, індекс глобальної конкурентоспроможності, методика, розрахунок економічної безпеки.

Постановка проблеми. Економічна безпека держави є складовою національної безпеки. Вона відіграє вирішальну роль у забезпеченні економічного розвитку, у підтриманні сталого розвитку економіки, реалізації ефективної соціальної політики, захисту суспільства від екологічних стихій, підтримання належного рівня конкурентоспроможності в умовах міжнародної економічної взаємозалежності.

Проблеми внутрішнього розвитку економіки України, динамічні зміни у глобальному економічному просторі та збільшення ступеня відкритості національної економіки зумовлюють необхідність дослідження методик розрахунку економічної безпеки держави з метою визначення найбільш ефективної. Створення ефективної системи економічної безпеки держави дає можливість вчасно виявляти загрози національним економічним інтересам і запобігати заподіяння збитків соціально-економічній системі в цілому.

Усе це й зумовлює необхідність ґрунтовного дослідження методик розрахунку рівня економічної безпеки держави.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблеми економічної безпеки де-

далі частіше привертають увагу як зарубіжних, так і вітчизняних вчених.

Питанням обґрунтування теоретичних положень, розробці методичних підходів і науково-практичних рекомендацій з формування економічної безпеки України присвячене наукове дослідження вітчизняного вченого І.О. Губаревої [1], питанням дослідження економічної безпеки України в розрізі складових, що її формують, на основі розгляду теоретичних та методичних підходів, проведенню аналізу основних тенденцій присвячене наукове дослідження вітчизняного ученого Т.В. Сак [2], питання методичних підходів до оцінювання рівня економічної безпеки держави вивчав О.В. Тимошенко [3], питання моделювання процесу оцінювання рівня економічної безпеки регіону досліджували А.Д. Пілько і Н.В. Савчук [4], питанням вдосконалення методології інтегрального оцінювання рівня економічної безпеки України присвячене наукове дослідження представників Національного інституту стратегічних досліджень при Президентіві Украї-

ни Ю.М. Харазішвілі, А.І. Сухорукова, Т.П. Крупельницької [5].

Але аналіз спеціалізованої літератури показав, що в основному більшість вчених використовують тільки одну методику, затверджену Міністерством економічного розвитку і торгівлі України.

Постановка завдання. Для вирішення окресленого кола питань на основі узагальнення світового наукового та практичного досвіду щодо методик оцінки рівня економічної безпеки України проведемо аналіз методик розрахунку економічної безпеки України, розглянемо їх основні характеристики, результати розрахунків, проведемо їх порівняльну характеристику для визначення недоліків та можливостей.

Виклад основного матеріалу дослідження. Однією з важливих умов стабільного розвитку національної економіки є вчасне реагування на загрози факторів зовнішнього середовища та визначення чітких методик щодо оцінки рівня загроз державі з боку того чи іншого фактора. Тому дослідження питання, яка методика є найефективнішою для визначення загроз економічній безпеці України, є актуальним і потребує детального вивчення.

У спеціалізованій літературі є доволі багато визначень поняття «економічна безпека». На нашу думку, найбільш широким і змістовним визначенням є таке: «Економічна безпека – це сукупність умов, за яких зберігається здатність країни підтримувати конкурентоспроможність економіки, ефективно захищати національні економічні інтереси і протистояти зовнішнім економічним загрозам, повністю використовувати конкурентні переваги в міжнародному поділі праці» [6, с. 366].

Згідно з цим визначенням основним критерієм оцінки рівня економічної безпеки держави є конкурентоспроможність економіки. Адекватний аналіз цього критерію дасть можливість провести оцінку і визначити загрози економічній безпеці.

Одним із провідних вчених, який проводить дослідження сутності еконо-

мічної безпеки є Майкл Портер, професор кафедри ділового адміністрування Harvard Business School, який зазначає: «Головна мета держави забезпечити власним громадянам досить високий та зростаючий рівень життя. Здатність держави це зробити залежить не від якогось аморфного терміна „конкурентоспроможність”, а від того, наскільки продуктивно використовуються національні ресурси – праця та капітал» [7, с. 24].

Відповідно до визначення фахівців ОЕСР, національна конкурентоспроможність – це здатність країни за умов вільних та прозорих ринкових відносин виробляти товари і послуги, які відповідають вимогам міжнародних ринків, і одночасно підтримувати та підвищувати протягом тривалого часу реальні доходи свого населення [8, с. 54].

Щорічно Україна бере участь у дослідженнях рейтингу міжнародної конкурентоспроможності, які проводить Світовий економічний форум (СЕФ). Кожного року СЕФ ранжує країни за індексом глобальної конкурентоспроможності, який оцінюється на основі певних параметрів, зокрема: якість інституцій, інфраструктура, макроекономічна стабільність, охорона здоров'я і початкова освіта, вища освіта і професійна підготовка, ефективність ринку товарів і послуг, ефективність ринку праці, розвинутість фінансового ринку, технологічний рівень, розмір ринку, відповідність бізнесу сучасним вимогам, інноваційний потенціал.

Як бачимо, до розрахунку включено 12 параметрів, які характеризують конкурентоспроможність країн.

Проаналізуємо результати ранжування країн за індексом глобальної конкурентоспроможності за 2012–2016 рр. (рис. 1).

Таким чином, бачимо, що згідно з ранжуванням країн за індексом глобальної конкурентоспроможності рейтинг України постійно змінюється, і в 2015–2016 рр. Україна займає гіршу позицію (на 3 позиції нижче) порівняно з рейтингом 2014–2015 рр. (рис. 2).

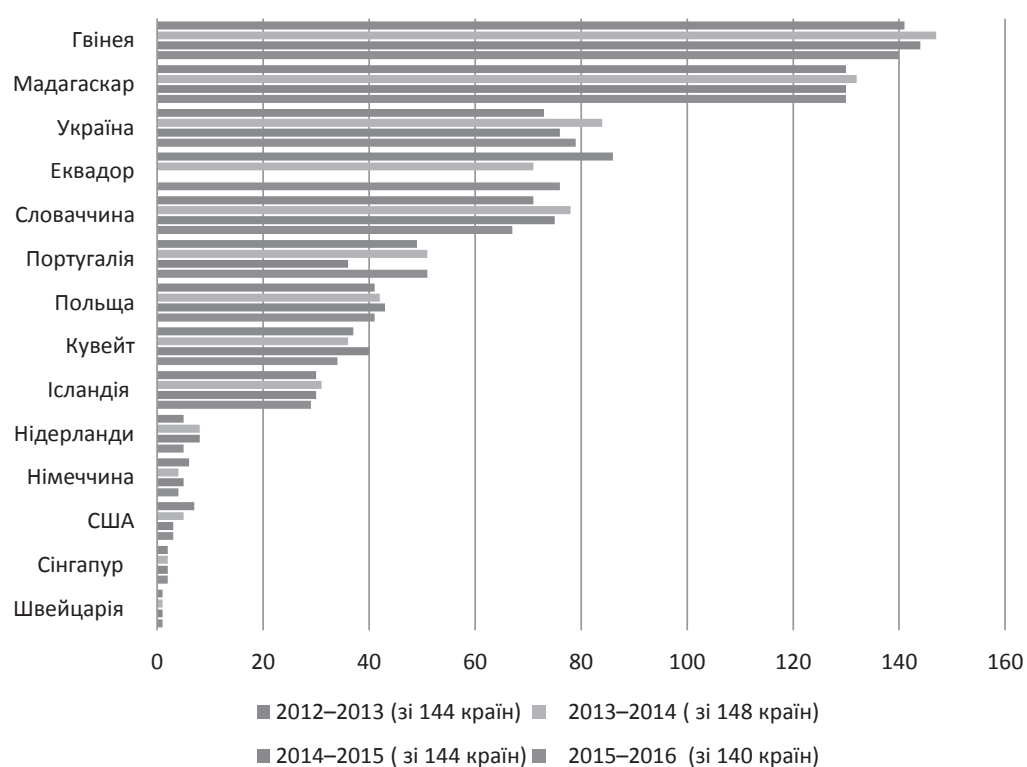

Рис. 1. Ранжування країн за індексом глобальної конкурентоспроможності за 2012–2016 рр. (за розрахунками Всесвітнього економічного форуму [9–12])

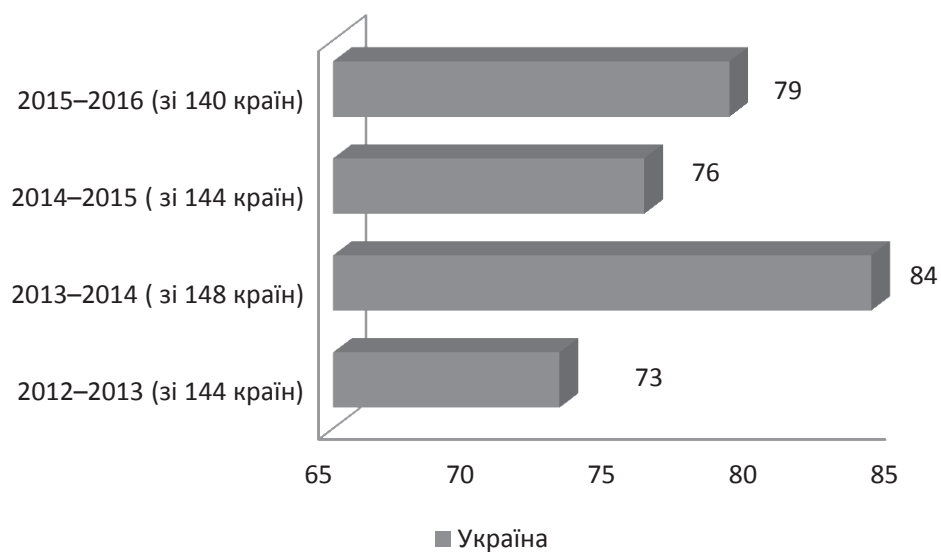

Рис. 2. Рейтинг України згідно з індексом глобальної конкурентоспроможності країн

Індекс глобальної конкурентоспроможності складається з більш ніж 100 змінних, які становлять 3 основні групи субіндексів: «Основні вимоги», «Підсилювачі продуктивності» та «Інновації та фактори вдосконалення» [13].

Розглянемо кожний субіндекс більш детально (табл. 1).

Аналіз основних субіндексів індексу глобальної конкурентоспроможності для України за 2014–2016 рр. показав, що за двома з трьох субіндексів Україна покращила свої позиції в рейтингу.

Згідно з даними дослідження, за першим субіндексом «Основні вимоги» Україна втратила 14 позицій. У цій групі за всіма показниками спостерігається падіння.

За 3 показниками з 6 субіндексу «Підсилювачі продуктивності» Україна покращила свої позиції, але за такими показниками, як розвиток фінансового ринку, технологічна готовність та розмір ринку, спостерігаємо падіння позицій.

Що стосується субіндексу «Інновації та фактори вдосконалення» Україна по-

кращила свої позиції на 20 пунктів. Значення кожного показника покращилося, зокрема інновацій на 27 позицій, відповідність бізнесу сучасним вимогам на 8 позицій.

Отже, аналіз індексу глобальної конкурентоспроможності показав, що Україна найбільше позицій втратила за показниками, які характеризують розвиток інфраструктури, макроекономічне середовище та розвиток фінансового ринку. Причому за деякими позиціями країна «очолює» списки з кінця, зокрема за міцністю банків присвоєно 140-ве місце зі 140 країн світу; за регулюванням фондових бірж – 135-те, за інфляційними змінами – 134-те [13].

За оцінками експертів, найбільш проблемними факторами для ведення бізнесу в Україні визначено (в порядку зменшення): корупцію, ускладнений доступ до фінансів, інфляцію, політичну нестабільність, високі податкові ставки, неефективну державну бюрократію, складність податкового законодавства, регулювання валютного ринку, часту зміну урядів,

Таблиця 1

Аналіз субіндексів індексу глобальної конкурентоспроможності для України

Показник	2014–2015	2015–2016	Зміна
Основні вимоги	87	101	↓14
Інституції	130	130	0↑
Інфраструктура	68	69	↓1
Макроекономічне середовище	105	134	↓29
Охорона здоров'я та початкова освіта	43	45	↓2
Підсилювачі продуктивності	67	65	2↑
Вища освіта і професійна підготовка	40	34	6↑
Ефективність ринку товарів	112	106	6↑
Ефективність ринку праці	80	56	24↑
Розвиток фінансового ринку	107	121	↓14
Технологічна готовність	85	86	↓1
Розмір ринку	38	45	↓7
Інновації та фактори вдосконалення	92	72	20↑
Відповідність бізнесу сучасним вимогам	99	91	8↑
Інновації	81	54	27↑

обмежувальне регулювання ринку праці, недостатню здатність до інновацій, невідповідну якість інфраструктури, злочинність та крадіжки, низьку якість охорони здоров'я, недостатню освіченість і погану етику робочої сили [13].

Усі ці фактори впливають на економічну безпеку країни, тому наступною методикою, за допомогою якої можна оцінити економічну безпеку України, є Методичні рекомендації щодо розрахунку рівня економічної безпеки України, які затверджені наказом Міністерства економічного розвитку і торгівлі України від 9 жовтня 2013 року N 1277 [14].

Зазначені методичні рекомендації дозволяють провести розрахунки рівня економічної безпеки України. Для цього виокремили 10 груп складових економічної безпеки, які, у свою чергу, мають відповідну кількість індикаторів і вагове значення для розрахунку підсумкового індексу економічної безпеки. Для кожного показника встановлені характеристичні значення індикатора, які мають

5 варіантів значень: критичне, небезпечне, незадовільне, задовільне, оптимальне, і поділені на дві частини: L (ліва частина) – для індикаторів, які є стимуляторами, нормування відбувається за критеріями лівої частини; R (права частина) – для індикаторів, які є дестимуляторами, нормування відбувається за критеріями правої частини.

Також кожний вид безпеки має вже розраховане значення вагового коефіцієнта, який використовується для розрахунку субіндексів економічної безпеки та інтегрального показника економічної безпеки.

Таким чином, згідно з проведеними дослідженнями методик визначення економічної безпеки України бачимо, що можна розраховувати економічну безпеку, спираючись на індекс конкурентоспроможності або на Методичні рекомендації щодо розрахунку рівня економічної безпеки України.

Порівнюємо ці дві методики і визначимо відмінності між ними (табл. 2 і 3).

Таблиця 2

Порівняльна характеристика складових методик розрахунку рівня економічної безпеки України

Методика за індексом глобальної конкурентоспроможності	Методичні рекомендації щодо розрахунку рівня економічної безпеки України
Основні вимоги	Виробнича безпека
Інституції	Демографічна безпека
Інфраструктура	Енергетична безпека
Макроекономічне середовище	Зовнішньоекономічна безпека
Охорона здоров'я та початкова освіта	Інвестиційно-інноваційна безпека
Підсилювачі продуктивності	Макроекономічна безпека
Вища освіта і професійна підготовка	Продовольча безпека
Ефективність ринку товарів	Соціальна безпека
Ефективність ринку праці	Фінансова безпека
Розвиток фінансового ринку	–
Технологічна готовність	–
Розмір ринку	–
Інновації та фактори вдосконалення	–
Відповідність бізнесу сучасним вимогам	–
Інновації	–

Порівняння показників методик розрахунку економічної безпеки України

Групи показників за Методичними рекомендаціями щодо розрахунку рівня економічної безпеки України	Кількість показників	Групи показників за Методикою за індексом глобальної конкурентоспроможності	Кількість показників
Виробнича безпека	16	Інституції	7
Демографічна безпека	7	Інфраструктура	8
Енергетична безпека	10	Макроекономічне середовище	3
Зовнішньоекономічна безпека	11	Охорона здоров'я та початкова освіта	7
Інвестиційно-інноваційна безпека	14	Вища освіта і професійна підготовка	8
Макроекономічна безпека	12	Ефективність ринку товарів	2
Продовольча безпека	11	Ефективність ринку праці	4
Соціальна безпека	14	Розвиток фінансового ринку	7
Фінансова безпека	32	Технологічна готовність	7
		Розмір ринку	2
		Відповідність бізнесу сучасним вимогам	6
		Інновації	6

Отже, аналізуючи дані табл. 3, бачимо, що ці методики схожі між собою. Відмінності спостерігаються за назвами показників, але в цілому групи відображають однакову суть. Наприклад, соціальна безпека характеризує стан соціальної сфери, за якого забезпечується високий і якісний рівень життя населення незалежно від впливу внутрішніх та зовнішніх загроз. При розрахунку використовуються такі індикатори, як рівень використання праці; рівень оплати праці у випуску; рівень тіньової заробітної плати у відношенні до офіційної; рівень тіньової зайнятості у відношенні до загальної зайнятості; рівень видатків на охорону здоров'я у відношенні до ВВП, %; відношення прожиткового мінімуму до середньої заробітної плати; питома вага заробітної плати у структурі доходів населення, %; рівень пенсійних видатків у відношенні до ВВП, %; рівень дефіциту ПФ України у відношенні до ВВП.

В показнику «Ефективність ринку праці» розраховуються гнучкість визначення заробітної плати, вплив оподаткування на стимули до роботи, здатність країни утримувати таланти, здатність країни залучати таланти.

Тобто методичні рекомендації щодо розрахунку рівня економічної безпеки України розроблені саме з урахуванням специфіки України, а методика за індексом глобальної конкурентоспроможності є уніфікованою для всіх країн світу, незважаючи на рівень розвитку, специфіку та особливості кожної країни.

Проведемо аналіз складових груп показників, які використовуються для розрахунку рівня економічної безпеки.

Індекс глобальної конкурентоспроможності складається з трьох основних груп, які включають підгрупи показників.

Так, група «Основні вимоги» складається з чотирьох підгруп: «Інституції», «Інфраструктура», «Макроекономічне середовище» і «Охорона здоров'я та початкова освіта». В підгрупі «Інституції» враховуються такі показники: *державні установи* (право власності, етика і корупція, зловживання впливом, марнотратство державних витрат, безпека), *приватні установи* (корпоративна етика, підзвітність). У підгрупі «Інфраструктура» враховуються такі показники: *транспортна інфраструктура* (якість усієї інфраструктури, якість доріг, якість залізничної інфраструктури, якість портової інфраструктури, якість інфраструктури

тури повітряного транспорту), *електрика і телефонна інфраструктура* (якість постачання електроенергії, кількість абонентів мобільного зв'язку на 100 жителів, кількість абонентів фіксованого зв'язку на 100 жителів). У підгрупі «Макроекономічне середовище» враховуються такі показники: валові національні заощадження (% ВВП), інфляція, зміна за рік (%), державний борг (% ВВП). В підгрупі «Охорона здоров'я та початкова освіта» враховуються такі показники: *охорона здоров'я* (рівень захворюваності на туберкульоз на 100 000 жителів, поширеність ВІЛ, % дорослого населення, вплив ВІЛ / СНІД на роботу, дитяча смертність на 1000 новонароджених, очікувана тривалість життя), *початкова освіта* (якість початкової освіти, зарахування до початкової освіти).

Група «Підсилювачі продуктивності» складається з шести підгруп: «Вища освіта і професійна підготовка», «Ефективність ринку товарів», «Ефективність ринку праці», «Розвиток фінансового ринку», «Технологічна готовність» та «Розмір ринку».

В підгрупі «Вища освіта і професійна підготовка» враховуються такі показники: *частка освіти* (зарахування до закладів середньої освіти, зарахування до закладів вищої освіти), *якість освіти* (якість освітньої системи, якість математичної та природничої освіти, якість шкіл менеджменту, доступ до Інтернету в школах), *навчання за місцем роботи* (доступність спеціалізованих науководослідних і навчальних закладів, ступінь підготовки персоналу). В підгрупі «Ефективність ринку товарів» враховуються такі показники: конкуренція, якість умов попиту. В підгрупі «Ефективність ринку праці» враховуються такі показники: *гнучкість* (гнучкість визначення заробітної плати, вплив оподаткування на стимули до роботи), *використання талантів* (здатність країни утримувати таланти, здатність країни залучати таланти). В підгрупі «Розвиток фінансового ринку» враховуються такі показники: *ефективність* (наяв-

ність фінансових послуг, доступність, фінансових послуг, фінансування через місцевий ринок капіталу, простота доступу до кредитів, наявність венчурного капіталу), *надійність і довіра* (міцність банків, регулювання фондових бірж). В підгрупі «Технологічна готовність» враховуються такі показники: *технологічні запозичення* (наявність новітніх технологій, освоєння технологій на рівні фірм, прями зовнішні інвестиції та передавання технологій), *використання інформаційних, телекомунікаційних технологій* (інтернет-користувачі (% населення), абоненти фіксованого широкосмугового Інтернету на 100 жителів, пропускна здатність Інтернету, кб/с на 1 користувача, активні абоненти мобільного широкосмугового зв'язку на 100 жителів). В підгрупі «Розмір ринку» враховуються такі показники: *розмір внутрішнього ринку, розмір іноземного ринку*.

Група «Інновації та фактори вдосконалення» складається з двох підгруп: «Відповідність бізнесу сучасним вимогам» та «Інновації». В підгрупі «Відповідність бізнесу сучасним вимогам» враховуються такі показники: *чисельність місцевих постачальників, якість місцевого постачальника, ширина ланцюга створення вартості, управління міжнародним розповсюдженням, модернізація виробничого процесу, межі маркетингу*. В підгрупі «Інновації» враховуються такі показники: *здатність до інновацій, якість науководослідних інститутів, витрати компанії на дослідження і розробки, співпраця університетів та промисловості у дослідженнях та розробці, державні закупівлі високотехнологічної продукції, наявність вчених та інженерів*.

Визначимо ознаки, за якими можна виділити відмітні ознаки та ознаки схожості між зазначеними методиками (табл. 4).

Аналіз зазначених методик показав, що в українській методиці більший акцент робиться на оцінці фінансової безпеки, яка і включає більшу кількість показників оцінки. У цілому методики відрізняються, оскільки відрізняється мета розрахунку і кінцевий результат.

Відмітні ознаки та ознаки схожості між Методикою за індексом глобальної конкурентоспроможності та Методичними рекомендаціями щодо розрахунку рівня економічної безпеки України

Ознака	Методика за індексом глобальної конкурентоспроможності	Методичні рекомендації щодо розрахунку рівня економічної безпеки України
Масштаб використання	Використовується для розрахунку рейтингу країн світу	Використовується для розрахунку економічної безпеки України
Кількість показників	67	127
Деталізація показників	Загальні показники	Виходячи зі специфіки розвитку країни
Вагові коефіцієнти	Присвоюються вага коефіцієнтам	
Виокремлення субіндексів	Виокремлені в кожній методиці	
Визначення субіндексів	Відображення загальної картини	Більш глибока деталізація субіндексів

Висновки та прогнози. Проведене дослідження дало змогу виявити, що для розрахунку економічної безпеки використовуються дві методики: Методика за індексом глобальної конкурентоспроможності і Методичні рекомендації щодо розрахунку рівня економічної безпеки України.

Щорічно Україна бере участь у дослідженнях рейтингу міжнародної конкурентоспроможності, які проводить Світовий економічний форум (СЕФ). Кожного року СЕФ ранжує країни за індексом глобальної конкурентоспроможності, який оцінюється на основі 12 визначених параметрів, зокрема: якість інституцій, інфраструктура, макроекономічна стабільність, охорона здоров'я і початкова освіта, вища освіта і професійна підготовка, ефективність ринку товарів і послуг, ефективність ринку праці, розвиненість фінансового ринку, технологічний рівень, розмір ринку, відповідність бізнесу сучасним вимогам, інноваційний потенціал.

В Україні існує тільки одна методика, за допомогою якої розраховується економічна безпека країни. Це Методичні рекомендації щодо розрахунку рівня економічної безпеки України, які затверджені наказом Міністерства економічного розвитку і торгівлі України від 9 жовтня 2013 року N 1277.

Критичний аналіз зазначених методик показав, що методичні рекомендації щодо розрахунку рівня економічної безпеки України розроблені саме з урахуванням специфіки України, а методика за індексом глобальної конкурентоспроможності є уніфікованою для всіх країн світу, в ній не береться до уваги рівень розвитку, специфіка та особливості кожної країни.

Аналіз методик дав змогу виявити, що в українській методиці не приділено увагу таким показникам, як етика і корупція, зловживання впливом, марнотратство державних витрат, корпоративна етика, якість доріг, якість освітньої системи, якість шкіл менеджменту, доступ до Інтернету в школах, доступність спеціалізованих науково-дослідних і навчальних закладів, ступінь підготовки персоналу, вплив оподаткування на стимули до роботи, гнучкість визначення заробітної плати, здатність країни утримувати таланти, здатність країни залучати таланти, використання інформаційних, телекомунікаційних технологій.

Отже, оскільки Україна бере курс на європейську інтеграцію, то для того, щоб поліпшувати свою позицію у світовому рейтингу, необхідно удосконалювати існуючу методику, спираючись на зарубіжний досвід.

Список використаних джерел

1. Губарева І.О. Формування економічної безпеки України в умовах активізації інтеграційних процесів: автореф. дис. ... д-ра екон. наук: 08.00.03 / І.О. Губарева; Науково-дослідний центр індустріальних проблем розвитку НАН України. – Харків, 2015. – 37 с.
2. Сак Т.В. Економічна безпека України: поняття, структура, основні тенденції [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?C21COM=2&I21DBN=UJRN&P21DBN=UJRN&IMAGE_FILE_DOWNLOAD=1&Image_file_name=PDF/inek_2013_6_81.pdf
3. Тимошенко О.В. Методичні підходи до оцінювання рівня економічної безпеки держави [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/j-pdf/binf_2014_6_6.pdf
4. Пілько А.Д. Моделювання процесу оцінювання рівня економічної безпеки регіону [Електронний ресурс]. / А.Д. Пілько, Н.В. Савчук – Режим доступу: http://www.business-inform.net/pdf/2015/8_0/77_84.pdf
5. Щодо вдосконалення методології інтегрального оцінювання рівня економічної безпеки України. Аналітична записка [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.niss.gov.ua/articles/1358/>
6. Система економічної безпеки держави / за заг. ред. д-ра екон. наук проф. А.І. Сухорукова / Національний інститут проблем міжнародної безпеки при РНБО України. – К.: ВД «Стилос», 2009. – 685 с.
7. Портер М. Международная конкуренция / М. Портер; пер. с англ. – М.: Международные отношения, 1993. – 896 с.
8. Гражевська Н. Забезпечення конкурентоспроможності національної економіки в глобальному постіндустріальному вимірі / Н. Гражевська // Економіка України. – 2008. – № 9. – С. 54–63.
9. Всемирный экономический форум: Рейтинг глобальной конкурентоспособности 2012–2013 [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://gtmarket.ru/news/2012/09/05/4949>
10. Всемирный экономический форум: Рейтинг глобальной конкурентоспособности 2013–2014 [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://gtmarket.ru/news/2013/09/05/6219>
11. Всемирный экономический форум: Рейтинг глобальной конкурентоспособности 2014–2015 [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://gtmarket.ru/news/2014/09/03/6873>
12. Всемирный экономический форум: Рейтинг глобальной конкурентоспособности 2015–2016 [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://gtmarket.ru/news/2015/09/30/7246>
13. Индекс глобальной конкурентоспособности (позиції України за основними складовими) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://edclub.com.ua/sites/default/files/files/global_competitiveness_2015-2016.pdf
14. Наказ Міністерства економічного розвитку і торгівлі України «Про затвердження Методичних рекомендацій щодо розрахунку рівня економічної безпеки України» від 9 жовтня 2013 року N 1277 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://cct.com.ua/2013/29.10.2013_1277.htm

References

1. Gubareva I.O. (2015). *Formuvannja ekonomichnoї bezpeki Ukraїni v umovah aktivizacii integracijnih procesiv* Dokt. Diss. [The formation of economic security of Ukraine in conditions of intensification of integration processes. Doct. Diss.]. Kharkov, p. 37.
2. Sak T.V. The economic security of Ukraine: the concept, structure, key trends. Available at: http://irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?C21COM=2&I21D

BN=UJRN&P21DBN=UJRN&IMAGE_FILE_DOWNLOAD=1&Image_file_name=PDF/inek_2013_6_81.pdf

3. Timoshenko O.V. Methodological approaches to evaluation of economic security. Available at: http://nbuv.gov.ua/j-pdf/binf_2014_6_6.pdf

4. Pil'ko A.D., Savchuk N.V. Simulation of evaluation of the economic security of the region. Available at: http://www.business-inform.net/pdf/2015/8_0/77_84.pdf

5. On improvement of methodology of integrated assessment of economic security of Ukraine. "Policy Brief. Available at: <http://www.niss.gov.ua/articles/1358/>

6. Suhorukova A.I. (2009). *Sistema ekonomichnoi bezpeki derzhavi* [The system of economic security]. Kyiv, Stylos, 685 p.

7. Porter M. (1993). *Mezhdunarodnaja konkurencija* [International competition]. Moscow, International competition, 896 p.

8. Grazhevs'ka N. *Zabezpechennja konkurentospromozhnosti nacional'noi ekonomiki v global'nomu postindustrial'nomu vimiri* [Ensuring competitiveness of the national economy in the global postindustrial dimension]. *Ukraine economy*, 2008, no. 9, pp. 54-63.

9. *World Economic Forum: Global Competitiveness Ranking 2012-2013*. Available at: <http://gtmarket.ru/news/2012/09/05/4949>

10. *World Economic Forum: Global Competitiveness Ranking 2013-2014*. Available at: <http://gtmarket.ru/news/2013/09/05/6219>

11. *World Economic Forum: Global Competitiveness Ranking 2014-2015*. Available at: <http://gtmarket.ru/news/2014/09/03/6873>

12. *World Economic Forum: Global Competitiveness Ranking 2015-2016*. Available at: <http://gtmarket.ru/news/2015/09/30/7246>

13. *Global Competitiveness Index (positions Ukraine by major components)*. Available at: http://edclub.com.ua/sites/default/files/files/global_competitiveness_2015-2016.pdf

14. Order of the Ministry of Economic Development and Trade of Ukraine "On Approval of guidelines for the calculation of economic security of Ukraine" dated October 9, 2013 N 1277 Available at: http://cct.com.ua/2013/29.10.2013_1277.htm.

Исследованы методики расчета экономической безопасности Украины. Проанализирован рейтинг Украины по индексу глобальной конкурентоспособности за 2012–2016 гг. Обосновано использование методик расчета экономической безопасности Украины. Проведен анализ составных групп показателей, используемых для расчета уровня экономической безопасности по двум методикам. Выделены отличительные признаки и признаки сходства между Методикой по индексу глобальной конкурентоспособности и Методическими рекомендациями по расчету уровня экономической безопасности Украины.

Ключевые слова: *экономическая безопасность, индекс глобальной конкурентоспособности, методика, расчет экономической безопасности.*

Methods for calculating the economic security of Ukraine are investigated. The rating of Ukraine on the Global Competitiveness Index for 2012-2016 year is analyzed. The use of methods of calculation of economic security of Ukraine is justified. Analysis of the main groups of indicators used to calculate the level of economic security of the two methods is performed. The characteristics and features of similarity between the methodology for the index of global competitiveness and Methodological Recommendations for the calculation of the level of economic security of Ukraine are allocated.

Key words: *economic security, global competitiveness index, methodology calculating the economic security.*

Одержано 14.01.2016.

УДК 336.02(477)

Н.В. ЗАЧОСОВА, кандидат економічних наук, доцент
Черкаського національного університету імені Богдана Хмельницького

ЗАПРОВАДЖЕННЯ ІНСТИТУТУ ФІНАНСОВОГО ОМБУДСМЕНА В УКРАЇНІ: ЙМОВІРНІ НАСЛІДКИ ДЛЯ ЕКОНОМІЧНОЇ БЕЗПЕКИ ФІНАНСОВИХ УСТАНОВ

Обґрунтовано доцільність запровадження інституту фінансового омбудсмена в Україні з метою захисту інтересів споживачів фінансових послуг. Висунуто припущення, що існування фінансового омбудсмена може мати позитивні наслідки для економічної безпеки фінансових установ. Виявлено недоліки у механізмі запровадження інституту фінансового омбудсмена, що пропонується для вітчизняної практики. Наведено пропозиції оптимізації моделі створення інституту фінансового омбудсмена в Україні, що дозволять зробити його діяльність більш ефективною.

Ключові слова: економічна безпека, фінансова установа, фінансовий омбудсмен, фінансовий ринок, фінансова послуга.

Постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок з важливими науковими чи практичними завданнями. Загрозливі тенденції падіння попиту на фінансові послуги, що спостерігаються протягом останніх двох років на вітчизняних фінансових ринках, актуалізують необхідність підтримки належного стану економічної безпеки фінансових установ. Різкі інфляційні коливання, нестабільність курсів валют, втрата партнерських зв'язків через політичні обставини та воєнні дії на сході країни інтенсифікують прояви традиційних для діяльності учасників фінансового сектора ризиків та стають підґрунтям для формування нових, нетривіальних небезпек для нормально функціонування фінансових посередників. З огляду на недостатній обсяг їх фінансових ресурсів, спричинений втратою клієнтів, вести мову про ефективне самозабезпечення економічної безпеки фінансових установ передчасно. Тому постає необхідність у застосуванні державних механізмів для вирішення важливого практичного завдання – стабілізації стану професійних учасників фінансового рин-

ку. Розпочати його виконання доцільно із відновлення довіри населення України до фінансових послуг та компаній, що спеціалізуються на їх наданні.

Аналіз останніх досліджень і публікацій, в яких започатковано вирішення досліджуваної проблеми. У зарубіжній практиці з метою підвищення рівня довіри населення країни до фінансових установ уже тривалий час ефективно використовується інститут фінансового омбудсмена. Пропозиції щодо запровадження його і в Україні знайшли відображення у працях ряду сучасних дослідників. Зокрема Т.Е. Беялов наводить приклади використання інституту фінансового омбудсмена в зарубіжних країнах [1]; А.І. Сирота пропонує запровадження фінансового омбудсмена як позасудової системи врегулювання спорів на фінансовому ринку України [2]; А.П. Пінчук, Н.В. Міокова розглядають фінансовий омбудсмен як невід'ємну частину системи регулювання ринку фінансових послуг [3]; О.В. Абакуменко пропонує можливі напрями реалізації концепції інвестиційного омбудсмена у фінансовому секторі України

[4]; Ж.І. Торяник у фінансовому омбудсмені вбачає альтернативний спосіб позасудового врегулювання спорів та досліджує у цьому контексті найкращі аналоги світового досвіду функціонування фінансових омбудсменів [5]; О. Слободян приділив увагу пошуку правової моделі інституту фінансового омбудсмена в Україні [6]; Я.В. Котлярєвський обґрунтував роль інституту банківського омбудсмена в підвищенні довіри клієнтів до банків [7]. Однак, незважаючи на широкий спектр наукових досліджень, присвячених питанню запровадження інституту фінансового омбудсмена в Україні, обґрунтування доцільності його існування саме для забезпечення нормального функціонування фінансових установ на сьогодні відсутнє. Крім того, бракує досліджень, які б стосувалися конкретизації елементів моделі інституту фінансового омбудсмена, придатної для використання у сучасних економічних умовах України.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми, яким присвячується стаття. Комплексною програмою розвитку фінансового сектора України до 2020 р. передбачено створення інституту фінансового омбудсмена. Хоча виконати це стратегічне завдання планується вже у 2016 р. Зараз відсутні як нормативно-правові підстави його формування та подальшої діяльності, так і конкретні механізми роботи у сфері забезпечення захисту інтересів споживачів фінансових послуг і установ, що спеціалізуються на їх наданні. І хоча інститут фінансового омбудсмена не є новим інструментом вирішення фінансових суперечок, і практика роботи подібних інституцій у розвинутих країнах світу глибоко досліджувалася вітчизняними науковцями та спеціалістами фінансового сектора, деталізованого переліку завдань, що їх має вирішувати фінансовий омбудсмен, термінів їх виконання, механізму фінансування його діяльності для українських реалій до сьогодні розроблено не було, що дозволяє вести мову про необхідність більш глибоких досліджень у цій науковій царині.

Формулювання цілей статті (постановка завдання). Метою цього дослід-

ження є визначення можливостей застосування інституту фінансового омбудсмена в Україні для стабілізації стану економічної безпеки вітчизняних фінансових установ та його покращання у перспективі. Для досягнення такої мети доцільним є вирішення ряду завдань, які полягають в обґрунтуванні доцільності запровадження інституту фінансового омбудсмена в Україні з метою захисту інтересів споживачів фінансових послуг, виявленні недоліків у механізмі запровадження інституту фінансового омбудсмена, що пропонується для вітчизняної практики, та надання пропозицій оптимізації моделі створення інституту фінансового омбудсмена в Україні, що дозволять йому серед інших функціональних завдань ефективно виконувати і завдання покращання стану економічної безпеки вітчизняних фінансових установ.

Виклад основного матеріалу дослідження. Сутність інституту фінансового омбудсмена полягає у діяльності щодо врегулювання суперечок між споживачами фінансових послуг та фінансовими установами, які їх надають. Традиційно звертатися до цієї інституції можуть лише фізичні особи, тому створення цього органу зазвичай переслідує мету захисту прав дрібних споживачів, які не мають достатньо фінансових ресурсів, аби захистити свої права у судовому порядку. Іншою важливою особливістю фінансового омбудсмена є вирішення фінансових спірних питань, у яких не фігурують великі суми коштів. Існування інституту фінансового омбудсмена дозволяє у багатьох випадках уникати тривалої та сповненої бюрократичних перепон процедури врегулювання конфлікту між фінансовою установою та її клієнтами, як це буває при зверненні однієї зі сторін суперечки до суду.

Зважаючи на наведені обставини, запровадження інституту фінансового омбудсмена в Україні є своєчасним та необхідним. Так, рівень довіри до фінансових установ через численні факти їх банкрутства, неплатоспроможності, несвоечасного або неповного виконання взятих на

себе зобов'язань останніми роками суттєво знизився. Населення зі стадії активного розміщення та примноження власних фінансових ресурсів шляхом використання фінансових інструментів та послуг перейшло до накопичення та споживання грошових коштів без залучення їх до інвестиційних процесів, що, по-перше, негативно позначилося на фінансовому стані професійних учасників фінансового ринку, а по-друге, що більш суттєво, призвело до нестачі капіталу в різних секторах економіки країни. Зосередження на проблемах функціонування вітчизняних фінансових установ дає змогу окреслити коло загроз, що є характерними для них у сучасних економічних умовах. Серед них: втрата існуючих клієнтів та нездатність залучити нових через стрімке зубожіння населення та втрату ним довіри до фінансових інституцій, скорочення обсягів наявних активів з причини їх знецінення внаслідок падіння курсу національної валюти, вимушене скорочення філіальних мереж через недофінансування з боку власників компаній, політичний тиск та більш жорсткі, ніж у попередні роки, регуляторні вимоги, втрата ділових партнерів та клієнтів з інших країн через воєнні дії, обмеження доступу до валютних цінностей та можливостей проведення операцій із готівкою тощо. Порушення нормальної діяльності фінансових установ через скорочення обсягів їх фінансових активів, яке стрімко відбувається від впливом зазначених загроз, має наслідком погіршення стану економічної безпеки фінансових установ. У результаті цього знижується і рівень фінансової безпеки країни, а врешті-решт – і рівень економічної складової національної безпеки держави. Таким чином, виникає проблема макrorівня, вирішення якої потребує втручання державних органів влади. У спробі стабілізувати фінансові ринки Урядом було розроблено Комплексну програму розвитку фінансового сектора України до 2020 р., у якій знайшло відображення усвідомлення необхідності підвищення рівня довіри населення до фінансових установ, для чого і було запропоновано запрова-

дження інституту фінансового омбудсмена – як нового для вітчизняної практики інструмента захисту прав споживачів та інвесторів фінансового сектора. Зважаючи на сутність інституту фінансового омбудсмена та ті завдання, які виконує ця структура у різних країнах світу, ця ініціатива є досить своєчасною. Адже на фінансовому ринку з'явиться структура, що безкоштовно вестиме роз'яснювальну, консультаційну та регуляторну роботу, одним із результатів якої стане підвищення рівня фінансової грамотності населення. Дані та відомості, які надходитимуть до фінансового омбудсмена через звернення громадян, стануть додатковим інформаційним забезпеченням для роботи регуляторів фінансового ринку. Зменшиться навантаження на судові органи. Скоротиться тривалість між моментом звернення громадянина до інстанції з метою захисту своїх прав та моментом отримання ним належної компенсації. Як наслідок, можна очікувати підвищення рівня прозорості функціонування фінансового ринку та його учасників. На запровадженні інституту фінансового омбудсмена в Україні неодноразово наполягали авторитетні міжнародні організації. Виконання цієї вимоги наблизить момент остаточної та повної інтеграції вітчизняних фінансових ринків у світові потоки капіталів, розширить можливості співпраці із зарубіжними фондами та фінансовими інститутами, зміцнить партнерські зв'язки із іншими країнами у фінансових відносинах. Враховуючи усі вищенаведені факти, доцільність запровадження інституту фінансового омбудсмена в Україні з метою захисту інтересів споживачів фінансових послуг є беззаперечною.

Існування фінансового омбудсмена може мати позитивні наслідки для економічної безпеки фінансових установ. Так, усвідомлення існування організації, що незалежно, об'єктивно і неупереджено захищатиме фінансові інтереси населення, підвищить схильність громадян до користування фінансовими послугами, що дозволить фінансовим установам розширити клієнтські бази та отримати додатко-

ві фінансові ресурси. Фінансові установи матимуть шанс із мінімальними фінансовими наслідками врегулювати конфлікт із клієнтом за сприяння фінансового омбудсмена, без витрат на участь у судовому процесі, оплати послуг юристів тощо. Усвідомлення існування інституту фінансового омбудсмена спонукатиме фінансових посередників дотримуватися високих стандартів роботи, адже навіть незначна фінансова операція може стати об'єктом звернення до омбудсмену та кинути тінь на ділову репутацію установи. Остання з перелічених обставин матиме позитивний вплив і на рівень кадрової безпеки, адже персонал фінансових установ, а саме несумлінні працівники у його складі, які схильні вчиняти шахрайські дії з невеликими сумами коштів своїх клієнтів з упевненістю, що велика фінансова структура не розпочне судовий процес через незначні фінансові непорозуміння, більше не зможе розраховувати на свою абсолютну безкарність. Можливість привернення уваги фінансового омбудсмена зміцнить дисципліну в колективах фінансових установах.

Однак на сьогодні можна ідентифікувати суттєві недоліки у механізмі запровадження інституту фінансового омбудсмена, що пропонується для вітчизняної практики. Зокрема чітко не визначено правового статусу фінансового омбудсмена, і не існує нормативно-правового підґрунтя для формування цього інституту. Відсутні механізми фінансування його діяльності – не вирішено, чи це будуть кошти державного бюджету, чи внески учасників фінансових ринків (галузеве фінансування) або поєднання названих типів фінансування. Не встановлено, захист прав учасників якого саме сектора фінансового ринку (чи всіх одразу) забезпечуватиме фінансовий омбудсмен. Відсутні вказівки на те, як обиратимуться працівники інституту, зокрема його керівний склад, і яким вимогам його представники повинні будуть відповідати. Не узгоджено тривалість розгляду звернень громадян.

Зважаючи на результати проведеного дослідження, можна навести такі пропозиції оптимізації моделі створення інституту фінансового омбудсмена в Україні, що дозволять зробити його діяльність більш ефективною. Перш за все необхідно: розробити та прийняти Закон України «Про інститут фінансового омбудсмена» (або омбудсмена з фінансів та інвестицій), який врегулює усі спірні та невирішені питання щодо функцій, завдань та принципів діяльності цієї структури в Україні. Необхідно уже зараз визначити правовий статус рішень фінансового омбудсмена: чи вони будуть обов'язковими до виконання фінансовими установами чи матимуть рекомендаційний характер? Важливо конкретизувати, яким чином інститут фінансового омбудсмена взаємодіятиме із регуляторами фінансового ринку і як саме узгоджуватиметься його статус незалежного інституту захисту прав споживачів фінансових послуг із регуляторною політикою держави на фінансовому ринку.

Усунення виявлених недоліків та врахування наведених пропозицій щодо запровадження інституту фінансового омбудсмена в Україні дозволить започаткувати на вітчизняному фінансовому ринку ефективну практику захисту інтересів користувачів фінансових послуг. Це дозволить підвищити рівень їх довіри до вітчизняних фінансових установ, що є обов'язковою умовою для стабілізації стану економічної безпеки фінансових посередників.

Висновки з проведеного дослідження і перспективи подальших розвідок. Проведене дослідження засад запровадження інституту фінансового омбудсмена в Україні та ймовірних наслідків його функціонування для економічної безпеки фінансових установ дало змогу зробити такі висновки.

1. Обґрунтовано доцільність запровадження інституту фінансового омбудсмена в Україні з метою захисту інтересів споживачів фінансових послуг. Так, його існування дозволить досягти підвищення рівня фінансової грамотності та

довіри населення до фінансових установ, отримати додаткові інформаційні ресурси для роботи регуляторів фінансового ринку, зменшити навантаження на судові органи, підвищити рівень прозорості функціонування фінансового ринку, наблизити момент остаточної та повної інтеграції вітчизняних фінансових ринків у світові потоки капіталів, розширити можливості співпраці із зарубіжними фінансовими фондами.

2. Висунуто припущення, що існування фінансового омбудсмена може мати позитивні наслідки для економічної безпеки фінансових установ. Так, підвищення схильності населення до використання фінансових послуг, зумовлене зростанням рівня довіри до професійних учасників фінансових ринків, дозволить останнім залучити нових клієнтів та збільшити обсяги залучених фінансових активів. Крім того, очікується покращання стану кадрової безпеки фінансових установ, а також підвищення рівня захищеності їхніх активів від різного роду небезпек і загроз за рахунок неухильного дотримання високих стандартів діяльності.

3. Виявлено недоліки у механізмі запровадження інституту фінансового омбудсмена, що пропонується для вітчизняної практики. Зокрема відсутні нормативно-правові засади існування інституту фінансового омбудсмена; не вирішено, у якому секторі фінансового ринку діятиме ця структура, яким чином, у які терміни розглядатиме звернення громадян тощо.

4. Наведено пропозиції щодо оптимізації моделі створення інституту фінансового омбудсмена в Україні, що дозвлять зробити його діяльність більш ефективною. Основною пропозицією є негайна розробка та прийняття Закону України «Про інститут фінансового омбудсмена (або омбудсмена з фінансів та інвестицій)», що врегулює процеси створення та функціонування фінансового омбудсмена в Україні, а також напрями його взаємодії з регуляторами фінансових ринків та державними органами влади.

Перспективи подальших досліджень полягають у розробці формотворчих заasad Закону України «Про інститут фінансового омбудсмена (або омбудсмена з фінансів та інвестицій)».

Список використаних джерел

1. Беялов Т.Е. Підвищення довіри споживачів як основа стабільного розвитку ринку фінансових послуг / Т.Е. Беялов // Актуальні проблеми економіки. – 2012. – № 3 (129). – С. 267–274.
2. Сирота А.І. Фінансовий омбудсмен як позасудова система врегулювання спорів на фінансовому ринку України / А.І. Сирота // Науковий вісник Національного університету ДПС України (економіка, право). – 2013. – № 4 (63). – С. 67–72.
3. Пінчук А.П. Фінансовий омбудсмен як невід’ємна частина системи регулювання ринку фінансових послуг / А.П. Пінчук, Н.В. Міюкова // Економіка та держава. – 2013. – № 1. – С. 104–107.
4. Абакуменко О.В. Реалізація концепції інвестиційного омбудсмена у фінансовому секторі України / О.В. Абакуменко // Економіка та держава. – 2014. – № 5. – С. 25–29.
5. Торяник Ж.І. Фінансовий омбудсмен як альтернативний спосіб позасудового врегулювання спорів: світовий досвід / Ж.І. Торяник // Економічні науки. Серія «Облік і фінанси». Вип. 11 (41). Ч. 1. – 2014. – С. 284–290.
6. Слободян О. Фінансовий омбудсмен: в пошуках правової моделі [Електронний ресурс] / О. Слободян // Часопис з юридичних наук. – 2015. – № 1. – Режим доступу: <http://periodicals.karazin.ua/jls/article/view/1641/1383>
7. Котляревський Я.В. Роль інституту банківського омбудсмена у підвищенні довіри клієнтів до банків / Я.В. Котляревський, Г.О. Панасенко // Фінанси України. – 2015. – № 11. – С. 88–96.

References

1. Belyalov, T.E. (2012). Increasing consumer confidence as a basis for stable development of the financial services market. *Aktual'ni problemy ekonomiky* [Actual problems of economy], no. 3 (129), pp. 267-274 (In Ukrainian).
2. Sy'rota, A.I. (2013). Financial Ombudsman as extra-judicial dispute resolution system in the financial market of Ukraine. *Naukovyj visnyk Nacional'nogo universytetu DPS Ukrayiny (ekonomika, pravo)* [Scientific Bulletin of National STS University of Ukraine (economics, law)], no. 4 (63), pp. 67-72 (In Ukrainian).
3. Pinchuk, A.P., Miokova, N.V. (2013). Financial Ombudsman as an integral part of the system of regulation of the financial services market. *Ekonomika ta derzhava* [Economics and the State], no. 1, pp. 104-107 (In Ukrainian).
4. Abakumenko, O.V. (2014). Implementing the concept of investment Ombudsman in the financial sector Ukraine. *Ekonomika ta derzhava* [Economics and the State], no. 5, pp. 25-29 (In Ukrainian).
5. Toryanyk, Zh.I. (2014). Financial ombudsman as an alternative way out of court settlement of disputes: global experience. *Ekonomichni nauky. Seriya "Oblikifinansy"* [Economics. A series of "«Accounting and Finance»"], no. 11 (41), pp. 284-290 (In Ukrainian).
6. Slobodyan, O. (2015). Financial Ombudsman: looking for legal models. *Chasopys z yurydychnyx nauk* [Journal of Legal Sciences], no. 1. Available at: <http://periodicals.karazin.ua/jls/article/view/1641/1383> (Accessed 18 January 2016).
7. Kotliarevsky, Y.V. (2015). The role of the banking ombudsman institute in raising customer confidence in banks. *Finansy Ukrayiny* [Ukraine Finance], no. 11, pp. 88-96 (In Ukrainian).

Обоснована целесообразность введения института финансового омбудсмана в Украине с целью защиты интересов потребителей финансовых услуг. Выдвинуто предположение, что существование финансового омбудсмана может иметь положительные последствия для экономической безопасности финансовых учреждений. Выявлены недостатки в механизме введения института финансового омбудсмана, который предлагается для отечественной практики. Даны предложения по оптимизации модели создания института финансового омбудсмана в Украине, которые позволят сделать его деятельность более эффективной.

Ключевые слова: *экономическая безопасность, финансовое учреждение, финансовый омбудсмен, финансовый рынок, финансовая услуга.*

The expediency of the introduction of the Financial Ombudsman in Ukraine for the interests of consumers of financial services protection is grounded. It is suggested that the existence of a financial ombudsman can have a positive impact on the economic security of financial institutions. The shortcomings in the mechanism of introduction of a financial ombudsman that was offered to local practices are revealed. The offers of optimization the model of the institution of financial ombudsman in Ukraine, which will make its work more effective, are given.

Key words: *economic security, financial institution, financial ombudsman, financial market, financial services.*

Одержано 03.02.2016.

УДК 65.011

В.А. ЯНКОВОЙ, кандидат экономических наук, доцент
Одесского национального экономического университета

КОЛЛИНЕАРНОСТЬ ФАКТОРОВ ПРИ ОЦЕНКЕ ПАРАМЕТРОВ ПРОИЗВОДСТВЕННОЙ ФУНКЦИИ КОББА- ДУГЛАСА

Исследуются особенности оценки параметров указанной функции в условиях линейной корреляционной зависимости между производственными ресурсами, в частности влияние коллинеарности на точность и устойчивость коэффициентов модели. Приводятся математические и статистические меры коллинеарности факторов производственной функции Кобба-Дугласа. Предлагается переход от традиционной двухфакторной модели функции Кобба-Дугласа с линейно зависимыми производственными ресурсами к одно- и двухфакторной модели производительности труда (фондоотдачи) с нулевой или сниженной коллинеарностью. На примере данных ПАТ «Одескабель» иллюстрируются преимущества такого перехода и анализируются последствия взаимозависимости факторов производственной функции Кобба-Дугласа в условиях малой выборки.

Ключевые слова: производственная функция, коллинеарность факторов, оценка коэффициентов функции Кобба-Дугласа.

Постановка проблемы. Важным условием успешного использования производственных функций (ПФ) является точность оценки неизвестных параметров моделей, адекватных наблюдаемой информации о пространственной или временной вариации показателей предприятий. Опыт экономических исследований показывает, что наиболее популярной является неоклассическая двухфакторная ПФ Кобба-Дугласа [1–4]:

$$Q = AK^{\alpha}L^{\beta}, \quad (1)$$

где Q – выпуск продукции в стоимостном выражении;

K – капитал, направленный в производственные фонды;

L – денежные затраты на оплату труда;

A – неизвестный коэффициент шкалы ($0 < A$);

α, β – неизвестные параметры ПФ ($0 < \alpha < 1, 0 < \beta < 1$).

При оценке неизвестных коэффициентов A, α, β по методу наименьших квадратов применяют логарифмирование ПФ (1), в результате которого получается следующее выражение:

$$\ln Q = \ln A + \alpha \ln K + \beta \ln L. \quad (2)$$

Обозначения

$\ln Q = Y, \ln A = A', \ln K = x_1, \ln L = x_2$
приводят формулу (2) к линейному виду:

$$Y = A' + \alpha x_1 + \beta x_2. \quad (3)$$

Параметры модели (3) достаточно легко рассчитываются с помощью персонального компьютера на основе программ корреляционно-регрессионного анализа путем стандартизации (центрирования и нормирования) преобразованных данных, например, в редакторе *Excel*.

Уравнение (3) в стандартизованном виде записывается следующим образом:

$$z_y = b_1 z_1 + b_2 z_2, \quad (4)$$

где $b_0 = 0; z_{iy} = (Y_i - \bar{Y})/\sigma_Y; z_{ij} = (x_{ij} - \bar{x}_j)/\sigma_j;$

\bar{Y}, \bar{x}_j – средние значения переменных;

σ_Y, σ_j – стандартные отклонения переменных;

b_1, b_2 – стандартизованные коэффициенты уравнения регрессии (3).

Решение системы нормальных уравнений для модели (4) в матричной записи выглядит так:

$$\begin{pmatrix} b_1 \\ b_2 \end{pmatrix} = \begin{pmatrix} 1 & r_{12} \\ r_{21} & 1 \end{pmatrix}^{-1} \cdot \begin{pmatrix} r_{Y1} \\ r_{Y2} \end{pmatrix}, \quad (5)$$

где r_{Y1}, r_{Y2} – коэффициенты парной корреляции между зависимой переменной Y и факторами x_1, x_2 ;

r_{12}, r_{21} – коэффициенты парной корреляции между самими факторами x_1, x_2 ($r_{12} = r_{21}$);

$^{-1}$ – оператор обращения корреляционной матрицы.

Однако при этом следует иметь в виду тот факт, что между переменными x_1 и x_2 может наблюдаться тесная линейная корреляционная зависимость. Поэтому вполне правомерно ожидать, что коэффициент парной корреляции r_{12} существенно отличается от нуля. Возникает вопрос: как влияет наличие коллинеарности факторов на результаты оценки неизвестных коэффициентов b_1, b_2 и, в конечном счете, на результаты оценки параметров A, α, β ПФ (1)? Ответ однозначный – коллинеарность негативно сказывается на точности оценки параметров любой регрессионной модели, в том числе и ПФ Кобба-Дугласа.

В самом деле, если определитель матрицы r_x близок к нулю, то рассчитать обратную матрицу r_x^{-1} в уравнении (5) довольно трудно. В данном случае оценки b_1, b_2 становятся неустойчивыми: малые изменения исходных статистических данных вызывают очень большие (часто выходящие за пределы качественной экономической интерпретации) изменения величины коэффициентов уравнений регрессии (4), (1).

Анализ последних исследований и публикаций. Первым шагом на пути уменьшения негативных последствий

коллинеарности факторов для результатов множественного корреляционно-регрессионного анализа является выяснение причин тесной корреляционной зависимости между переменными x_1 и x_2 . В условиях применения ПФ Кобба-Дугласа коллинеарность переменных $x_1 = \ln K, x_2 = \ln L$ возникает в силу того, что они обе косвенно характеризуют общее свойство моделируемых предприятий – их размер.

Вторым шагом на пути решения обсуждаемой проблемы является измерение коллинеарности, т.е. определение показателя, достаточно точно характеризующего уровень данного статистического явления. В настоящее время в литературе можно встретить две группы показателей, применяемых в качестве мер коллинеарности [5, с. 449; 6, с. 282–285; 7]:

1) меры вырожденности матрицы r_x ;

2) меры линейной корреляционной зависимости между факторами.

Показатели первой группы характеризуют коллинеарность с точки зрения вычислительной математики, отражают трудности обращения матрицы r_x вследствие того, что $\det r_x \approx 0$. Известно, что необходимым и достаточным условием вырожденности матрицы r_x является равенство нулю хотя бы одного из её характеристических корней. Приведенное следствие используется для построения меры коллинеарности, которая называется собственным значением матрицы r_x и рассчитывается по формуле:

$$\gamma = \sqrt{\frac{\lambda_{\max}}{\lambda_{\min}}}, \quad (6)$$

где $|\lambda_{\max}|, |\lambda_{\min}|$ – наибольший и наименьший по абсолютной величине характеристический корень матрицы r_x .

Для ПФ Кобба-Дугласа размерность матрицы r_x 2×2 , поэтому и число характеристических корней равно двум. Они определяются следующим образом:

$$\lambda_{1,2} = [\text{tr} r_x \pm (\text{tr}^2 r_x - 4 \det r_x)^{1/2}] / 2, \quad (7)$$

где $\text{tr}r_x$ – след матрицы r_x , который равен числу факторов, т.е. 2.

Поскольку $\text{det}r_x = 1 - r_{12}r_{21} = 1 - r_{12}^2$, то выражение (7) приобретает окончательный вид:

$$\lambda_{1,2} = [2 \pm (4 - 4 + 4r_{12}^2)^{1/2}]/2 = 1 \pm r_{12}. \quad (8)$$

Очевидно, что в случае линейной независимости (ортогональности) факторов x_1, x_2 , т.е. при $r_{12} \approx 0$ имеет место случай двух одинаковых характеристических корней: $\lambda_1 \approx \lambda_2 \approx 1$ и собственное значение матрицы r_x согласно (6) $\gamma \approx 1$, а $\text{det}r_x \approx 1 \neq 0$ (корреляционная матрица невырожденная).

В ситуации наличия коллинеарной зависимости между факторами x_1, x_2 , т.е. при $r_{12} \approx \pm 1$ $\text{det}r_x \approx 0$ (матрица r_x – вырожденная, сингулярная) $\lambda_1 \approx 2, \lambda_2 \approx 0$, т.е. один из характеристических корней близок к нулю. При этом собственное значение корреляционной матрицы согласно (6) $\gamma \rightarrow \infty$.

Показатели второй группы характеризуют коллинеарность с точки зрения математической статистики, в которой непосредственными показателями степени линейной зависимости переменных обычно служат коэффициенты корреляции и детерминации. Здесь наиболее известными являются следующие меры:

а) $\max R_j$ – максимальный коэффициент множественной корреляции для уравнений регрессии типа:

$$z_j = b_1 z_1 + b_2 z_2 + \dots + b_m z_m, \quad (9)$$

описывающих зависимость j -ого фактора от всех остальных;

б) $\max c_{jj}$ – максимальный диагональный элемент матрицы, обратной к матрице r_x .

Мера а), как известно, изменяется в интервале от 0 до 1 и трактуется естественным образом: чем больше максимальное значение R_j , тем выше степень коллинеарности факторов, и наоборот.

Величины, определяющие меры б) и а), связаны между собой следующим образом:

$$c_{jj} = \frac{1}{1 - R_j^2}. \quad (10)$$

Поскольку для ПФ Кобба-Дугласа выполняется условие $r_{12} = r_{21}$, то $c_{11} = c_{22}$ и меры коллинеарности а) и б) выглядят так: $\max R_j = |r_{12}|$, $\max c_{jj} = 1/(1 - r_{12}^2)$. Ясно, что в случае линейной независимости (ортогональности) факторов x_1, x_2 , т.е. при $r_{12} \approx 0$ мера а) близка к нулю, а мера б) – к единице. При этом $\text{det}r_x \approx 1 \neq 0$ (корреляционная матрица невырожденная).

В противоположной ситуации (при наличии линейной корреляционной зависимости между факторами x_1, x_2 , т.е. при $r_{12} \approx \pm 1$) мера а) близка к единице, а мера б) стремится в бесконечность. И, как следствие, $\text{det}r_x \approx 0$, т.е. матрица r_x – вырожденная, сингулярная.

Нерешенные ранее части общей проблемы. Определение степени коллинеарности факторов с помощью мер, рассмотренных выше, не позволяет решить вопрос об устранении негативных последствий корреляционной зависимости косвенно дублирующих друг друга факторных переменных $x_1 = \ln K$, $x_2 = \ln L$ при использовании на практике ПФ Кобба-Дугласа. Как показывает анализ литературных источников, посвященных проблемам построения и применения ПФ в экономике, указанная задача вообще не ставилась. Однако, на наш взгляд, она достаточно актуальна, особенно при ограниченной информационной базе исследования, когда число наблюдений невелико.

Целью статьи является разработка нового подхода, позволяющего исключить либо уменьшить негативные последствия коллинеарности факторов при оценке параметров A, α, β ПФ (1).

Изложение основного материала исследования. В случае, когда эффективность производственного процесса практически не зависит от масштабов производства, т.е. когда ПФ Кобба-Дугласа является линейно однородной, выполняется условие $\alpha + \beta \approx 1$. Тогда ПФ (1) принимает вид:

$$Q = AK^\alpha L^{1-\alpha}. \quad (11)$$

Разделим левую и правую части функции (11) на величину $K(L)$. В результате деления на K получаем:

$$Q/K = AK^{\alpha-1}L^{1-\alpha} = A(K/L)^{\alpha-1}. \quad (12)$$

Уравнение (12) выражает зависимость фондоотдачи Q/K от уровня фондовооруженности K/L в рамках ПФ Кобба-Дугласа. Прологарифмировав (12), получим:

$$\ln(Q/K) = \ln A + (\alpha - 1)\ln(K/L). \quad (13)$$

Обозначим $\ln(Q/K) = (Q/K)'$; $\ln A = A'$; $\ln(K/L) = (K/L)'$. Тогда модель (13) запишется так:

$$(Q/K)' = A' + (\alpha - 1)(K/L)'. \quad (14)$$

Аналогично при делении (11) на L и логарифмировании получается следующее выражение:

$$(Q/L)' = A' + \alpha(K/L)', \quad (15)$$

где $(Q/L)' = \ln(Q/L)$.

Модели (14), (15) привлекательны тем, что двухфакторное уравнение (1) превращается в две однофакторные парные линейные модели с автоматическим устранением линейной корреляционной зависимости производственных ресурсов K и L . Это всегда позитивно отражается на точности оценки неизвестных параметров A , α , поскольку факторы K и L , а также их логарифмы коррелированы между собой вследствие того, что каждый из них отражает размер предприятия. В самом деле, рост объема выпускаемой продук-

ции на предприятии Q обычно вызывает необходимость увеличения затрат капитала, направляемого в производственные фонды K , с одной стороны, и повышения оплаты живого труда L – с другой. Справедливо и обратное утверждение.

В реальной экономической действительности обычно эффективность производства существенно зависит от его масштабов, т.е. ПФ Кобба-Дугласа, вообще говоря, не является линейно однородной, и условие $\alpha + \beta \approx 1$ не выполняется. Разделим левую и правую части функции (1) на величину $K(L)$. В результате деления на K и элементарных преобразований получим:

$$Q/K = AK^{\alpha-1}L^{\beta} = AK^{\alpha+\beta-1}L^{\beta}/K^{\beta} = AK^{\alpha+\beta-1}(L/K)^{\beta}. \quad (16)$$

Логарифмирование выражения (16) приводит его к виду:

$$\ln(Q/K) = \ln A + (\alpha + \beta - 1)\ln K + \beta\ln(L/K) \quad (17)$$

или в принятых выше обозначениях:

$$(Q/K)' = A' + (\alpha + \beta - 1)K' + \beta(L/K)'. \quad (18)$$

Аналогично, разделив ПФ Кобба-Дугласа (1) на L , прологарифмировав и переобозначив, получим:

$$(Q/L)' = A' + (\alpha + \beta - 1)L' + \alpha(K/L)' \quad (19)$$

Проведенный выше анализ позволяет систематизировать полученные результаты и указать, по крайней мере, пять различных вариантов решения задачи оценки параметров ПФ Кобба-Дугласа в экономическом исследовании (табл. 1).

Таблица 1

Варианты решения задачи оценки параметров ПФ Кобба-Дугласа

Варианты	Зависимая переменная	Преимущества	Недостатки	Рекомендации
1	2	3	4	5
1. Традиционный, основанный на формулах (1)–(5)	Выпуск продукции	Применим для любой модели	Наличие коллинеарности	Не применять на малых выборках
2. Базирующийся на гипотезе $\alpha + \beta \approx 1$ и формулах (11)–(14)	Фондоотдача	Отсутствие коллинеарности	Применим лишь для линейно-однородной ПФ. Нет информации о предпочтении по сравнению с вариантом 3	Применять, если есть основания для выполнения гипотезы $\alpha + \beta \approx 1$ и точность модели выше по сравнению с вариантом 3

Варианты	Зависимая переменная	Преимущества	Недостатки	Рекомендации
1	2	3	4	5
3. Базирующийся на гипотезе $\alpha + \beta \approx 1$ и формулах (11), (15)	Производительность труда	Отсутствие коллинеарности	Применим лишь для линейно-однородной ПФ. Нет информации о предпочтении по сравнению с вариантом 2	Применять, если есть основания для выполнения гипотезы $\alpha + \beta \approx 1$ и точность модели выше по сравнению с вариантом 2
4. Преобразованный, основанный на формулах (1), (16)–(18)	Фондоотдача	Применим для любой ПФ (1). Уменьшение коллинеарности	Нет информации о предпочтении по сравнению с вариантом 5	Применять, если точность модели выше по сравнению с вариантом 5
5. Преобразованный, основанный на формулах (1), (19)	Производительность труда	Применим для любой ПФ (1). Уменьшение коллинеарности	Нет информации о предпочтении по сравнению с вариантом 4	Применять, если точность модели выше по сравнению с вариантом 4

Первый (традиционный) и наиболее популярный подход к определению неизвестных коэффициентов A , α , β ПФ (1) наряду с преимуществами универсальности имеет один существенный недостаток, вызванный коллинеарностью факторов K , L , а также их логарифмов. Он приводит к потере точности и устойчивости найденных параметров ПФ Кобба-Дугласа вследствие того, что мера коллинеарности б), определяемая формулой (10), входит в знаменатель расчетного значения t -критерия Стьюдента, которое используется для проверки надежности отдельных коэффициентов регрессии.

Так, для коэффициентов b_j модели (4) $t_{\text{расч}} = b_j/s_j$, где s_j – стандартная ошибка данного параметра, которая определяется следующим образом:

$$s_j = \sqrt{C_{jj}\sigma_{\text{ост}}^2}, \quad (20)$$

где $\sigma_{\text{ост}}^2$ – остаточная дисперсия уравнения регрессии (4).

Очевидно, что при высокой коллинеарности производственных ресурсов K , L и их логарифмов $c_{jj} \rightarrow \infty$, что приводит к завышению стандартной ошибки s_j и к занижению $t_{\text{расч}}$ соответствующе-

го коэффициента регрессии. В результате может произойти необоснованное исключение данного фактора из уравнения и получение неадекватной модели, например, неполной ПФ Кобба-Дугласа типа $Q = AK^\alpha$ или $Q = AL^\beta$. Эта угроза особенно актуальна на малой выборке, когда число наблюдений невелико и остаточная дисперсия $\sigma_{\text{ост}}^2$ высока.

Что касается второго и третьего вариантов нахождения параметров ПФ (1), то они являются идеальными в смысле полного отсутствия коллинеарности факторов. Однако их применение ограничено недостатками, отмеченными в графе 4 табл. 1, поэтому рекомендуется использовать оба указанных варианта с последующим выбором наиболее точной модели.

Предложенные нами четвертый и пятый варианты расчета призваны уменьшить недостатки первого (традиционного) подхода к оцениванию неизвестных коэффициентов A , α , β ПФ (1). Их суть сводится к замене зависимой переменной и обоих факторов в ПФ Кобба-Дугласа согласно формулам (18), (19). При этом коллинеарность между $x_1 = \ln K$ и $x_2 = \ln L$ в уравнении (3) искусственно «заменяет-

ся» линейными корреляционными зависимостями между $x_1 = \ln K$, $x_2 = \ln(L/K)$ в модели (18) и $x_1 = \ln L$, $x_2 = \ln(K/L)$ в модели (19). Опыт практических исследований показывает, что такой переход несколько уменьшает коллинеарность факторов ПФ Кобба-Дугласа.

Рассмотрим в качестве примера построение ПФ Кобба-Дугласа по данным ПАТ «Одескабель» за 2005–2014 гг. (табл. 2). Будем использовать все пять вариантов оценки параметров ПФ (1) из табл. 1.

Перед непосредственной оценкой неизвестных параметров модели был проведен корреляционный анализ, который показал, что на исследуемом предприятии между факторами «капитал» и «труд» существует прямая, тесная и статистически значимая связь: $r_{KL} = 0,9023$. Интересно, что между логарифмами этих показателей зависимость еще более тесная: $r_{12} = 0,9176$.

Затем была измерена коллинеарность факторов x_1 , x_2 путем определения характеристических корней симметричной матрицы r_x из уравнения (5):

$$I_{1,2} = 1 \pm r_{12} = 1 \pm 0,9176 \quad (I_1 = 1,9176; I_2 = 0,0824).$$

Отсюда собственное значение матрицы r_x равно: $g = (1,9176/0,0824)^{1/2} = 4,8241$. Поскольку величина g довольно сильно превышает свою нижнюю границу, равную 1 , то коллинеарность факторов x_1 , x_2 является существенной, значимой.

Кроме того, была также измерена коллинеарность x_1 , x_2 с помощью мер линейной корреляционной зависимости между факторами. Меры а) и б) для данной задачи выглядят так: $\max R_j = r_{12} = 0,9176$; $\max c_{jj} = 1/(1 - r_{12}^2) = 1/(1 - 0,84199) = 6,3287$. Их достаточно высокие значения, существенно превышающие соответствующие нижние границы 0 и 1 , подтверждают вывод относительно коллинеарности факторов x_1 , x_2 , сделанный выше. Поэтому ясно, что в данной ситуации негативного влияния коллинеарности факторов в модели (1) на точность оценки ее параметров избежать не удастся.

Результаты расчетов коэффициентов A , α , β ПФ Кобба-Дугласа, проведенных в ходе шагового регрессионного анализа с отсевом незначимых переменных по t -критерию Стьюдента, представлены в табл. 3.

Таблица 2

Исходные данные ПАТ «Одескабель» за 2005–2014 гг. для построения ПФ Кобба-Дугласа

Год	Q , тыс. грн	K , тыс. грн	L , тыс. грн
2005	630261	587620	52953
2006	582727	513536	55893
2007	562223	438104,5	47052
2008	618035	399011	44771
2009	498443	388359,5	34143
2010	424748	393357,5	29458
2011	584615	400728,4	34983
2012	668361	373946,6	29818,7
2013	448282,6	324808,4	22665,2
2014	390225,7	275436,1	20988,1

Таблиця 3

Сравнение результатов оценки параметров ПФ Кобба-Дугласа ПАТ «Одескабель»

Вариант	Модель	Коэффициент детерминации R^2	F-критерий Фишера	Меры коллинеарности
1	2	3	4	5
1. Традиционный, основанный на формулах (1)–(5)	$Q = 9369,359L^{0,3858}$	0,5112	8,366	$\gamma = 4,824$ а) 0,9176 б) 6,3287
2. Базирующийся на гипотезе $\alpha + \beta \approx 1$ и формулах (11)–(14)	Статистически незначима	0,0084	0,068	–
3. Базирующийся на гипотезе $\alpha + \beta \approx 1$ и формулах (11), (15)	$Q = 1,069K^{1,0895}L^{-0,0895}$	0,5576	10,083	–
4. Преобразованный, основанный на формулах (1), (16)–(18)	$Q = 315,608K^{1,4240}$	0,3020	3,466	$\gamma = 1,9797$ а) 0,5934 б) 1,5436
5. Преобразованный, основанный на формулах (1), (19)	$Q = 9368,975L^{0,3858}$	0,7261	21,213	$\gamma = 3,7103$ а) 0,8645 б) 3,9597

Анализ данных табл. 3 показал, что наибольшего внимания заслуживают три модели, построенные по преобразованному варианту 5, по традиционному методу 1 и по варианту 3, базирующемуся на гипотезе $\alpha + \beta \approx 1$ и формулах (11), (15). При этом варианты 1 и 5 дают практически тождественные ПФ Кобба-Дугласа с той лишь разницей, что модель, основанная на формулах (1), (19), более точна и надежна вследствие сравнительно низкой коллинеарности преобразованных переменных $\ln(L)$ и $\ln(K/L)$ (см. графы 3–5 табл. 3). Обе модели сигнализируют о статистически незначимом влиянии на выпуск продукции производственного ресурса «капитал» K и существенной роли фактора «труд» L . С ростом затрат на оплату работников ПАТ «Одескабель» в изучаемом периоде времени на 1% выпуск продукции увеличивался в среднем ежегодно почти на 0,39%.

Иные результаты оценки неизвестных параметров, которые полностью противоречат традиционной и преобразованной моделям, получены в результате исполь-

зования варианта 3, который базируется на гипотезе $\alpha + \beta \approx 1$ и формулах (11), (15). Построенная ПФ $Q = 1,069K^{1,0895}L^{-0,0895}$ несколько уступает по точности и надежности преобразованной модели, полученной по варианту 5. Но зато коллинеарность факторов в ней отсутствует полностью. При этом решающее значение для выпуска продукции отводится затратам капитала, направляемым в производственные фонды, в то время как фактор «труд» находится в относительном избытке.

Выводы и перспективы дальнейших исследований. На наш взгляд, существует, по меньшей мере, две основные причины данного противоречия:

1. Коллинеарность преобразованных факторных переменных в модели (19) и ее негативное влияние на точность оценки неизвестных параметров ПФ Кобба-Дугласа (см. строку и графу 5 табл. 3).

2. Короткая длина изучаемых рядов динамики исходных данных ПАТ «Одескабель» – всего 10 точек.

Мы считаем, что, исходя из приведенной теории изучаемой проблемы,

есть все основания отдать предпочтение выводам, полученным именно по модели (15), построенной при полном устранении коллинеарности факторов K , L (x_1 , x_2). Тем более, что по свидетельству руководства кадровой службы предприятия в изучаемый период времени ПАТ «Одескабель» не испытывало дефицита рабочей силы, и прием новых работников осуществлялся на довольно жесткой конкурсной основе.

В отношении длины изучаемых рядов динамики исходных данных, вполне очевидно, что с ростом числа наблюдений противоречия в выводах, полученных на базе уравнений (19) и (15), будут постепенно сглаживаться. Поэтому предложенный подход к построению ПФ Кобба-Дугласа особенно актуален на малых выборках, когда длина изучаемых рядов динамики невелика.

Список использованных источников

1. Клейнер Г.Б. Производственные функции: теория, методы, применение / Г.Б. Клейнер. – М.: Финансы и статистика, 1986. – 239 с.
2. Вітлінський В.В. Моделювання економіки: навч. посіб. / В.В. Вітлінський. – К.: КНЕУ, 2003. – 408 с.
3. Производственные функции [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://i.kpi.ua/podladchikov/-menu=micro-firm-2-.htm>
4. Казакова М.В. Анализ свойств производственных функций, используемых при декомпозиции экономического роста / М.В. Казакова [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <ftp://ftp.repec.org/opt/ReDIF/RePEc/rnp/wpaper/31.pdf>
5. Лук'яненко І.Г. Економетрика / І.Г. Лук'яненко, Л.І. Краснікова. – К.: Знання, КОО, 1998. – 494 с.
6. Янковой А.Г. Многомерный анализ в системе STATISTICA / А.Г. Янковой. – Одесса: Оптимум, 2002. – Вып. 2. – 325 с.
7. Янковой А.Г. К вопросу измерения и проверки мультикол-линейности / А.Г. Янковой // Вероятностно-статистические методы в экономико-математическом моделировании. – М.: ЦЭМИ, 1988. – С. 49–58.

References

1. Kleyner G.B. (1986). *Proizvodstvennyye funktsii: teoriya, metody, primeneniye* [Production functions: theory, methods, using]. Moscow, Finansyi i statistika Publ., 239 p. (In Russian).
2. Vitlinskiy V.V. (2003). *Modelyuvannya ekonomiki* [Modeling of the economy]. Kyiv, KNEU, 408 p. (In Ukrainian).
3. *Proizvodstvennyye funktsii* [Production functions]. Available at: <http://i.kpi.ua/podladchikov/-menu=micro-firm-2-.htm> (In Russian).
4. Kazakova M.V. (2011). *Analiz svoystv proizvodstvennyih funktsiy, ispolzuemyih pri dekompozitsii ekonomicheskogo rosta* [Analysis of the properties of production functions used in the decomposition of economic growth]. Available at: <ftp://ftp.repec.org/opt/ReDIF/RePEc/rnp/wpaper/31.pdf>. (In Russian).
5. Luk'yanenko I.G., Krasnikova L.I. (1998). *Ekonometrika* [Econometrics]. Kyiv, Znannya Publ., 494 p. (In Ukrainian).
6. Iankovoi A.G. (2002). *Mnogomernyy analiz v sisteme STATISTICA. Kn. 2* [Multivariate analysis in the system STATISTICA, vol. 2]. Odessa, Optimum Publ., 325 p. (In Russian).
7. Iankovoi A.G. (1988). *K voprosu izmereniya i proverki multikol-linearnosti* [To the question of measurement and verification of multicollinearity]. *Veroyatnostno-statisticheskie metody v ekonomiko-matematicheskoy modelirovaniy* [Probabilistic and statistical methods in the economic-mathematical modeling]. Moscow, CEMI, pp. 49-58. (In Russian).

Досліджуються особливості оцінки параметрів зазначеної функції в умовах лінійної кореляційної залежності між виробничими ресурсами, зокрема вплив колінеарності на точність і стійкість коефіцієнтів моделі. Наводяться математичні та статистичні міри колінеарності факторів виробничої функції Кобба-Дугласа. Пропонується перехід від традиційної двофакторної моделі функції Кобба-Дугласа з лінійно залежними виробничими ресурсами до одно- і двофакторної моделі продуктивності праці (фондовіддачі) з нульовою або зниженою колінеарністю. На прикладі даних ПАТ «Одескабель» ілюструються переваги такого переходу та аналізуються наслідки взаємозалежності факторів виробничої функції Кобба-Дугласа в умовах малої вибірки.

Ключові слова: *виробнича функція, колінеарність факторів, оцінка коефіцієнтів функції Кобба-Дугласа.*

The features of estimating the parameters of a given function in a linear correlation between the productive resources, in particular, the effect of collinearity on the accuracy and stability of the model coefficients are researched. The mathematical and statistical measures of collinearity of factors of Cobb-Douglas function are presented. It is proposed to change from the traditional model with two factors of Cobb-Douglas function with linearly dependent production resources to the one- and two-factor model of labor productivity with zero or reduced collinear. On example of PJSC «Odeskabel» data the benefits of such a transition are illustrated and the effects of the interdependence of the production function Cobb-Douglas factors in a small sample are analyzed.

Key words: *production function, collinearity of factors, score coefficients of Cobb-Douglas function.*

Одержано 03.02.2016.

УДК 378.1.009.12

К.О. ВОРОБИЙОВА, кандидат економічних наук, доцент
Дніпропетровського університету імені Альфреда Нобеля

ВИЗНАЧЕННЯ ЕФЕКТИВНИХ МЕТОДІВ ПІДВИЩЕННЯ КОНКУРЕНТОСПРОМОЖНОСТІ ВИЩОГО НАВЧАЛЬНОГО ЗАКЛАДУ

В статті проаналізовано та визначено найбільш ефективні методи підвищення конкурентоспроможності вищого навчального закладу. Підкреслюється необхідність проведення оцінки рівня конкурентоспроможності ВНЗ. Пропонується впровадження системи заохочень викладачів для активізації наукової діяльності та покращання якості надання освітніх послуг з метою підвищення конкурентоспроможності вищого навчального закладу.

Ключові слова: конкурентоспроможність, вищий навчальний заклад, ринок освітніх послуг, якість освітніх послуг.

Вступ. Аналіз та оцінка рівня конкурентоспроможності є невід'ємною частиною планування діяльності будь-якого суб'єкта господарювання. Сучасний етап розвитку галузі освіти України характеризується загостренням конкурентної боротьби на ринку освітніх послуг. Причинами такої ситуації є збільшення кількості вищих навчальних закладів, зменшення кількості абітурієнтів, зростання можливостей отримати освіту за кордоном, підвищення вимог роботодавців до випускників вищих навчальних закладів. За таких умов визначення рівня конкурентоспроможності вищого навчального закладу може надати можливість визначити шляхи її підвищення з метою отримання конкурентних переваг.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Питанням визначення поняття конкурентоспроможності вищого навчального закладу, підходів до її оцінювання та шляхів підвищення присвячено наукові праці багатьох вчених, серед яких Н.М. Різник [7], Т.М. Тардаскіна [12] (визначаються підходи та розробляються методи оцінювання рівня конкурентоспроможності вищого навчального закладу), К.В. Кравченко [3], В.І. Сацик [8],

І.О. Царенко [13], Я.О. Горинь [1] (визначаються проблеми управління конкурентоспроможністю вищого навчального закладу), І. Тавлуй [9–11], В.В. Полянко [6] (розробляються підходи до оцінки рівня задоволеності роботодавців випускниками ВНЗ, оцінюється вплив системи управління якістю на конкурентоспроможність вищого навчального закладу).

В той же час в умовах загострення конкурентної боротьби на ринку освітніх послуг як України, так і світу, це питання потребує подальших наукових розробок та ідей.

Постановка проблеми. З метою утримання стійких конкурентних переваг на ринку освітніх послуг вищі навчальні заклади в процесі своєї господарської діяльності повинні постійно підвищувати рівень своєї конкурентоспроможності. Основною складовою конкурентоспроможного вищого навчального закладу є конкурентоспроможний випускник на ринку праці, який створює позитивний імідж ВНЗ серед роботодавців та абітурієнтів.

Невирішена частина проблеми. В основі підходів до підвищення конкурентоспроможності вищого навчального за-

кладу повинні бути підходи до оцінки рівня задоволеності очікувань та вимог студента в процесі навчання, оскільки саме якість надання освітніх послуг визначає конкурентоспроможність випускника на ринку праці. Перед ВНЗ постає питання пошуку дійових інструментів мотивації науково-педагогічного персоналу для активізації наукової та удосконалення педагогічної діяльності.

Загострення конкурентної боротьби між вищими навчальними закладами та необхідність підвищення рівня їхньої конкурентоспроможності з метою завоювання стійких позицій на ринку освітніх послуг визначає **актуальність цього дослідження**.

Метою дослідження є визначення найбільш ефективних підходів та надання рекомендацій щодо способів підвищення конкурентоспроможності вищого навчального закладу.

Основні результати дослідження.

Розвиток ринку освітніх послуг України характеризується широким вибором вищих навчальних закладів різної форми власності, різної спеціалізації, з різними методиками та вартістю навчання. Така ситуація зумовила появу конкурентного середовища, в якому для завоювання стійких позицій на ринку освітніх послуг необхідно боротися за абітурієнтів (споживачів послуги), висококваліфікованих викладачів (компетентність викладачів є основним фактором конкурентоспроможності вищого навчального закладу), фінансове забезпечення своєї діяльності. Вищі навчальні заклади функціонують як комерційні організації, освіта визначається як комерційна послуга, студенти – як покупці цієї послуги. Це зумовлює розвиток підходу до методики навчання, орієнтованої на потреби клієнта [4]. Сучасні тенденції розвитку ринку освітніх послуг є передумовою посилення конкурентної боротьби серед вищих навчальних закладів, таким чином актуальним є визначення найбільш ефективних способів підвищення конкурентоспроможності вищого навчального закладу.

Можна визначити такі методи підвищення конкурентоспроможності вищого навчального закладу:

1. **Зменшення грошових витрат** покупця (надання знижок при оплаті освітніх послуг). Знижки надаються абітурієнтам, які мають досягнення у навчанні; які вступають до ВНЗ групами тощо. Цінова політика має бути спрямована як на забезпечення прибутковості діяльності ВНЗ, так і на можливість залучення більшої кількості абітурієнтів. Вищий навчальний заклад може використовувати стратегію «прориву на ринок», встановлюючи мінімально допустимі ціни, збільшуючи частку ринку та знижуючи витрати на одиницю продукції (однак така стратегія буде виправдана лише у випадку високої цінової еластичності попиту та фінансової можливості ВНЗ забезпечувати ефективне функціонування при зниженні ціни); використовувати стратегію «зняття вершків», встановлюючи максимальну ціну на нові послуги (стратегія буде виправдана у випадку надання вищим навчальним закладом унікальних послуг, програм навчання). Але, на нашу думку, найбільш доцільною стратегією ВНЗ має бути стратегія, спрямована на забезпечення лідерства в якості (завдяки цій стратегії вищий навчальний заклад може встановлювати високу ціну на свої послуги та конкурувати за рахунок їх якості).

2. **Встановлення зав'язків з роботодавцями**, надання можливості проходити реальну практику на підприємствах. Як правило, практика на підприємствах є досить умовною. Підприємство не має заохочення, і його співробітники не приділяють студенту належної уваги. Практика навіть може оплачуватися студентом. Тобто студент повинен мати можливість вибору: або проходити практику за направленням від ВНЗ, або самостійно знаходити місце практики, або ж здобути практичні навички на бажаному підприємстві за окрему плату. В третьому випадку студент сам стає замовником послуги та має можливість отримати її більш якісно.

3. **Покращання якості освітніх послуг**, які надаються ВНЗ. Основою підви-

щення конкурентоспроможності вищого навчального закладу є покращання якості освітніх послуг. Важливим є задоволення очікувань студентів у процесі навчання. З цією метою вищими навчальними закладами використовується рейтингове оцінювання науково-педагогічної діяльності викладача. Зокрема ця ідея відображена на законодавчому рівні у Законі України «Про вищу освіту» [2], Національній стратегії розвитку освіти в Україні на період до 2021 р. [5].

Зараз ми можемо бачити зростання самостійності та автономії вищих навчальних закладів у виборі науково-дослідної та навчально-методичної діяльності. Згідно зі ст. 32 Закону України «Про вищу освіту» [2] визначається право вищого навчального закладу на підготовку фахівців з вищою освітою за власними експериментальними освітніми програмами та навчальними планами, самостійно визначати форми навчання та методи організації навчального процесу, формувати на своїй базі інноваційні структури різних типів, обирати типи програм підготовки бакалаврів і магістрів, що передбачені Міжнародною стандартною класифікацією освіти, встановлюються принципи діяльності вищого навчального закладу, базовані на автономії та самоврядуванні.

На нашу думку, такі нововведення дозволять вищому навчальному закладу пропонувати конкурентоспроможні освітні програми, які будуть орієнтовані на потреби та вимоги роботодавців, підвищуючи конкурентоспроможність його випускників на ринку праці, тим самим підвищуючи конкурентоспроможність вищого навчального закладу.

Крім педагогічної роботи, не менше уваги приділяється науковій роботі викладачів, визначаються показники їх публікаційної активності. Вищі навчальні заклади активно запроваджують систему рейтингового оцінювання наукової роботи викладача, що включає в себе оцінку безпосередньо наукової роботи (наявність наукового ступеня, консультування/керівництво здобувачем наукового ступеня, публікаційна активність ви-

кладача тощо), інноваційної діяльності (отримання патенту, свідоцтва тощо), науково-організаційної роботи (наукове редагування, організація та проведення наукових конференцій, участь у роботі департаментів МОН та ДАК тощо), науково-методичної роботи (видання підручників та словників, впровадження результатів науково-дослідної роботи тощо), роботи зі студентами (керівництво науковою роботою та підготовка до участі у конкурсах та олімпіадах). Рейтингова оцінка наукової діяльності викладача проводиться щорічно. У той же час ВНЗ повинні розробляти конкретні системи заохочень викладачів. Навіть у тому випадку, коли встановлюються нормативи для педагогічного та науково-педагогічного складу викладачів та, залежно від цього встановлюється рівень оплати праці, викладача можна мотивувати активізувати його наукову роботу. Але такі ініціативи мотивації повинні бути чітко визначені.

У той же час покращання якості освітніх послуг неможливе без покращання якості педагогічної майстерності викладача. Для цього регулярно проводяться заходи, спрямовані на покращання якості педагогічної майстерності викладача (семінари, тренінги) та здійснюється її оцінювання (анкетування студентів, колективне відвідування занять). Стосовно системи оцінювання педагогічної майстерності викладача на основі анкетування студентів необхідно відзначити, що результати такого оцінювання обов'язково повинні доводитися до викладача, оскільки саме завдяки такій узагальненій інформації викладач має змогу бачити свої сильні та слабкі сторони. Також анкетування студентів може бути основою для заохочення викладачів. Але знову ж таки, ініціативи мотивації повинні бути чітко визначені. Підвищення конкурентоспроможності вищого навчального закладу на ринку освітніх послуг прямо залежить від якості освітніх послуг, які надаються цим ВНЗ. На нашу думку, активізація потенціалу викладацького складу вищого навчального закладу можлива за рахунок персональної мотивації.

Вищий навчальний заклад діє на ринку освітніх послуг як суб'єкт господарювання. Підвищення його конкурентоспроможності та витіснення з ринку неконкурентоспроможних вищих навчальних закладів має здійснюватися лише за допомогою методів добросовісної конкуренції. Однією з основних складових управління конкурентоспроможністю вищого навчального закладу є моніторинг якості надання освітніх послуг через рейтингове оцінювання науково-педагогічної діяльності викладача. На нашу думку, саме мотивація науково-педагогічного складу на основі результатів рейтингу є механізмом підвищення конкурентоспроможності ВНЗ через підвищення якості надання освітніх послуг. У той же час мотивація викладача можлива лише у тому випадку, якщо за результатами рейтингу він зможе отримати мотиваційні виплати.

Висновок. Конкурентоспроможність вищого навчального закладу ви-

значає ефективність його функціонування на ринку освітніх послуг. На основі проведених досліджень можна сказати, що основними складовими, які забезпечують конкурентоспроможність вищого навчального закладу є можливість залучення талановитих студентів та активізація науково-педагогічного потенціалу викладачів. Управління конкурентоспроможністю ВНЗ є не статичним, а динамічним процесом. Поліпшення якості надання освітніх послуг також є динамічним процесом. Саме науково-педагогічний склад формує імідж вищого навчального закладу та має прямий вплив на рівень його конкурентоспроможності на ринку освітніх послуг. Виправдання очікувань та потреб студентів у процесі навчання створить вищому навчальному закладу позитивний імідж, що буде основою для забезпечення його стійких конкурентних переваг на ринку освітніх послуг.

Список використаних джерел

1. Горинь Я.О. Фактори конкурентоспроможності ВНЗ на ринку освітніх послуг [Електронний ресурс] / Я.О. Горинь, О.С. Сенишин, М. О. Горинь // Молодіжний економічний дайджест. – 2014. – № 1 (1). – С. 123–126. – Режим доступу: [http://nbuv.gov.ua/UJRN/med_2014_1\(1\)_25](http://nbuv.gov.ua/UJRN/med_2014_1(1)_25)
2. Закон України «Про вищу освіту» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/1556-18/page2>
3. Кравченко К.В. Управління конкурентоспроможністю вищого навчального закладу [Електронний ресурс] / К.В. Кравченко. – Режим доступу: <http://nvd.luguniv.edu.ua/archiv/NN15/11kkvvnz.pdf>
4. Малихіна Я.А. Конкурентоспроможність як показник зовнішньої ефективності діяльності ВНЗ [Електронний ресурс] / Я.А. Малихіна // Актуальні проблеми державного управління, педагогіки та психології. – 2014. [Електронний ресурс] Вип. 1. – С. 104–107. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/apdytp_2014_1_38
5. Національна стратегія розвитку освіти в Україні на період до 2021р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/344/2013>
6. Полянко В.В. Визначення рівня задоволеності споживачів як основна умова конкурентоспроможності ВНЗ на ринку надання освітніх послуг [Електронний ресурс] / В.В. Полянко, Н.С. Канут // Науковий вісник Полтавського університету економіки і торгівлі. Сер.: Економічні науки. – 2012. – № 2. – С. 126–132. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nvpushk_2012_2_29
7. Різник Н.М. Підходи до оцінювання конкурентоспроможності ВНЗ / Н.М. Різник, О.М. Бачинська // Економіка і регіон – ПолтНТУ. – 2013. – № 4 (41). – С. 64–69.
8. Сазик В.І. Ключові фактори становлення конкурентоспроможних університетів / В.І. Сазик // Економіка України. – 2013. – № 5 (618). – С. 75–90.

9. Тавлуй І. Орієнтація на роботодавців при проектуванні та розвитку систем управління якістю вищого навчального закладу / І. Тавлуй // Стандартизація, сертифікація, якість. – 2011. – № 5. – С. 56–59.

10. Тавлуй І. Оцінювання впливу системи управління якістю на конкурентоспроможність вищого навчального закладу / І. Тавлуй // Стандартизація, сертифікація, якість. – 2013. – № 3. – С. 49–53.

11. Тавлуй І. Конкурс якості як чинник конкурентоспроможності ВНЗ / І. Тавлуй, А. Квятківська // Стандартизація, сертифікація, якість. – 2012. – № 5. – С. 61–65.

12. Тардаскіна Т.М. Складові конкурентоспроможності ВНЗ та визначення методів її оцінки [Електронний ресурс] // Т.М. Тардаскіна, І.Г. Зубкова. – Режим доступу: http://www.gusnauka.com/12_KPSN_2013/Economics/6_135194.doc.htm

13. Царенко І.О. Методи оцінки рівня конкурентоспроможності вищого навчального закладу / І.О. Царенко // Молодий вчений. – 2015. – № 2 (17). – С. 122–125.

References

1. Goryn Ya.O., Senyshin O.S. *Factory konkurentospromoghnosti VNZ na rynku osvitynih poslug* [Factors of University competitiveness on education services market]. *Molodnitsy ekonomichnyi daydgest* [Youth economic digest]. 2014, no. 1 (1) pp. 123-126. Available at: [http://nbuv.gov.ua/UJRN/med_2014_1\(1\)_25](http://nbuv.gov.ua/UJRN/med_2014_1(1)_25) (Accessed 10 February 2016).

2. Law of Ukraine “About high education”. Available at: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/1556-18/page2>

3. Kravchenko K.V. *Upravlinnia konkurentospromoghniestiu vishogo navshalnogo zakladu* [University competitiveness management]. Available at: <http://nvd.luguniv.edu.ua/archiv/NN15/11kkvvnz.pdf> (Accessed 10 February 2016).

4. Malyhina Ya.A. *Konkurentospromognich yak pokaznyk zovnishnioi efektyvnosti diyalnosti VNZ* [Competitiveness as an indicator of external efficiency of University]. *Actualni problemy derzhavnogo upravlinnia, pedagogiky ta psihologii* [Actual problems of public administration, pedagogy and psychology]. 2014, no. 1, pp. 104-107. Available at: http://nbuv.gov.ua/UJRN/apdyptp_2014_1_38 (Accessed 5 February 2016).

5. Natsionalna strategiya rozvytku osvity v Ukraini na period do 2021 roku [The national strategy of education development in Ukraine for the period up to 2021]. Available at: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/344/2013>

6. Polyanko V.V., Kanyt N.S. *Viznashennia rivnia zadovolenosti spogivashiv yak osnovna umova konkurentospromognosti VNZ na rynku osvitynih poslug* [The definition of customer satisfaction as the main precondition of the competitiveness of university in the market of educational services]. *Naukoviy visnik Poltavskogo universytetu ekonomiky i torgivli. Ecocnomichni nauky* [Scientific Bulletin of Poltava University of Economics and Trade. Economic science]. 2012, no. 2, pp. 126-132. Available at: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nvpushk_2012_2_29 (Accessed 1 February 2016).

7. Riznyk N.M., Bachinska O.M. *Pidhody do otsinyvannia konkurentospromognosti VNZ* [Going is near the estimation competitiveness of higher educational establishments]. *Ekonomika i region* [Economics and region]. 2013, no. 4 (41), pp. 64-69.

8. Satsik V.I. *Klutshovi factory stanovlennia konkurentospromognich universitetiv* [Key factors of formation of competitive universities]. *Ekonomika Ukrainy* [Ukraine economy]. 2013, no. 5 (618), pp. 75-90.

9. Tavluy I. *Orientalia na robotodavtsiv pru projektuvanni ta rozvutku sistem upravlinnia yakistiu vishoho navshalnogo zakladu* [Orientation on employers during planning and development of quality management system of higher education]. *Standardizatsia, sertufictsia, yakist* [Standardization, certification, quality]. 2011, no. 5, pp. 56-59.

10. Tavluy I. *Otsinuvannia vpluvy sistemy upravlinia yakistiyu na konkurentospromognist vishogo navshalnogo zakladu* [Evaluation of Quality Management System for Competitiveness of High School]. *Standartuzatsia, sertufictsia, yakist* [Standardization, certification, quality]. 2013, no. 3, pp. 49-53.

11. Tavluy I., Kviatkivska A. *Konkurs yakosti yak chinnik konkurentospromognosti VNZ* [The competition of quality as a factor of competitiveness of the University]. *Standartuzatsia, sertufictsia, yakist* [Standardization, certification, quality]. 2012, no. 5, pp. 61-65.

12. Tardaskina T.M., Zubkova I.G. *Skladovi konkurentospromognisti VNZ ta vuznashennia metodiv yiyi otsinki* [Components of competitiveness of the University and defining its methods of assessment]. Available at: http://www.rusnauka.com/12_KPSN_2013/Economics/6_135194.doc.htm (Accessed 1 February 2016).

13. Tsarenko I.O. *Metodu otsinku rivnia konkurentospromognosti vishoho navshalnogo zakladu* [The methods of evaluation the level of competitiveness of the University]. *Moloduy vsheniy* [Young scientist]. 2015, no. 2 (17), pp. 122-125.

В статье проанализированы и определены наиболее эффективные методы повышения конкурентоспособности высшего учебного заведения. Подчеркивается необходимость проведения оценки конкурентоспособности высшего учебного заведения. Предлагается внедрение системы поощрений преподавателей для активизации научной деятельности и улучшения качества предоставления образовательных услуг с целью повышения конкурентоспособности высшего учебного заведения.

Ключевые слова: конкурентоспособность, высшее учебное заведение, рынок образовательных услуг, качество образовательных услуг.

The article analyzes and identifies the most effective methods to increase of university competitiveness. The need to assess of university competitiveness is stressed. The introduction of a system of rewards teachers for enhancing research activities and improve the quality of educational services with the aim of university competitiveness increasing.

Key words: competitiveness, higher education, market of educational services, quality of educational services.

Одержано 14.01.2016.

УДК 332.2/3(477)

В.Д. ЗАЛІЗКО, доктор економічних наук,
доцент, старший науковий співробітник ННЦ «ІАЕ»

В.І. МАРТИНЕНКОВ, аспірант
Київського національного університету імені Тараса Шевченка

ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ АСПЕКТИ ФОРМУВАННЯ СТРАТЕГІЇ РОЗВИТКУ СІЛЬСЬКИХ ТЕРИТОРІЙ УКРАЇНИ

У статті проведено системний аналіз існуючих законів та нормативно-правової документації, що стосуються стратегії розвитку країни. Було встановлено, що 2015 р. є своєрідною точкою біфуркації у формуванні теоретико-методологічного інструментарію, необхідного для стимулювання розвитку сільських територій. На основі запропонованої аксіоматики розроблено універсальну алгоритмізовану схему формування стратегії розвитку сільських територій на різних рівнях.

Ключові слова: сільські території, стратегія розвитку, парадигма, теорія, методологія.

Постановка проблеми. За останні 10–20 років у науковій літературі з'явилося безліч публікацій, що стосувалися дослідження проблем розвитку сільських територій, які значною мірою не узгоджені між собою і виконувалися з метою вирішення конкретних (тактичних) соціальних, економічних, екологічних чи організаційно-управлінських завдань. Більше того, сучасні геофілософські тенденції вказують на важливість фундаментальних досліджень теоретико-методологічних підходів до формування комплексної стратегії розвитку сільських територій України, що унеможливить їх деградацію та сприятиме розвитку на заходах сталості.

Аналіз основних досліджень та публікацій. Проблема формування теоретико-методологічних засад стратегічного планування на різних рівнях займалися такі вчені, як І. Ансофф, А. Гальчинський, В. Геєць, Я. Жаліло, Ф. Котлер, Ю. Лупенко, В. Месель-Веселяк, П. Саблук, А. Стрікленд, А. Томпсон та ін. [1–3]. Але у науковій літературі тема фор-

мування теоретико-методологічних засад стратегічного планування розвитку сільських територій висвітлена не повною мірою і потребує детального дослідження.

Мета дослідження полягає у визначенні нової парадигми розвитку сільських територій та удосконаленні теоретико-методологічного інструментарію, необхідного для формування стратегії соціально-економічного розвитку сільських територій в сучасних умовах.

Виклад основного матеріалу. Системний аналіз динаміки інтегрального індексу економічної безпеки України, еволюції існуючих законів та нормативно-правової документації, які стосуються стратегії розвитку країни, вказує на те, що 2015 р. є своєрідною точкою біфуркації у формуванні теоретико-методологічного інструментарію, необхідного для стимулювання розвитку сільських територій, оскільки починаючи з 1992 р. основні закони, які мали б стимулювати соціально-економічний розвиток сільських територій України, не виконувалися повною мірою. А саме Закон Укра-

їни «Про пріоритетність соціального розвитку села та агропромислового комплексу в народному господарстві», Указ Президента України «Про заходи щодо підтримки індивідуального житлового будівництва на селі», обласні програми підтримки індивідуального житлового будівництва на селі «Власний дім», «Державна програма розвитку соціальної сфери села на період до 2005 року», «Державна цільова програма розвитку українського села на період до 2015 року», «Концепція Державної цільової програми сталого розвитку сільських територій на період до 2020 року» (концепція втратила чинність 02.09.2010, через 7 місяців після схвалення КМУ!) та інші нормативно правові документи [4–7], які за відсутності відповідної стратегії розвитку сільських територій та належної теоретико-методологічної бази мали досить низький, а інколи і негативний соціально-економічний ефект для розвитку сільських територій (про що свідчать дані Держстату України).

Єдиним документом, який вказував стратегічні орієнтири та перспективи у напрямі європейської інтеграції нашої країни, був Указ Президента України «Про Стратегію економічного та соціального розвитку України «Шляхом європейської інтеграції на 2004–2015 роки», мета якого полягала у «...реалізації стратегічних пріоритетів економічного та соціального розвитку України щодо забезпечення сталого економічного зростання, утвердження інноваційної моделі розвитку, соціальної переорієнтації економічної політики, створення передумов для набуття Україною членства в ЄС» [7]. Але формування Стратегії економічного та соціального розвитку України «Шляхом європейської інтеграції на 2004–2015 рр. обмежувалося лише згадкою про відновлення економічної бази малих населених пунктів (до яких віднесли малі міста, селища міського типу та малі сільські поселення), вказувалося, що «стратегічні напрями збереження та зміцнення економічної бази малих сіл безпосередньо пов'язані з реформуванням аграрного сектору економіки України та реалізацією аграрної політики держави» [3, с. 345].

Відсутність системності у науковому розумінні розвитку сільських територій як просторового утворення, що спирається на соціальний, економічний та екологічний базис, призвела до впровадження принципу залишковості державного фінансування усіх напрямів їх розвитку, основним серед яких був аграрно-економічний вектор (який розглядався незалежно від решти). Це, на нашу думку, стало однією з основних причин деградації більшості сільських територій України.

Сучасні стратегічні документи, зокрема проект Стратегії розвитку України у період до 2020 року, програма розвитку України «Стратегія-2020», запропонована Президентом України, Стратегія подолання бідності та інші суміжні стратегії, успадкували ряд недоліків, і в них також питання розвитку сільських територій або не розглядаються, або ж обмежуються аграрним сектором.

Для системного дослідження розвитку сільських територій наведемо основні відомості про сучасні тенденції щодо якісного оновлення та модернізації загальнонаукового методологічного інструментарію, необхідного для формування сучасної стратегії.

До сучасного методологічного інструментарію (який є доволі універсальним) висувається ряд вимог, зокрема потрібно «визначати вищу потребу людини стати досконалим у духовному, інтелектуальному і фізичному планах з одночасним досягненням високого рівня свідомості»; «базуватись на системному та міждисциплінарному підході з метою об'єднання всіх наук» [10, с. 52; 11] та ін.

На нашу думку, запропоновані ідеї за умови серйозного підвищення рівня самосвідомості населення (як сільського, так і міського) та гармонійності світового розвитку добре вписуються у сучасну парадигму «прогнозування майбутнього з майбутнього» та показують важливість взаємозв'язку стратегії розвитку конкретної території, регіону, країни та світу загалом. Тому пропонуємо за аналогією з пропозиціями В. Бондаренко щодо покра-

щання парадигми економіки майбутнього доповнити «клітину суспільства» сільськими територіями, на яких зосереджено левова частка всіх природних багатств. Це дасть змогу комплексно розглянути існуючі та потенційні проблеми розвитку сільських територій України, оскільки на сьогодні саме більшість сільського населення отримує неякісні соціальні послуги, має низький рівень добробуту, спостерігаються тенденції до погіршення здоров'я, освіти, моральності сільського населення та ін. Крім того, аналіз статистичних даних показує, що більше 13 тис. українських сіл зникло з географічної мапи нашої країни [13], і, на жаль, вони продовжують зникати (щороку близько 20 населених пунктів). Зазначені негативні факти безпосередньо пов'язані з катастрофічним погіршенням ряду економічних показників.

На нашу думку, існуюча системна світова криза пов'язана саме із збільшенням диспропорцій між сільським та міським способом життя та життєдіяльністю, а також штучною поляризацією суспільства на дуже багатих і бідних (навіть в межах цілих націй). Причому зазвичай саме так звані «аграрні країни», основним видом діяльності яких є сільське господарство, яке цілком зосереджене на сільських територіях, утворюють групу найбідніших країн світу. Тому, враховуючи, що парадигма – це «зразок або система творчих, методологічних і аксіологічних (ціннісних) установок, взятих усіма членами наукового співтовариства за зразок вирішення наукових завдань» [14, с. 57], пропонуємо приймати усі управлінські рішення виходячи зі стратегії розвитку сільських територій, в якій на першому місці має бути задоволення потреб як сільських, так і міських мешканців. Причому в першу чергу під час створення стратегії соціально-економічного розвитку сільських територій варто враховувати інтереси українського селянства як системоутворюючого елемента, колиски української культури, інтелекту тощо. Саме тому економічну безпеку сільських територій та України за-

галом неможливо системно досліджувати, не враховуючи їх соціальних та екологічних проблем. Ми повинні відмовитись від техногенної парадигми розвитку, яка, зрештою, буде згубною як для економіки, так і для країни загалом, оскільки призведе до цілковитого знищення природних ресурсів (як відновлюваних, так і невідновлюваних). Натомість, враховуючи концепції екології, еко-, біоцентризму та ін., ми пропонуємо парадигму гармонійного розвитку сільських та міських поселень на засадах сталості, яка відповідатиме основним цивілізаційним правилам та нормам нової інституціональної парадигми. Використання елементів інституційної парадигми пояснюється бажанням автора не обмежуватись формулюванням теоретико-методологічних засад та декларуванням стратегічних пріоритетів розвитку, а створити ряд дієвих інституцій, які б дали змогу втілити результати досліджень на практиці.

Зазначимо, що у дослідженні А. Чухна серед іншого зазначалося, що «перехід до нової парадигми – це не лише розробка нової системи ідей та уявлень, але й формування якісно нового типу мислення, глибоке оновлення методології і понятійного апарату науки» [15]. Поділяючи думку А. Ткача «щодо доцільності розробки цивілізованих правил та норм» [16], використовуючи метод аналогій, нову парадигму гармонійного розвитку сільських територій на засадах сталості, яка відповідатиме основним цивілізаційним правилам та нормам нової інституціональної парадигми, варто створювати на основі системного аналізу: якості земельних, лісових, водних та інших ресурсів, які зосереджені в межах сільських територій; впливу НТП, нових технологічних укладів тощо на соціально-екологічний стан сільських територій; ролі та місця ІКТ, соціальної сфери, дошкільної, середньої та вищої освіти, культури, спорту тощо у процесі формування соціального капіталу; основних факторів впливу на рівень економічної безпеки України, що пов'язані із розвитком сільських територій (сільська бідність, обезлюднення та ін.);

впливу зовнішніх та внутрішніх факторів на розвиток сільських територій.

Щодо визначення основних етапів стратегічного аналізу, планування та формування стратегії розвитку сільських територій, то у зв'язку з відсутністю єдиного підходу до вивчення предмета та інструментарію стратегічного аналізу ми дотримуватимемося міркувань А. Томпсона та А.Дж. Стрікланда, згідно з якими стратегічний аналіз «є основою здійснення правильного стратегічного вибору на базі обґрунтованих альтернатив та критеріїв» [17], він відокремлюється від самої стратегії, яка має формуватися на основі результатів проведеного стратегічного аналізу. Тому виділимо основні етапи стратегічного аналізу розвитку сільських територій у контексті зміцнення економічної безпеки національної економіки, а саме: системний аналіз та уточнення відповідного категорійного апарату (що стосуються дослідження особливостей соціально-економічного розвитку сільських територій); класифікація існуючих загроз економіці сільських територій; комплексний аналіз проблем екологізації сільських територій; формування сукупності пропозицій, які забезпечуватимуть стратегічні переваги та сприятимуть соціально-економічному розвитку сільських територій тощо.

В основу дослідження особливостей розвитку сільських територій та формування стратегії їх розвитку покладемо дві аксіоми: інтереси сільського населення України та еколого-економічну безпеку відповідних територій, на яких здійснюється виробництво.

Таким чином, будь-яке виробництво сільськогосподарського чи несільськогосподарського спрямування має в першу чергу задовольняти інтереси населення, що проживає в межах відповідних сільських територій. На основі цих припущень створюється нова парадигма гармонійного розвитку сільських та міських поселень, оскільки за сучасних умов відбувається все більша поляризація між сільським і міським населенням (на користь останнього) у соціальній, фінансово-

економічній та навіть в екологічній площині.

Беручи за основу запропоновану аксіоматику, потрібно сформувати нове ставлення держави до розвитку сільських територій і збільшити підтримку їх економіки шляхом інтеграції великого, середнього та малого капіталу, диверсифікації видів економічної діяльності, створення сприятливих інвестиційних умов, зменшення податкового навантаження (для несільськогосподарського виробництва) та надання адресних дотацій, що спонукатиме до відкриття різних форм малого та середнього бізнесу (зокрема й сімейного), що позитивно вплине на збільшення кількості робочих місць та загальний добробут сільського населення.

У сучасних умовах розвитку України як стратегічного партнера (майбутнього члена) Євросоюзу також неможливо недооцінювати роль стратегічного планування у соціально-економічному розвитку сільських територій та держави загалом. Наша країна робить певні кроки в цьому напрямі, наприклад, прийнято бюджетний та податковий кодекси, які повинні надати змогу підприємцям грати за чіткими, наперед визначеними, довгостроковими правилами. Враховуючи вдале географічне положення України та вражаючи природні ресурси, потрібно максимально використати значний економічний потенціал сільських територій для підвищення добробуту народу України і в першу чергу сільського населення, яке мешкає на цих територіях. Саме для цього потрібно розробляти оптимальний методологічний інструментарій для забезпечення високої ефективності стратегічного планування, яке буде визначати процес формування цілей, завдань, напрямів та ресурсних можливостей сільських територій країни.

Стосовно методичного забезпечення планування того чи іншого процесу (зокрема соціально-економічного розвитку сільських територій), то слід наголосити на доцільності використання елементів проектно-технологічного підходу, який полягає в тому, що продуктивна діяль-

ність людини чи організації розбивається на окремі логічно завершені цикли – проекти. Саме проекти розвитку конкретних сільських територій обов'язково мають враховувати особливості вибору технологій виробництва, що сприятиме екологічній безпеці цих територій. Завершеність та повноту методологічного забезпечення планування економічного розвитку сільських територій можна охарактеризувати трьома складовими: проектування (попереднє та остаточне), технологічна складова (досліджуються екстремальні навантаження та можливості НТП) і рефлексивна складова (полягає в оцінці реалізованої системи і визначенні необхідності її коригування). Будь-яке планування, і стратегічне тим більш, обов'язково потребує встановлення цілей. Нагадаємо, що мета – це кінцевий бажаний результат, який визначається у процесі планування і регулюється функціями управління. Один з основоположників маркетингу Ф. Котлер розглядає стратегічне планування як «процес створення і підтримки стратегічної відповідності між метою і потенційними можливостями» [18]. Сьогодні саме потенційні можливості сільських територій залишаються найбільш невикористаними. Одним з варіантів покращання добробуту сільського населення є якнайшвидше відновлення великих сільських підприємств замкнутого циклу, побудованих на кооперативній основі, що неможливо без стратегічного та глобального планування. Під стратегічними цілями розвитку сільських територій в умовах нестабільності зовнішнього середовища (зміна кліматичних умов, курсів валют, військової агресії та ін.) слід розуміти концентрацію переробних заводів у межах сільських територій, постійне збільшення асортименту готової продукції, утримання існуючих ринкових позицій, використання сучасних технологій, збереження та вдосконалення соціальної, екологічної і фінансово-економічної систем та багато іншого. Стратегічні цілі умовно можна поділити на фінансово-економічні, етнічні, екологічні та соціальні.

Таким чином, універсальний алгоритм формування стратегії розвитку сільських територій на різних рівнях (село, район, область) можна подати у вигляді блок-схеми (рис. 1).

Важливим кроком у формуванні стратегії розвитку сільських територій є системне оцінювання основних факторів розвитку сільських територій та виокремлення переваг, викликів та загроз економічній безпеці України та сільським територіям зокрема.

У ролі основного індикатора ефективності реалізації стратегії розвитку сільських територій пропонується обрати інтегральний індекс економічної безпеки сільських територій, методика визначення якого базується на використанні факторного аналізу семи субіндексів (що об'єднують більше 40 показників у сфері охорони здоров'я, освіти, екології, економіки тощо).

Системний аналіз причин низької ефективності стратегічних документів, які б мали сприяти розвитку сільських територій на засадах сталості та зміцнювати національну економіку, вказує на відсутність схем повноцінного фінансування перспективних напрямів розвитку, до яких варто віднести: сільську кооперацію; перехід до «білої» економіки сільських територій; диверсифікацію соціально-економічних можливостей місцевих органів управління; розвиток інфраструктури сільських територій; подолання економічної безграмотності сільського населення; зменшення сільської бідності; екологізацію сільських територій та ін.

Таким чином, можна виділити пріоритетні завдання стратегії розвитку сільських територій України, систематизувавши їх у трьох напрямках.

Економічний напрям:

- створення передумов для формування на сільських територіях «білої» економіки (зокрема і в податковій політиці), з використанням сучасних технологічних розробок та реалізації їх потенціалу (аграрного, природного та ін.);

- максимальна диверсифікація економіки сільських територій, що узгодить

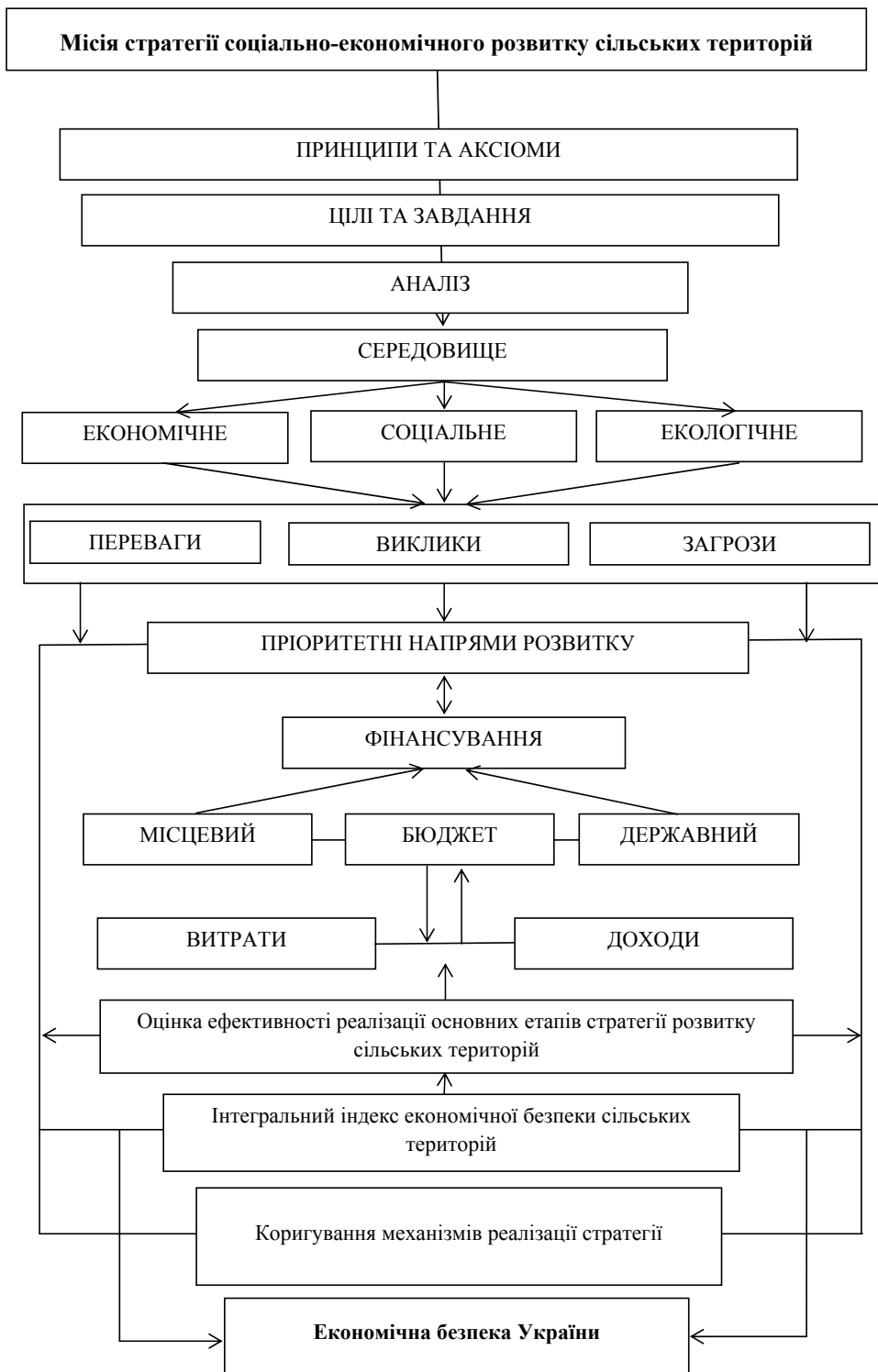

Рис. 1. Алгоритм формування стратегії розвитку сільських територій у контексті зміцнення економічної безпеки України

основні напрями розвитку сільськогосподарського та несільськогосподарського виробництва з принципами сталого розвитку сільських територій та сприятиме встановленню збалансованого соціального навантаження та відповідальності сільськогосподарських підприємств за розвиток сільських територій, на яких вони функціонують.

Соціальний напрям:

- розвиток сільського кадрового потенціалу шляхом стимулювання створення бізнесом достатньої кількості різнопрофільних робочих місць для висококваліфікованих співробітників у сільській місцевості з урахуванням конкурентних переваг;

- повна або часткова модернізація соціальної, транспортної, комунальної та інших видів інфраструктури сільських територій у результаті чого має спроститися доступ сільських жителів до використання системи правової, кадрової та інформаційної підтримки тощо.

Екологічний:

- екологізація сільських територій України, зокрема і шляхом держпідтримки у розробці технічної документації для очищення русел річок, озер, розробки проектів раціонального господарського використання біотопів, природних ландшафтів та екологічно дружніх технологій (відновлювані джерела енергії, біопаливо тощо) з метою покращання не лише економічного, а й соціально-екологічного потенціалу.

Зазначимо, що наведені вище пріоритети в більшості положень корелюють з офіційно затвердженою Кабінетом Міністрів України Державною стратегією регіонального розвитку на період до 2020 року [18], але акцентують увагу на стимулюванні саме соціально-економічного розвитку сільських територій.

Висновки та пропозиції. У запропонованій алгоритмізованій схемі формування стратегії розвитку сільських територій у контексті зміцнення економічної безпеки України окремо виділено два блоки (витрати та доходи), які мають бути взаємопов'язані та утворюватися відповідно до потреб конкретної сільської території, що особливо актуально для новоутворених об'єднаних територіальних громад. У випадку, якщо коштів місцевих бюджетів недостатньо для реалізації тієї, чи іншої програми, то трансферт із державного бюджету потрібно проводити лише у випадку 100% забезпечення. Поступовий вибір областей, районів або сільських населених пунктів, у яких має проводитися реалізація комплексних програм стратегічного розвитку, доцільно проводити на основі існуючих методик ранжування сільських територій України за рівнем їх соціально-економічного розвитку, основним індикатором якого є відповідний інтегральний індекс. При цьому застосування індексного методу (зокрема інтегрального індексу економічної безпеки сільських територій) дає змогу на різних рівнях достатньо точно та комплексно оцінювати ефективність реалізації стратегії розвитку сільських територій і вчасно вносити тактичні корективи. Наведені вище пропозиції щодо доцільності вибору парадигми гармонійного розвитку сільських територій та алгоритмізованої схеми формування відповідної стратегії відкривають широкі можливості для використання сучасних економікоматематичних методів у процесах державного управління (на рівні областей та районів), що сприятиме зміцненню не лише економічної, а й національної безпеки України.

Список використаних джерел

1. Жаліло Я.А. Теорія та практика формування ефективної економічної стратегії держави: [монографія] / Я.А. Жаліло. – К.: НІСД, 2009. – 336 с.
2. Стратегічні напрями розвитку сільського господарства України на період до 2020 року / за ред. Ю.О. Лупенка, В.Я. Месель-Веселяка. – К.: ННЦ «ІАЕ», 2012. – 182 с.

3. Стратегія економічного і соціального розвитку України (2004–2015 роки) «Шляхом Європейської інтеграції» / авт. кол.: А.С. Гальчинський, В.М. Гесць та ін. – К.: ІВЦ Держкомстату України, 2004. – 416 с.

4. Україна: поступ у XXI сторіччя. Стратегія економічного та соціального розвитку на 2000–2004 роки: Послання Президента України до Верховної Ради України: від 23.02.2000 р. № 276а/2000 [Електронний ресурс] / Верховна Рада України. – Режим доступу: <http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi>.

5. Про основні напрямки соціальної політики на 2000–2004 роки: Указ Президента України від 24.05.2000 р. № 717 [Електронний ресурс] / Верховна Рада України. – Режим доступу: <http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi>.

6. Про затвердження Стратегії інтеграції України до Європейського Союзу: Указ Президента України: від 11.06.1998 р. № 615 [Електронний ресурс] / Верховна Рада України. – Режим доступу: <http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi>.

7. Про Стратегію економічного та соціального розвитку України на «Шляхом європейської інтеграції на 2004–2015: Указ Президента України від 28.04.2004 р. 493/2004 [Електронний ресурс] / Верховна Рада України. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/493/2004>

8. Стратегія розвитку України у період до 2020 року: Проект [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.me.gov.ua/file/link/130099/file/Strat_02_03_09.rar.

9. Стратегія подолання бідності: Указ Президента України від 15.08.2001 р. № 637/2001 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.gdo.kiev.ua/files/db.php?god=2001&st=1525>.

10. Бондаренко В.М. Две парадигмы развития: экономика будущего и настоящего / В.М. Бондаренко // Наука и инновации; Национальная академия наук Беларуси. – 2012. – № 1(107). – С. 50–53.

11. Прогнозирование будущего: новая парадигма / под ред. Г.Г. Фетисова, В.М. Бондаренко. – М., ООО «Издательский дом «АСМО-пресс», 2010. – 400 с.

12. Бондаренко В.М. Контуры будущего и настоящего: две парадигмы развития / В.М. Бондаренко // Вестник РАЕН. – М., 2011. – № 3. – С. 140–147.

13. Офіційний сайт Держстату України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://ukrstat.gov.ua>

14. Філіпенко А.С. Цивілізаційні виміри економічного розвитку / А.С. Філіпенко. – К.: Знання України, 2002. – 190 с.

15. Чухно А.А. Становлення еволюційної парадигми економічної теорії / А.А. Чухно // НАН України. – Т. 3. – К., 2007. – С. 76.

16. Ткач А. Інституціональна парадигма економічного розвитку [Електронний ресурс] / А. Ткач. – Режим доступу: http://archive.nbuv.gov.ua/portal/Soc_Gum%20Iver/2008_1_1/chapters/chapter_1/chapter_1_part_1.pdf

17. Томпсон А.А. Стратегический менеджмент: искусство разработки и реализации стратеги / А.А. Томпсон, А.Дж. Стрикленд; [пер. с англ.] – М.: Банки и биржи, ЮНИТИ, 1998. – 576 с.

18. Котлер Ф. Основы маркетинга / Ф. Котлер. – СПб.: АО «Корунс», 1994. – С. 538.

References

1. Zhalilo, Y.A. (2009). *Teoriya ta praktyka formuvannya efektyvnoyi ekonomichnoyi stratehiyi derzhavy* [Theory and practice of forming an effective economic strategy of the state]. Kiev, NISD. 336 p.

2. Lupenko, Y., Mesel-Veselyak, V. (2012). *Stratehichni napryamy rozvytku sil's'koho hospodarstva Ukrayiny na period do 2020 roku* [Strategic directions of development of agriculture of Ukraine till 2020]. Kiev, NNZ "IAE". 182 p.

3. Halchynskyy, A., Heyets, V. (2004). *Stratehiya ekonomichnoho i sotsialnoho rozvytku Ukrayiny (2004-2015 roky)* "Shlyakhom Yevropeys'koyi intehratsiyi" [Strategy of economic and social development of Ukraine (2004-2015 years) "Towards European integration"]. Kiev. 416 p.

4. Message from the President to Verkhovna Rada of Ukraine (2000), "Ukraine: Towards the XXI century. Strategy of economic and social development for 2000-2004". Available at: <http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi>

5. Verkhovna Rada of Ukraine (2000). Decree of the President of Ukraine "On the main directions of social policy for 2000-2004". Available at: <http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi>

6. Verkhovna Rada of Ukraine (1998). Decree of the President of Ukraine "On approval of the Strategy of Ukraine integration into the European Union". Available at: <http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi>

7. Verkhovna Rada of Ukraine (2004). Decree of the President of Ukraine "On the strategy of economic and social development of Ukraine "Towards European Integration in 2004-2015". Available at: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/493/2004>

8. Project (2014). The development strategy of Ukraine till 2020. Available at: http://www.me.gov.ua/fi le/link/130099/fi le/Strat_02_03_09.rar

9. Verkhovna Rada of Ukraine (2001). Decree of the President of Ukraine "Poverty Reduction Strategy". Available at: <http://www.gdo.kiev.ua/fi les/db.php?god=2001&st=1525>

10. Bondarenko, V.M. (2012). *Dve paradyhmi razvytiya: ekonomyka budushcheho i nastoyashcheho* [Two paradigms of development: the economy of the future and the present]. *Nauka i innovatsii* [Science and Innovation], no. 1 (107), pp. 50-53.

11. Fetysova, H.H., Bondarenko, V.M. *Prohnozyrovanye budushcheho* [Predicting the future: a new paradigm]. Available at: <http://www.globosfera.info/2012/08/31/novyyi-metodologicheskii-instrumentariy-kak-glavnyiy-resurs-modernizatsii-mezhdunarod nyih-otnosheniy-i-mirovoy-politiki>

12. Bondarenko, V.M. (2011). *Konturi budushcheho i nastoyashcheho: dve paradyhmy razvytiya* [The contours of the future and the present: two paradigms of development]. *Vestnyk RAEN* [Vestnyk RAEN], Moscow, no. 3, pp. 140-147.

13. *Ofitsiyinyi sayt Derzhstatu Ukrayiny* [The official website of the State Statistics Service of Ukraine]. Available at: <http://ukrstat.gov.ua>

14. Filipenko, A.S. (2002). *Tsyvilizatsiyini vymiry ekonomichnoho rozvytku* [Civilization dimensions of economic development], Kiev, Znannya Ukrayiny, 190 p.

15. Chukhno, A.A. (2007). *Stanovlennya evolyutsiyanoi paradyhmy ekonomichnoyi teorii* [The formation of the evolutionary paradigm of economic theory]. NANU, Kiev, p. 76.

16. Tkach, A. *Instyutsional'na paradyhma ekonomichnoho rozvytku* [Institutional paradigm of economic development]. Available at: http://archive.nbuv.gov.ua/portal/Soc_Gum%20Iver/2008_1_1/chapters/chapter_1/chapter_1_part_1.pdf

17. Tompson, A.A., Stryklend, A.Dzh. (1998). *Stratehycheskyy menedzhment: iskusstvo razrobotky i realizatsyy stratehii* [Strategic Management: the art of developing and implementing strategies], Moscow: Banki i birzhi, YuNYTY, 576 p.

18. Kotler, F. (1994), *Osnovi marketinha* [Fundamentals of Marketing]. Saint Petersburg: Koruns, pp. 537-538.

В статье проведен системный анализ существующих законов и нормативно-правовой документации, касающихся стратегии развития страны. Было установлено, что 2015 г. является своеобразной точкой бифуркации в формировании теоретико-методологического инструментария, необходимого для стимулирования развития сельских территорий. На основе предложенной аксиоматики разработана универсальная алгоритмизированная схема формирования стратегии развития сельских территорий на разных уровнях.

Ключевые слова: *сельские территории, стратегия развития, парадигма, теория, методология.*

The article provides a systematic analysis of existing laws and legal documents relating to the country's development strategy. It was found that 2015 is a kind of a bifurcation point in the formation of the theoretical and methodological tools needed to stimulate the development of rural areas. Based on the proposed axiomatic developed a universal algorithmic scheme of formation of strategy of development of rural areas at different levels.

Key words: *rural territories, development strategy, paradigm, theory, methodology.*

Одержано 03.02.2016.

УДК 658.628

Л.Д. ГАРМІДЕР, доктор економічних наук, доцент,
професор Дніпропетровського університету імені Альфреда Нобеля

І.О. САМАЙ, студентка
Дніпропетровського університету імені Альфреда Нобеля

ДОСЛІДЖЕННЯ ФОРМУВАННЯ ТОВАРНОГО АСОРТИМЕНТУ ПІДПРИЄМСТВА

Обґрунтовано необхідність дослідження шляхів та методів оптимізації товарного асортименту підприємства. Проведено стратегічний аналіз асортиментної політики підприємства. Запропоновано заходи щодо оптимізації товарного асортименту досліджуваного підприємства. Доведено ефективність зміни структури асортименту в рамках стратегії диверсифікації асортименту.

Ключові слова: товарний асортимент, підприємство, аналіз, асортиментна політика.

Постановка проблеми. Асортиментна політика займає найважливіше місце в товарній політиці промислового підприємства. Грамотно складений асортимент товарів та послуг дозволяє залучити платоспроможного покупця і досягти головної мети підприємницької діяльності – отримання максимального можливого прибутку. Асортимент і його різноманітність – мало не найважливіший елемент товарної політики будь-якого підприємства. Його величина і якість задоволення потреб клієнтів тісно пов'язані, саме тому працювати над формуванням асортименту потрібно кожній компанії, незалежно від її розміру і пропонованих товарів або послуг. Тому дослідження шляхів та методів оптимізації асортименту підприємств є актуальним, набуває особливої значущості та практичної цінності. Сказане вище підтверджує особливу актуальність обраної теми статті.

Аналіз публікацій. Дослідженню сутності асортиментної політики підприємства присвячено нечисленні праці таких вчених: Г. Багієв [1], Л. Балабанов

ва [2], О. Беленов [3], С. Ворожцов [4], Б. Громовик [5], Є. Діденко [6], В. Зотов [7], А. Троян [8] та ін.

З огляду на вищезазначені праці можна зробити висновок, що на сучасному етапі розвитку економіки України особливу актуальність набувають питання поліпшення управління асортиментом товарів.

Метою цієї статті є визначення шляхів та методів оптимізації товарного асортименту підприємства.

Виклад основного матеріалу дослідження. Для багатьох українських підприємств формування асортименту досі залишається процесом інтуїтивним, не застосовуються сучасні методики аналізу, що дозволяють формувати асортимент згідно з потребами ринку. Тому дослідження шляхів та методів оптимізації асортименту підприємств є актуальним, набуває особливої значущості та практичної цінності. У зв'язку з цим у статті наведено результати дослідження формування та управління асортиментом на прикладі ТОВ «Ітем», що є одним з великих

продавців саджанців винограду в Кривому Розі.

На цьому етапі ТОВ «Ітем» використовує стратегію глибокого проникнення на ринок, пропонуючи існуючий товар на існуючому ринку. Однак виходячи з результатів досліджень, на сьогодні асортимент саджанців ТОВ «Ітем» недосконалий, багато сортів за останні 2-3 роки стали нерентабельними для вирощування через падіння попиту на певні сорти та посилення попиту на нові сорти, які підприємство пропонує у незначній кількості. Виникає необхідність виведення на ринок нових популярних сортів, які б замінили нерентабельні сорти. На цьому етапі підприємство працює з усіма сегментами сучасного ринку в регіоні: аграрії, фермери та приватні особи і на новий ринок виходити не планує.

Тому найбільш актуальною для розвитку підприємства та підвищення обсягів продажів є застосування стратегії розвитку

товару, яка передбачає введення в асортимент нових асортиментних позицій або удосконалення існуючих на сучасному ринку. У рамках стратегії розвитку товару актуальним є поєднання таких асортиментних стратегій: 1) горизонтальної диверсифікації (введення нових типів сортів); 2) вертикальної диверсифікації (введення нових сортів в асортимент існуючих типів сортів).

Для визначення стратегії ТОВ «Ітем» залежно від конкурентної позиції та привабливості галузі використано матрицю Мак-Кінзі (рис. 1).

Для ТОВ «Ітем» актуальна стратегія інвестування, а конкретніше – інвестування у розвиток асортименту, вирощування нових сортів, які затребувані ринком. Позиції підприємства на ринку середні, однак існує ризик їх послаблення внаслідок ігнорування оновлення асортименту.

Проведемо вибір стратегії для ТОВ «Ітем» із застосуванням матриці Хофера-Шенделя (рис. 2).

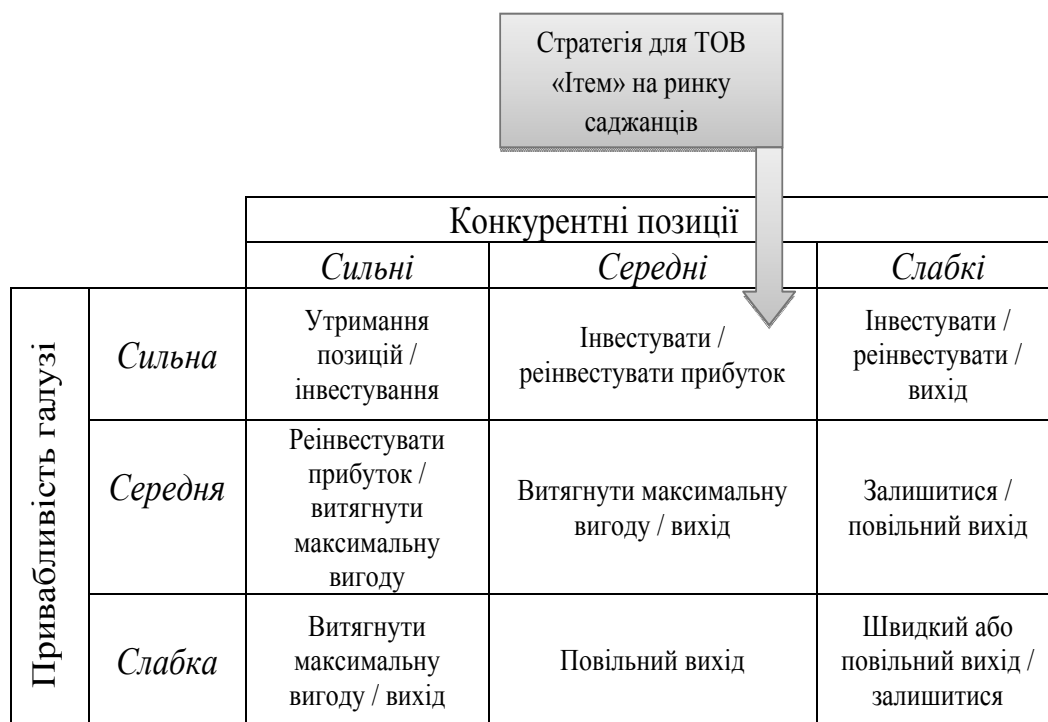

Рис. 1. Стратегії ТОВ «Ітем» за матрицею Мак-Кінзі

		Конкурента позиція			
		<i>Сильна</i>	<i>Середня</i>	<i>Слабка</i>	<i>Найгірша</i>
Стадія еволюції ринку	<i>Розвиток / витіснення</i>	Стратегії збільшення ринкової частки			Розкручення
	<i>Зростання</i>	Стратегії зростання (актуальні для ТОВ «Ітем»)			або Ліквідація
	<i>Зрілість / насичення</i>	Стратегії збільшення прибутку	Концентрація на своєму ринку та		або Відмова
	<i>Скорочення</i>	Стратегії скорочення активів			

Рис. 2. Актуальна бізнес-стратегія для ТОВ «Ітем» за матрицею Хофера-Шенделя

Враховуючи стадію еволюції ринку (зростання) та конкурентну позицію підприємства на ринку саджанців м. Кривий Ріг (середня), визначено актуальність стратегії зростання. У цьому випадку актуальними є стратегії зростання виручки шляхом введення в асортимент нових, більш затребуваних та прибуткових сортів саджанців.

Модифікацію асортиментної стратегії було проведено із застосуванням матриці МКК (МСС) – методу стратегічного планування, що є інструментом вибору між різними можливостями використання обмежених ресурсів компанії: проектами, продуктами, бізнес-одиницями. Результатом вибору повинна бути концентрація зусиль і ресурсів на тих напрямках, які найбільш важливі та перспективні з погляду довгострокового розвитку компанії (рис. 3).

Відповідно до місії ТОВ «Ітем» та ключових компетенцій, більшість проектів потрапляють у квадрант «двигуни». Цим проектам повинна приділятися особлива увага, мають бути виділені кошти та інвестування.

Однак проект, що відповідає здійсненню сучасної стратегії збереження асортименту, потрапив до квадранта «розчинники». Цей проект відповідає місії підприємства щодо надання споживачам можливості придбати якісні саджанці, обираючи їх з та широкого асортименту. Однак цей проект не відповідає такій ключовій компетенції ТОВ «Ітем», як спроможність реалізовувати пропозиції, необхідні ринку. Цей факт пояснюється тим, що сучасний асортимент лише частково відповідає ринковим потребам та потребує удосконалення шляхом введення на ринок нових затребуваних сортів.

		Відповідність ключовим компетенціям	
		Низька	Висока
Відповідність місії	Висока	<p>РОЗЧИННИКИ</p> <p>Утримання постійного асортименту продукції</p>	<p>ДВИГУНИ</p> <ol style="list-style-type: none"> 1. Удосконалення технологій виробництва. 2. Підвищення якості саджанців. 3. Оптимізація цінової політики. 4. Введення в асортимент нових сортів за існуючими типами (ранні, середні, винні). 5. Введення в асортимент нового типу сортів (кіш-мішні)
	Низька	<p>ВИСНАЖУВАЧІ</p> <p>Немає проектів у квадранті</p>	<p>ВІДВОЛІКАЮЧІ</p> <p>Немає проектів у квадранті</p>

Рис. 3. Проекти ТОВ «Ітем» на матриці МКК

Виходячи з цього, необхідно є модифікація асортиментної стратегії від стратегії забезпечення постійного асортименту (збереження асортименту) до стратегій горизонтальної та вертикальної диверсифікації асортименту.

Для відповідності ключовій компетенції щодо спроможності реалізовувати пропозиції, необхідні ринку, рекомендовано проект утримання постійного асортименту замінити на проекти: введення в асортимент нових сортів за існуючими типами (ранні, середні, винні); введення в асортимент нового типу сортів (кіш-мішні). Ці проекти, за результатами попередніх досліджень ринку, здатні забезпечити відповідність ключовій компетенції, оскільки передбачають введення актуальних для покупця сортів, що задовольнятимуть сучасний попит на ринку саджанців регіону.

Отже, за допомогою матриці МКК визначено проект, що не відповідає ключовим компетенціям, та запропоновано два нових проекти у рамках модифікованої асортиментної стратегії, що спрямована на диверсифікацію асортименту (як вертикальну, так і горизонтальну).

Але слід зазначити, що виробничі потужності підприємства обмежені, площа угідь зайнята під вирощення виноградних саджанців, тому для реалізації нової асортиментної політики необхідно прийняти рішення щодо виведення з асортименту нерентабельних сортів, що на сьогодні вже не здатні окупати витрати на їх вирощування. З цієї метою було проведено аналіз за кожним сортом саджанців, враховуючи такі дані: результати аналізу продажів за методами ABC та XYZ; результати розрахунку рентабельності вирощення сортів; результати дослідження покупців на предмет популярності нових і традиційних сортів різних типів. Метою проведення цього аналізу є визначення сортів, які необхідно виключити із сучасного асортименту з метою вивільнення площі для вирощування нових сортів.

Результати оцінки сучасного асортименту наведено в табл. 1. За результатами комплексного аналізу асортименту вирішено вилучити такі сорти як: Кеша, Кодряна, Аркадія, Кармакод, Вінцевий, Лора, Ризамат, Подарунок Запоріжжю та Скоринський.

Таблиця 1

Рішення щодо виключення з асортименту нерентабельних та незатребуваних сучасним ринком сортів саджанців винограду

Тип	Сорт	Середньомісячний обсяг продажу, саджанців	Середня ціна саджанця за 2010–12 рр., грн	Результати аналізу ABC-XYZ	Рентабельність вирощення, %	У рейтингу найпопулярніших (опитування)	Рішення щодо сорту*
РАННІ СОРТИ	Писанка	54	50	BX	2316,0	+	Залишити
	Фавор	39	50	BX	1563,5	+	Залишити
	Кеша	15	20	CZ	96,4	-	Вилучити
	Низина	32	20	CZ	148,5	-	?
	Гала	79	50	AX	3355,0	+	Залишити
	Вікінг	91	50	BX	3325,7	+	Залишити
	Лівія	46	30	CY	850,2	-	Залишити
	Родзинка	86	25	BX	1710,1	-	Залишити
	Рішел'є	48	25	CZ	553,7	-	?
	Кодряна	12	25	CZ	60,3	-	Вилучити
	Аркадія	18	25	CZ	91,2	-	Вилучити
	Кардинал	24	25	CZ	195,4	-	?
	Кармакод	9	25	CZ	55,4	-	Вилучити
	Надія	30	25	CX	597,7	-	Залишити
	Тимур	26	25	CZ	293,2	-	?
	Кінг-Рубі	28	25	CX	472,3	-	Залишити
	Вінцевий	8	25	CZ	47,2	-	Вилучити
	Зос	22	25	CY	322,5	-	Залишити
	Софія	78	50	BX	3296,4	+	Залишити
	Восторг чорний	41	25	CY	506,5	-	Залишити
Лора	12	20	CZ	71,7	-	Вилучити	
СЕРЕДНІ СОРТИ	Ризамат	14	20	CZ	92,5	-	Вилучити
	Подарунок Запоріжжю	8	20	CZ	45,6	-	Вилучити
	Пам'яті Негруля	32	25	CY	508,1	-	Залишити
	Ванюша	87	50	AX	3785,0	+	Залишити
	Придорожній	26	25	CZ	327,4	-	?
	Оригінал	12	25	CZ	136,8	-	?
	Скоринський	15	25	CZ	70,0	-	Вилучити
	Анюта	93	75	AX	6302,9	+	Залишити
	Заграва	25	25	CY	332,2	-	Залишити
ВИННІ	Мускат білий	60	25	BY	1449,5	-	Залишити
	Максимум	65	100	AX	5889,3	+	Залишити

*Залишаються в асортименті сорти, які за результатами ABC-XYZ-аналізу не потрапили до групи CZ, мають рівень рентабельності понад 100% та відмічені у рейтингах популярних сортів за результатами опитування споживачів; знак «?» отримали сорти, які потрапили до групи CZ, але мають рентабельність понад 100%; вилучити з асортименту вирішено сорти, які потрапили до групи CZ та мають рентабельність нижче 100%, тобто не окуповують витрати на вирощення, а також не відзначені у рейтингах популярних сортів.

Вилучивши з асортименту 9 сортів, підприємство має можливість введення в асортимент 9 нових сортів. Вибір нових сортів було обґрунтовано даними опитування покупців. Найбільш популярними з тих, яких на сьогодні немає у структурі асортименту ТОВ «Ітем», є такі сорти. Серед традиційних: ранні (Віва-Айк), середні (Спорт). Серед нових: ранні (Чайна троянда, Богатяновський, Сфінкс), середні (Антоній Великий, Айвенго), винні (Піфос; кіш-мішні: Фентезі, Принцеса, Юпітер). Враховуючі тенденції ринку щодо інтенсивного зростання популярності нових сортів, вирішено ввести в асортимент 9 нових сортів: Чайна троянда, Богатяновський, Сфінкс (ранні); Антоній Великий, Айвенго (середні); Піфос (винні); Фентезі, Принцеса, Юпітер (кіш-мішні).

У результаті введення нових сортів підприємство посиліло конкурентні позиції за часткою нових сортів в асортименті з 25% (8 сортів) до 53% (17 сортів), наближуючись до лідера ринку ТОВ «Флора». За асортиментом кіш-мішних та винних

сортів підприємство вирівнює позиції із ТОВ «Флора» та випереджає ТОВ «Продукт». За широтою асортименту підприємство виходить на рівень основних конкурентів, шляхом введення нового типу сортів – кіш-мішні. Отже, загальний конкурентний рівень підприємства значно зростає.

Розглянемо економічну ефективність зміни структури асортименту, порівнюючи між собою прибуток та витрати вилучених та нових сортів саджанців (табл. 2). Виручка від продажу нових сортів за прогнозами складатиме 250 800 грн, враховуючи середньорічні обсяги продажу підприємства. Однак розглядаючи обсяги продажів саме нових сортів, можна відзначити, що їх річні продажі сягають 900 саджанців (серед винних сортів), 1200 саджанців (серед середніх сортів) та 1000 саджанців (серед ранніх). Отже, прогноз зроблено без перебільшення імовірної виручки із розрахунку, що цей показник – це мінімальний можливий обсяг виручки від нових сортів.

Таблиця 2

Порівняння прибутку та витрат при зміні структури асортименту

№ з/п	Вилучені сорти				Нові сорти			
	Сорт	Ціна саджанця, грн	Обсяг продажів натуральн.	Виручка, грн	Сорт	Ціна саджанця, грн	Серед. обсяг продажів	Виручка, грн
1	Кеша	20,0	74	1480	Чайна троянда	50,0	418	20900
2	Кодряна	25,0	37	925	Богатяновський	50,0		20900
3	Аркадія	25,0	56	1400	Сфінкс	50,0		20900
4	Кармакод	25,0	34	850	Антоній Великий	50,0		20900
5	Вінцевий	25,0	29	725	Айвенго	50,0		20900
6	Лора	20,0	55	1100	Піфос	50,0		20900
7	Ризамат	20,0	71	1420	Фентезі	100,0		41800
8	Подарунок Запоріжжю	20,0	35	700	Принцеса	100,0		41800
9	Скоринський	25,0	43	1075	Юпітер	100,0		41800
Загалом		–	434	9675	–	–	3762	250800

Таким чином, виручка, що буде принесена продажем нових сортів, за прогнозами, у 26 разів вище за виручку, що приносять вилучені з асортименту сорти. Отже, за результатами розрахунків вилучені сорти повертають витрати на вирощування лише на 70% та не приносять прибутку, тоді як нові сорти окупаються майже у 2 рази. Ефективність введення нових сортів обґрунтована ціною, у 2-4 рази вищою порівняно з вилученими сортами, а також їх високою популярністю та відповідно – високими обсягами продажів. Нові сорти продаються на ринку більш активно та мають вищі ціни внаслідок їх більшої кліматичної стійкості, нових смакових якостей тощо. Незважаючи на те, що вве-

дення нових сортів передбачає збільшення витрат більш ніж у 10 разів, їх ефективність беззаперечно, що видно із розрахунку цін на саджанці та попиту на ринку.

Висновки. Проведений стратегічний аналіз асортиментної політики підприємства надає можливість визначити, що найбільш актуальним для розвитку підприємства та підвищення обсягів продажів є застосування стратегії розвитку товару, яка передбачає введення в асортимент нових асортиментних позицій або удосконалення існуючих на сучасному ринку. У результаті розрахунків доведено ефективність зміни структури асортименту на користь нових затребуваних ринком сортів у рамках стратегії диверсифікації асортименту.

Список використаних джерел

1. Багиев Г.Л. Маркетинг: учебник для вузов. 3-е изд. / Г.Л. Багиев, В.М. Тарасевич. – СПб.: Питер, 2010. – 576 с.
2. Балабанова Л.В. Маркетингова товарна політика в системі менеджменту підприємства: навч. посіб. / Л.В. Балабанова, О.А. Бриндіна. – К.: ВД «ПРОФЕСІОНАЛ», 2006. – 336 с.
3. Беленов О.Н. Типология методов управления ассортиментом продукции / О.Н. Беленов, Т.М. Бугаева // Современная экономика: проблемы и решения. – 2010. – № 1. – С. 69–76.
4. Ворожцов С.Н. Оценка эффективности системы управления товарным ассортиментом / С.Н. Ворожцов. – СПб.: Питер, 2010. – 240 с.
5. Громовик Б.П. Управление товарным ассортиментом предприятия с помощью ABC и XYZ-анализа / Б.П. Громовик // Еженедельник аптека. – 2003. – № 6 (377). – С. 25–30.
6. Діденко Є.О. Управління асортиментною політикою підприємства [Електронний ресурс] / Є.О. Діденко, Д.С. Савельєв // Ефективна економіка. – 2015. – № 3. – Режим доступу: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=3910>
7. Зотов В.В. Ассортиментная политика фирмы: учеб.-практ. пособие / В.В. Зотов. – М.: Эксмо, 2006. – 67 с.
8. Троян А.В. Особливості асортиментної політики підприємства в сучасних умовах господарювання [Електронний ресурс] / А.В. Троян // Ефективна економіка. – 2014. – № 1. – Режим доступу: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=2708>

References

1. Bagiev, G.L., Tarasevich, V.M. (2010). *Marketing*. [Marketing]. Saint Petersburg, Piter Publ., 576 p.
2. Balabanova, L.V. (2006). *Marketing product policy in the enterprise management system*. Kiev, PROFESSIONAL Publ., 336 p.
3. Belenov, O.N., Bugaeva, T.M. *Tipologiya metodov upravleniya assortimentom produktsii*. [Typology of product portfolio management]. *Sovremennaya ekonomika: problemy i resheniya* [Modern Economy: Problems and Solutions], 2010, no. 1, pp. 69-76.

4. Vorozhtsov, S.N. (2010). *Otsenka effektivnosti sistemy upravleniya tovarnym assortimentom*. [Evaluating the effectiveness of product portfolio management system]. Saint Petersburg, Piter Publ., 2010, 240 p.

5. Gromovik, B.P. *Upravlenie tovarnym assortimentom predpriyatiya s pomoschyu AVS i XYZ-analiza*. [Management product range of the enterprise with the help of ABC and XYZ-analysis]. *Ezhenedelnik apteka* [Weekly pharmacy], 2003, no. 6 (377), pp. 25-30.

6. Didenko, Ye.O. *Upravlinnya asortymentnoyu politykoyu pidpryyemstva* [Managing enterprise product policy]. *Efektivna ekonomika* [Efficient economy], 2015, no. 3. Available at: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=3910>

7. Zotov, V.V. (2006). *Assortimentnaya politika firmy* [The assortment policy of a company]. Moscow, Eksmo, 2006, 67 p.

8. Troyan, A.V. *Osobly`vosti asorty`mentnoyi polity`ky` pidpry`yemstva v suchasny`x umovax gospodaryuvannya* [Features of the product policy of a company in current economic conditions]. *Efektivna ekonomika* [Efficient economy], 2014, no. 1. Available at: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=2708>

Обоснована необхідність дослідження шляхів і методів оптимізації товарного асортименту підприємства. Проведен стратегічний аналіз асортиментної політики підприємства. Предложені заходи по оптимізації товарного асортименту досліджуваного підприємства. Доказана ефективність змінення структури асортименту в рамках стратегії диверсифікації асортименту.

Ключевые слова: *товарный ассортимент, предприятие, анализ, ассортиментная политика.*

The necessity of the analysis of optimization ways and methods of commercial variety of enterprise goods is reasonable. The strategic analysis of assortment policy of enterprise is conduct. Measures on optimization of commercial variety of investigated enterprise goods are offers. The efficiency changes assortment structure within the assortment diversification strategy.

Key words: *commercial variety of goods, enterprise, analysis, assortment policy.*

Одержано 03.02.2016.

УДК 658.5:316.3

В.В. СМАЧИЛО, кандидат економічних наук, доцент
Харківського національного університету будівництва та архітектури

УПРАВЛІННЯ КАДРОВИМ ПОТЕНЦІАЛОМ ПІДПРИЄМСТВА В КОНТЕКСТІ СОЦІАЛЬНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ

Визначено необхідність зміни парадигми управління соціально-економічними системами відповідно до провідних трендів побудови соціально-орієнтованої економіки в аспекті глобалізаційних викликів. Обґрунтовано необхідність врахування концепту соціальної відповідальності під час управління кадровим потенціалом підприємства. Доведено необхідність впровадження в процес управління блоку з мотивації до взаємної соціальної відповідальності носіїв кадрового потенціалу та керівників (власників).

Ключові слова: соціальна відповідальність, кадровий потенціал, управління.

Постановка проблеми. Сучасна парадигма розвитку України на фоні значних трансформаційних перетворень та євроінтеграційного руху потребує переосмислення та перебудови економічних процесів на всіх рівнях національної економіки. Останні зміни економічних систем у світлі глобалізаційних викликів свідчать про побудову соціально-орієнтованої економіки, яка враховує інтереси не лише власників засобів виробництва, а й найманих працівників, місцевих громад, спрямована на захист навколишнього середовища тощо. Це викликало активне впровадження в усі сфери, в тому числі й бізнес-діяльність, та на всіх рівнях принципів соціальної відповідальності, які були широко підтримані авторитетними міжнародними організаціями: ООН, ЄС, ОЕСР. Саме соціальна відповідальність виступає як концепт сталого розвитку, визнаний у багатьох країнах світу та прописаний у міжнародних стандартах ведення бізнесу.

Так, у 2010 р. введено в дію міжнародний стандарт ISO 26000 «Керівництво з соціальної відповідальності», розроблений робочою групою ISO/WG SR на основі SA 8000, який є орієнтиром для бізнес-структур та державного сектора у сфері соціальної відповідальності. Згід-

но з ним [1] соціальна відповідальність є відповідальністю організації за вплив своїх рішень та діяльності (продукти, послуги, процеси) на суспільство й навколишнє природне середовище, що реалізується через прозору та етичну поведінку, яка: сприяє сталому розвитку, здоров'ю і добробуту суспільства; зважає на очікування зацікавлених сторін; не суперечить відповідному законодавству й міжнародним нормам поведінки та практикується у відносинах організації (діяльність у рамках сфери впливу підприємства). Становлення соціально-орієнтованої економіки як провідного тренду визначає зміну парадигм управління згідно з концепцією сталого розвитку, базовою дефініцією якого є категорія соціальної відповідальності. Відповідно до таких перетворень необхідне переосмислення ролі людини в процесі управління та способу управління кадровим потенціалом підприємств, що й доводить актуальність та важливість подальшого наукового пошуку в цій царині.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. З метою вирішення наукового завдання щодо обґрунтування сучасної парадигми управління кадровим потенціалом підприємства на засадах соціальної відповідальності виникає необхідність

вивчення міжнародних практик ведення соціальної відповідальності [1], здобутків щодо управління кадровим потенціалом, серед яких вирізняються праці Т.В. Білорус [2], В.М. Гриньової [3], Е.К. Онищенко та М.Є. Рогози [4]; вітчизняних практик соціально відповідального управління, які представлені в працях Х.Р. Гальчак [5], О.В. Степанової [6], Л.П. Артеменко та М.С. Ключкіної [7]. Напрацювання цих науковців містять важливі положення, які стали основою подальшого дослідження та дозволили сформулювати авторське бачення соціально відповідального управління кадровим потенціалом підприємства.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. В той же час, незважаючи на популярність впровадження соціально відповідальних практик у діяльність вітчизняних підприємств, зовсім обмежено висвітлено питання щодо управлінських процесів стосовно кадрового потенціалу в контексті соціальної відповідальності.

Формулювання цілей статті. Вказані прогалини вимагають розробки моделі соціально відповідального управління кадровим потенціалом.

Виклад основного матеріалу дослідження. Категорія «управління» є багатогранною та неоднозначною, незважаючи на значу кількість досліджень у цій царині. Зупинимося на розумінні процесу управління як впливу керуючої системи на керовану систему з метою досягнення цілей підприємства. Виходячи з мети дослідження, постає необхідність визначення об'єкта дослідження, який буде розглядатися як керована система, у ролі якої автором обрано соціально-економічну категорію «кадровий потенціал». Висока дискусійність питання щодо дефініції цієї категорії потребує окремого наукового дослідження. Використовуючи надбання в цій сфері як вітчизняних, так і закордонних вчених [2–4], під кадровим потенціалом підприємства автором пропонується розуміти наявні ресурси та майбутні можливості, якості постійного, штатного складу працівників щодо досягнення цілей підприємства [8].

Спираючись на базові поняття цього дослідження, виникає потреба подальшого

розгляду еволюційного становлення підходів до управління в цілому та конкретно людиною, що доцільно розглядати як ціле та часткове. Автором монографії [2] було виділено цілий ряд підходів, які використовуються як в управлінні в цілому, так і під час управління персоналом (рис. 1).

Сучасні реалії господарювання, які характеризуються динамічними трансформаціям та високою складністю кількісно-якісних процесів, вимагають поєднання вказаних підходів під час їх використання та здійснення управління кадровим потенціалом на засадах соціальної відповідальності.

Підтвердженням думки щодо врахування соціальної відповідальності в управлінських процесах знаходимо й у праці [5], де наведено сучасні вимоги до системи управління: відповідність сучасним цінностям суспільства, потребам трудових колективів та економічним орієнтаціям власників підприємств. Автор погоджується із твердженням щодо відсутності відповідальності в управлінській практиці вітчизняних підприємств та наголошує на активній практиці впровадження нових методів та способів управління саме людськими ресурсами, адже роль людини в епоху економіки знань є визначною.

Зауважимо, що вітчизняні дослідники визнають вимоги часу та наголошують на перетурбаціях в управлінських діях через перегляд загальної класичної системи цінностей кожного підприємства і зміщення фокусу на соціально значущі цінності [7]. Це повинно привести до перегляду загальнокорпоративних цілей та відповідних принципів, які й формують систему соціально-відповідального управління підприємством. Відповідно, цей процес повинен охопити всі системи управління, в тому числі й людськими ресурсами, їхнім розвитком, оцінкою та формуванням кадрового потенціалу.

У дослідженні [6] вводиться поняття соціально відповідального управління підприємством, під яким пропонується розуміти процес управління з інтеграцією заходів соціальної та екологічної спрямованості до основної діяльності підприєм-

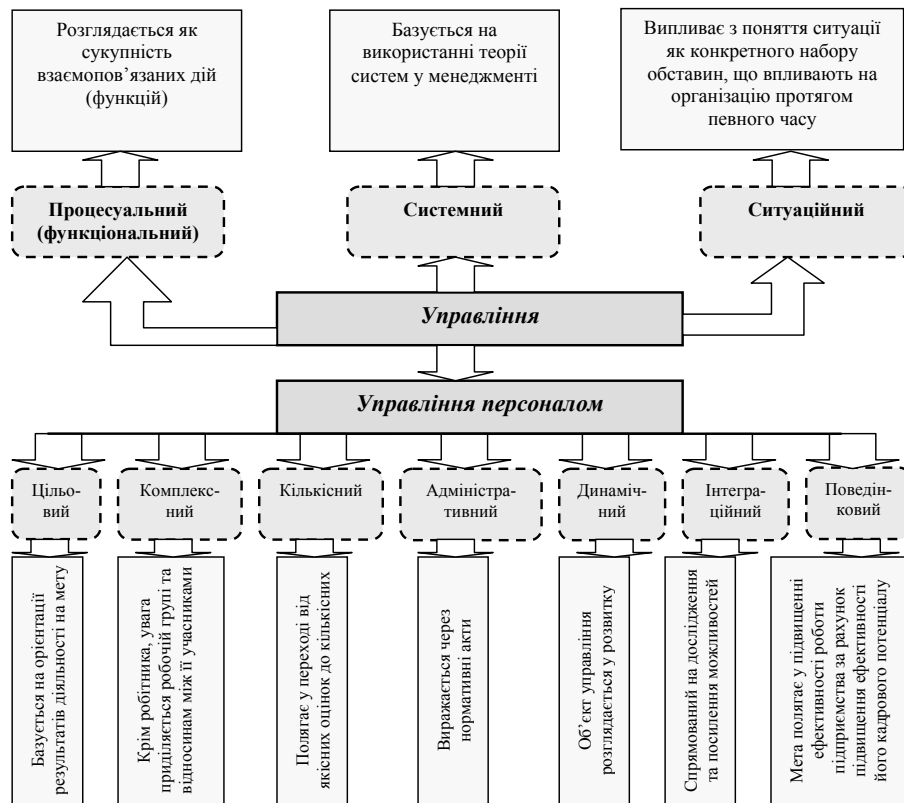

Рис. 1. Підходи до управління та управління персоналом (розроблено автором на підставі [2])

ства, що виходять за межі створення прибутку та законодавчо встановлених соціальних стандартів у контексті підвищення добробуту суспільства та локальної громади зокрема, а також забезпечення сталого розвитку. Це визначення адаптоване до рівня підприємства як складної економічної системи, в той час коли кадровий потенціал є специфічною підсистемою управління підприємства, що не дозволяє, під час управління ним враховувати інтереси навколишнього середовища, громади, суспільства безпосередньо.

Все вказане вище дозволяє визначити ключові умови здійснення соціально відповідального управління кадровим потенціалом на підприємствах: відповідальність за рішення та дії понад встановлені обов'язкові зобов'язання; наявність взаємної користі; максимізація позитивного та/або мінімізація негативного впливу чи результатів від впровадження в діяльність

принципів соціальної відповідальності; синергетичність. Зауважимо, що кадровий потенціал, який уособлений кадрами підприємства, як керована система стосовно суб'єкта управління також має брати соціальну відповідальність за базис своєї поведінки і усвідомлювати це. Соціально відповідальне управління кадровим потенціалом базується на аксіомі узгодження інтересів власників (керівництва) організації та безпосередньо працівників.

Отже, соціально відповідальне управління кадровим потенціалом має передбачати такі управлінські дії, які були б спрямовані на розвиток кадрового потенціалу на основі синергії для власника (керівництва) та працівників підприємства з метою забезпечення стійкого розвитку всіх учасників процесу.

Це потребує розробки системи мотивації до соціальної відповідальності всіх учасників процесу управління. Ба-

зуючись на процесуальному (функціональному) підході до управління кадровим потенціалом, пропонуємо його здійснювати на основі аналітично-планової; організаційно-мотиваційної та контрольної функцій.

Автор пропонує ввести етап мотивації до соціальної відповідальності працівників та роботодавців (власників) в організаційно-мотиваційний блок управління (рис. 2), яке розглядається як класичне поєднання функцій: планування, організація, мотивація, контроль.

Перша, зазначена на рис. 2, функція реалізується через ряд складних дій: прогнозування факторів зовнішнього середовища; оцінку кадрового потенціалу; планування факторів внутрішнього середовища, які забезпечують аналітичну базу прийняття управлінського рішення та достовірність планових показників.

Здійснення прогнозу зовнішнього середовища базується на визначенні тенденцій зовнішнього ринку праці та попиту на продукцію підприємства. Рекомендований період прогнозу – 5 років [4]. Врахування попиту на продукцію підприємства викликано тим, що саме цей фактор буде визначати потребу підприємства у відповідному кількісному та якісному складі кадрового потенціалу. В той же час тенденції ринку праці дозволять передбачити очікувану ціну на необхідну робочу силу, наявність необхідних кадрів тощо.

Паралельно або послідовно виконується етап діагностики та оцінки наявного кадрового потенціалу підприємства. Цей процес включає дослідження відповідності кадрового потенціалу цілям та завданням підприємства і може проводитися за професійно-кваліфікаційними, віковими групами тощо з використанням ме-

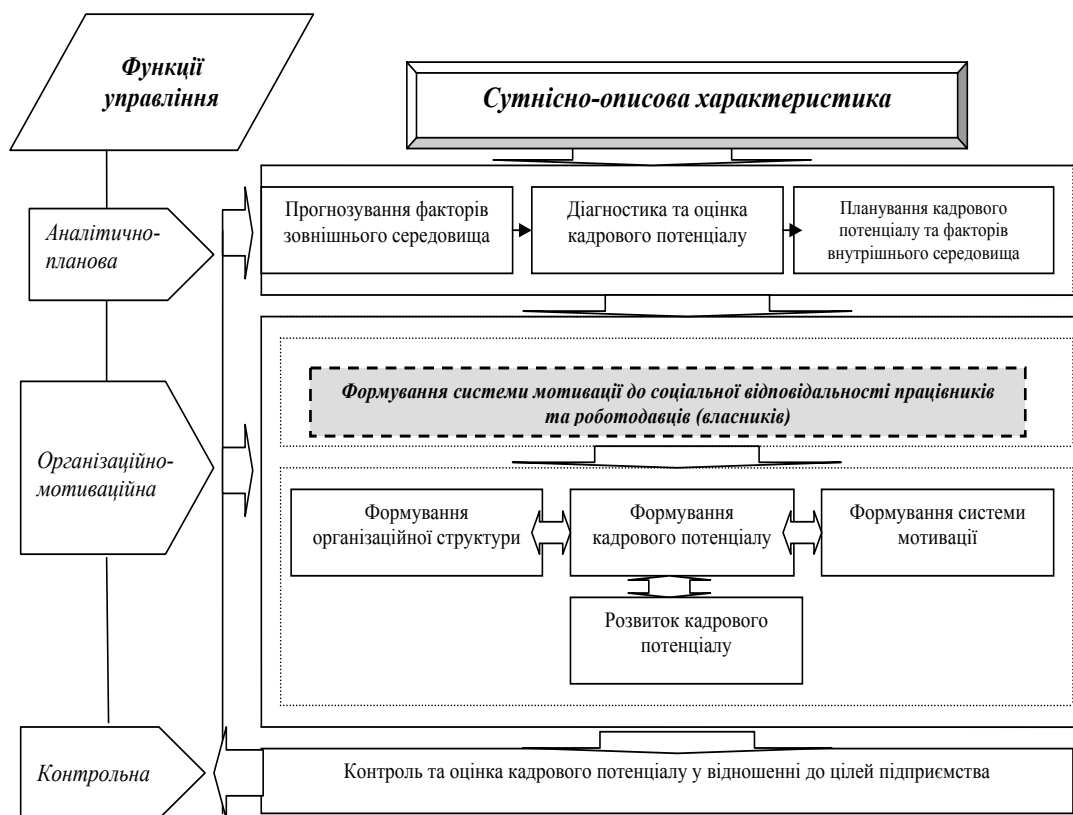

Рис. 2. Модель соціально відповідального управління кадровим потенціалом підприємства (розроблено автором)

тодів вертикального та горизонтального аналізів та розрахунку відповідних коефіцієнтів. Розгляд наукових джерел у царині управління кадровим потенціалом свідчить про наявність трьох основних методик оцінки з урахуванням синергетичного ефекту: витратні, порівняльні та результатні методики [9].

На основі прогнозних показників зовнішнього середовища та наявного стану кадрового потенціалу визначаються планові показники кадрового потенціалу та внутрішнього середовища.

На цьому аналітично-планова функція вважається виконаною, і необхідно переходити до організаційно-мотиваційної. Принциповим під час соціально відповідального управління кадровим потенціалом є формування системи мотивації до соціальної відповідальності працівників та роботодавців (власників). Слід наголосити, що соціальна відповідальність повинна проявлятися не лише з боку власників (керівництва) підприємства, а й з боку працівників. Це важливо, бо досить часто вважається, що лише керівництво (власники) повинно здійснювати свою діяльність на принципах соціальної відповідальності. Тому необхідно створити умови, які б зацікавили працівників – керувану систему – до соціально відповідального виконання функціональних обов'язків як відповідної реакції на управлінський вплив керуючої системи, при цьому дії керуючої системи також повинні ґрунтуватися на соціально відповідальному базисі. Соціальна відповідальність працівників підприємства, які уособлюють у собі кадровий потенціал підприємства, базується на особистій відповідальності особи, що формується етично-моральною, духовною, правовою відповідальністю. Автор вважає за необхідне додати до цього переліку професійну відповідальність, яка ґрунтується на професійній етиці.

Для цього можна використовувати ряд методів: адміністративних – шляхом розробки положення про корпоративну культуру, формування посадових інструкцій; юридично-правових – укладання колективного та трудового договорів як

обов'язкової складової взаємної соціальної відповідальності; фінансових – надбавки та доплати за соціально відповідальну поведінку працівників. Для керівництва (власників) підприємства фінансові методи проявляються через штрафи, витрати на судові позови з боку працівників, втрату репутації і, як наслідок, погіршення фінансових результатів через соціально невідповідальну поведінку.

Лише наявність такої мотиваційної системи дозволить соціально відповідально підійти до формування організаційної структури; формування кадрового потенціалу; формування відповідної системи мотивації та, за необхідності, розвитку кадрового потенціалу.

Організаційна структура повинна відповідати за кадровий потенціал і забезпечувати його необхідний склад, а також здійснювати оптимальну взаємодію всіх структурних підрозділів підприємства, тобто ефективно забезпечувати соціально відповідальне управління кадровим потенціалом підприємства.

На основі визначених планових показників кадрового потенціалу здійснюється його формування та розвиток.

На думку [4], формування кадрового потенціалу являє собою процес планомірного та цілеспрямованого забезпечення підприємств і організацій держави кадрами в необхідній кількості і необхідними професійними здібностями. Крім того, до процесу формування вказані дослідники відносять також розвиток і підвищення кваліфікації кадрів згідно з потребами суспільного виробництва.

На думку автора, це визначення є широким розумінням вказаної економічної категорії. В той же час в економічних дослідженнях цього напрямку існує думка щодо розмежування процесів формування та розвитку кадрового потенціалу. Відмінність базується на розумінні формування кадрового потенціалу як диверсифікованого залучення кадрів із зовнішнього ринку праці та формуванні кадрового резерву. Під час формування кадрового потенціалу в праці [4] пропонується вирішувати такі завдан-

ня: встановлення критеріїв формування кадрової структури; систематизація напрямів та методів формування кадрового потенціалу; визначення та вибір методики формування кадрового резерву підприємства; наведення особливостей відбору персоналу серед складових внутрішнього ринку праці підприємства; подання послідовності етапів залучення та відбору кадрів із зовнішнього ринку праці підприємства.

Розвиток же кадрового потенціалу передбачає покращання якісних та кількісних характеристик кадрів підприємства. До його основних складових відносять [4]: вибір форм та методів навчання та підвищення кваліфікації кадрів підприємства; організацію процесу навчання та підвищення кваліфікації кадрів підприємства; вибір форм та методів підготовки кадрового резерву; організацію процесу підготовки кадрового резерву.

Авторське бачення процесів формування та розвитку кадрового потенціалу полягає в їх розмежуванні та відповідає баченню авторів [4]. Таке розуміння обґрунтовується тим, що формування здійснюється із залученням зовнішнього ринку праці, крім того, соціально відповідальне управління кадровим потенціалом передбачає розвиток наявних кадрів як елемента соціальної відповідальності підприємства перед його працівниками.

У той же час процеси формування та розвитку кадрового потенціалу підприємства є взаємопов'язаними та взаємообумовленими. Саме їх поєднання є основою концепції та механізму соціально відпові-

дального управління кадровим потенціалом підприємства.

Функціональний підхід до управління кадровим потенціалом передбачає виконання контрольної функції, яка полягає в оцінці отриманих результатів та їх зіставленні з цілями працівників та керівництва (власників), а також відповідності досягнутих результатів критеріям стійкого розвитку підприємства, що передбачає концепція соціальної відповідальності.

Висновки з проведеного дослідження і перспективи подальших розробок. Євроінтеграційні та глобалізаційні процеси національної економіки спричинили суттєві соціальні перетворення у всіх сферах життя, в тому числі й у сфері праці. Формування соціально орієнтованої економіки стає нагальною потребою на всіх рівнях управління та господарювання. Трансформації, що відбуваються, спричинили певні зміни в управлінській процесі стосовно кадрового потенціалу підприємства, що спонукало до управління на засадах соціальної відповідальності та дозволило запропонувати відповідну модель менеджменту. Модель соціально відповідального управління кадровим потенціалом підприємства ґрунтується на запровадженні мотиваційного блоку до соціальної відповідальності як працівників, так і власників, задля синергетичного досягнення поставлених цілей. Вказана модель може стати основою для розробки концептуальних засад соціально відповідального управління кадровим потенціалом.

Список використаних джерел

1. Керівництво з соціальної відповідальності ISO/DIS 26000: Guidance on social responsibility [Електроний ресурс]. – Режим доступу: isotc.iso.org
2. Білорус Т.В. Стратегічне управління кадровим потенціалом підприємства: монографія. – Ірпінь: НАДПСУ, 2007. – 174 с.
3. Гриньова В.М. Управління кадровим потенціалом підприємства: монографія / В.М. Гриньова, Г.І. Писаревська – Х.: Вид. ХНЕУ, 2012. – 228с.
4. Онищенко Е.К. Концепція управління кадровим потенціалом підприємств / Е.К. Онищенко, М.С. Рогоза // Вісник Донецького університету економіки та права: зб. наук. праць. – Донецьк: ДонУЕП, 2013. – № 2. – С. 51–58.

5. Гальчак Х.Р. Принцип соціальної відповідальності в контексті соціально-орієнтованого менеджменту / Х.Р. Гальчак // Вісн. Нац. ун-ту «Львів. політехніка». – 2012. – № 725. – С. 265–269.

6. Степанова О.В. Організаційно-економічні основи соціально відповідального управління промисловими підприємствами: автореф. дис. ... канд. екон. наук: 08.00.04 / О.В. Степанова; Сум. держ. ун-т. – Суми, 2008. – 19 с.

7. Артеменко Л.П. Концепція соціально-відповідального управління конкурентоспроможністю підприємств [Електронний ресурс] / Л.П. Артеменко, М.С. Клюквіна // Інноваційна економіка. – 2013. – № 1. – С. 166–170.

8. Смачило В.В. Дефініція категорій, які визначають роль людини в соціально-економічних процесах [Електронний ресурс] / В.В. Смачило, М.В. Корпан // Траектория науки: электронный научный журнал. – № 1 (16). – 2016. – Режим доступа: <http://pathofscience.org/index.php/ps/article/view/34/>

9. Дідченко О.І. Оцінка кадрового потенціалу промислового підприємства [Електронний ресурс] / О.І. Дідченко, А.В. Довганюк // Економічний вісник Запорізької державної інженерної академії. – 2013. – № 5 – Режим доступа: http://www.zgia.zp.ua/gazeta/evzdia_5_012.pdf

References

1. Guidance on social responsibility ISO/DIS 26000. Available at: isotc.iso.org.
2. Bilorus, T.V. (2007). *Strategichne upravlinnja kadrovym potencialom pidpryjemstva* [Strategic human resources management company]. Irpin', NADPSU. 174 p.
3. Gryn'ova, V.M., Pysarevs'ka G.I. (2012). *Upravlinnja kadrovym potencialom pidpryjemstva* [Human resources management company]. Kharkiv, HNEU. 228 p.
4. Onyshhenko, E.K., Rogoza, N.E. (2013). *Koncepcija upravlinnja kadrovym potencialom pidpryjemstv* [The concept of the human resources management business], *Visnyk Donec'kogo universytetu ekonomiky ta prava* [Journal of Donetsk University of Economics and Law], Donetsk, DonUEP, no. 2, pp. 51-58.
5. Gal'chak, H.R. (2012). *Pryncyp social'noi' vidpovidal'nosti v konteksti social'no-orijentovanogo menedzhmentu* [The principle of social responsibility in the context of socio-oriented management], *Visn. Nac. un-tu "L'viv. politehnika"* [Herald of the National University "Lviv Polytechnic"], Lviv, no. 725, pp. 265-269.
6. Stepanova, O.V. (2008). *Organizacijno-ekonomichni osnovy social'no vidpovidal'nogo upravlinnja promyslovymy pidpryjemstvamy: avtoref. dys. kand. ekon. nauk* [Organizational-economic bases of socially responsible management industry Sumy, 19 p.
7. Artemenko, L.P., Klyukvina, M.S. *Koncepcija social'no-vidpovidal'nogo upravlinnja konkurentospromozhnistju pidpryjemstv* [The concept of socially responsible management competitiveness of enterprises]. *Innovacijna ekonomika* [Innovation economy]. 2013, no. 1. Available at: http://ie.at.ua/IE_2013/InnEco_1-39-2013.pdf
8. Smachylo, V.V., Korpan, M.V. *Definicija kategorij, jaki vyznachajut' rol' ljudyny v social'no-ekonomichnyh processah* [Definition of categories that define man's role in socio-economic processes]. *Traektorija nauky* [The trajectory of science: electronic scientific journal]. 2016, no. 1 (6). Available at: <http://pathofscience.org/index.php/ps/article/view/34/>
9. Didchenko, O.I., Dovganiuk, A.V. *Ocinka kadrovogo potencialu promyslovogo pidpryjemstva* [Assessment of personnel potential of the industrial enterprise]. *Ekonomichnyy visnyk Zaporiz'koi derzhavnoi inzhenernoi akademii* [Economic Bulletin of Zaporizhzhya state engineering Academy]. 2013, no. 5. Available at: http://www.zgia.zp.ua/gazeta/evzdia_5_012.pdf

Определена необходимость изменения парадигмы управления социально-экономическими системами в соответствии с ведущими трендами построения социально-ориентированной экономики в аспекте глобализационных вызовов. Обоснована необходимость учета концепта социальной ответственности при управлении кадровым потенциалом предприятия. Доказана необходимость внедрения в процесс управления блока по мотивации к взаимной социальной ответственности носителей кадрового потенциала и руководителей (владельцев).

***Ключевые слова:* социальная ответственность, кадровый потенциал, управление.**

The necessity of the paradigm shift in management of social and economic systems in accordance with the leading trends of construction of socially-oriented economy in terms of globalization challenges has been determined. The necessity of taking into account the concept of social responsibility in the management of human resources of the enterprise has been proved. The necessity of introduction of the management unit of the motivation for mutual social responsibility of media personnel potential and managers (owners) has been argued.

***Key words:* social responsibility, human resources, management.**

Одержано 14.01.2016.

УДК 658.1:332.6

К.М. ДЗЮБАК, викладач
Чорноморського державного університету імені Петра Могили, м. Миколаїв

СТРАТЕГІЯ ПІДВИЩЕННЯ ВАРТОСТІ ЗЕМЕЛЬНОГО КАПІТАЛУ

Статтю присвячено стратегічним механізмам управління процесом зростання вартості земельного капіталу. Досліджено стримуючі фактори ефективного використання сільськогосподарських угідь. Визначено пріоритетні аспекти, які впливають на зростання вартості земельного капіталу. Запропоновано стратегічну концепцію підвищення вартості земельного капіталу за рахунок формування еколого-економічного інструментарію підвищення урожайності сільськогосподарських культур.

Ключові слова: земельний капітал, родючість ґрунту, гумус, урожайність, солома.

Постановка проблеми. Вітчизняна практика використання сільськогосподарських угідь, насамперед ріллі, свідчить про недостатнє методологічне та практичне забезпечення процесу переходу до сталого розвитку аграрного сектора економіки, що виступає стримуючим фактором у процесі ефективного використання зазначених земельних площ. Наслідком цих маніпуляцій є економіко-екологічні проблеми використання землі, які заважають перебудові всієї системи управління земельними ресурсами. Тому впорядкування системи земельних відносин та оптимізація сільськогосподарського землекористування могли б сприяти зростанню вартості земельного капіталу в Україні як вагомому економічному активу її національного багатства.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. На фоні пріоритетної важливості земельного капіталу сучасна наука і практика накопичили досвід для побудови теоретико-методологічних основ сталого розвитку процесу природокористування, в тому числі використання орних земель у сільському господарстві. Вагомий внесок у розвиток цих ідей зробили А.М. Третяк [1], В.В. Горлачук [2], Д.І.Бабміндра [3], Д.С.Добряк [4], Л.Я.Нова-

ковський [5], А.Я. Сохнич [6] та ін. У своїх працях вони приділили увагу вивченню проблем, пов'язаних з формуванням організаційних, економічних, правових важелів щодо раціонального використання земель, формування вартості земель та земельної політики, головною метою якої є забезпечення оптимального узгодження загальнодержавних інтересів та інтересів регіонів і територіальних одиниць.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Проте і нині ціла низка теоретичних і методологічних положень, пов'язаних з процесом формування вартості земельного капіталу, не отримала свого кінцевого вирішення, що породжує численні конфлікти між різними рівнями влади, негативно позначається на соціально-економічному та екологічному розвитку сільських територій.

Постановка завдання. На основі викладеного можна сформулювати завдання дослідження, яке полягає в розробці теоретико-методологічних підходів та виробленні практичних рекомендацій щодо зростання вартості земельного капіталу сільськогосподарського землекористування.

Виклад основного матеріалу дослідження. Проведеними дослідження-

ми було встановлено, що загальна вартість земельного капіталу в аграрному секторі економіки країни дорівнює 714,8 млрд грн, у т. ч. її природна складова – 566,7 млрд грн, інтелектуальна – 148,1 млрд грн. Вартість земельного капіталу на 1 га сільськогосподарських угідь залежить від регіону та коливається від 9 466 грн у Закарпатській області до 31 710 грн у Полтавській області, або в середньому по Україні становить 20 487 грн [1, с. 2]. **Виходячи з цього, можна стверджувати, що при визначенні вартості земельного капіталу враховують регіоналізацію, а саме економічну потужність ґрунту певної територіальної одиниці (тобто родючість).**

У свою чергу, головна функція родючості ґрунту виражається вмістом гумусу в ньому як плацдарму та регулятора всіх ґрунтових процесів. Поки є гумусовий горизонт, природна родючість ґрунту тримається на відповідному для конкретних природних умов рівні, забезпечуючи високу якість виробленої сільськогосподарської продукції. Відповідно до цього необхідно забезпечувати бездефіцитний баланс гумусу в ґрунті у процесі біологічного колообігу речовин в екосистемах.

Відомо, що врожаєм соняшника у 25 ц/га, який, до того ж, вирощується беззмінно 3-5 років на полі, виноситься 3 т гумусу [7, с. 90], озимої пшениці врожайністю 60 ц/га, кукурудзи на зерно врожайністю 80 ц/га виноситься, відповідно, 1,5 і 3,0 т/га гумусу [8, с. 17–19], можна зробити беззаперечний висновок, що через 40-50 років різко знизиться продуктивність українських чорноземів, погіршиться якість вироблюваної сільськогосподарської продукції внаслідок зниження природної родючості ґрунтів. Вже сьогодні вміст гумусу в ґрунті, що дозволяє вирощувати сільськогосподарські культури, – на межі критичного, беручи до уваги те, що згідно зі спеціальними дослідженнями [9, с. 83] він має складати більше 3,0-3,5%. Відзначимо, що для формування відповідної урожайності сільськогосподарських культур, незалежно від типу ґрунту, з нього виноситься однакова кіль-

кість гумусу рослинами. Це означає, що на нечорноземних типах ґрунтів деструктивні процеси відбуваються ще швидше – 20-25 років.

Крім того, важливий вплив на зменшення вмісту гумусу в ґрунті справляють процеси водної і вітрової ерозії, вимивання гумусу в процесі переміщення дощових і талих вод, зрошуваної води та ін. Відповідно до цього в ґрунтах відбуваються незворотні процеси, які не дозволяють повернути властивості ґрунту до його попереднього стану. Відсутність гумусу в ґрунті або його зниження до критичного рівня блокуватиме засвоєння рослинами поживних речовин, що містяться у мінеральних добривах, але якщо рослини і засвоять незначну їх частку, то рослинницька продукція буде малоприсадною для харчування через надмірну забрудненість баластними речовинами, похідними від добрив – це фтор, хлор, миш'як, кадмій, свинець, цинк та ін. [8, с. 41–42], що свідчатиме про наближення продовольчої катастрофи в Україні, зниження вартості земельного капіталу, втрату конкурентних переваг на ринках продукції, зниження інвестиційної привабливості аграрного сектора економіки та ін. У широкому розумінні ґрунт з головного засобу виробництва у сільському господарстві трансформується у просторово-операційний базис, відіграючи пасивну роль, стає лише місцем, де відбувається процес праці.

Незважаючи на те, що дослідженням проблем родючості ґрунтів і можливостей гумусозбереження, що є ключовим у формуванні вартості земельного капіталу, приділено багато уваги та зроблено напрацювань, у науковому середовищі не запроваджено єдиного механізму розв'язання цієї проблеми. В багатьох випадках суб'єкти господарювання на землі вдаються від одних крайнощів до інших, а саме перехід від економіки до екології, і навпаки. На фоні невирішених питань у землекористуванні вдаються до консервації земель шляхом припинення їх господарського використання на невідзначений термін та залуження або заліснення. Такий підхід є методологічно не-

правильним, оскільки неприпустимо спочатку знищувати, а пізніше відновлювати ґрунти. Насамперед, потрібно виходити з принципу науково обґрунтованого, економного використання землі, яким передбачається, що ніякі врожаї не варті виносу гумусу з ґрунту, його руйнації. Власне, й конкурентні переваги отримає той, хто раніше зрозуміє існуючі помилки у процесі використання землі.

Зрозуміло, для того, щоб контролювати процеси виносу гумусу з ґрунту врожаєм сільськогосподарських культур, необхідно мати щонайменше таку інформацію: види культур та їх перспективна урожайність, спосіб використання супутньої продукції та інформацію про гранулометричний склад ґрунту. Це явище не нове.

Базуючись на дослідженнях, можна побачити, що найбільший винос гумусу з ґрунту супроводжується вирощуванням просапної групи культур, накопичення забезпечується шляхом висаджування на орних землях багаторічних та однорічних трав, і проміжне місце займає зернова група культур [8, с. 119]. Величина виносу гумусу з ґрунту є прямо пропорційною врожайності. Наприклад, кукурудза на зерно для формування своєї врожайності у межах 50 ц/га виносить з ґрунту майже 2 т/га гумусу, а при врожайності 100 ц/га – 4 т/га. Така закономірність простежується щодо інших сільськогосподарських культур, але що стосується багаторічних і однорічних трав, ситуація протилежна: із збільшенням врожайності зростає накопичення гумусу в ґрунті. Так, конюшина на зелену масу при врожайності 200 ц/га накопичує гумусу в кількості 1,6 т/га, при врожайності 300 і 400 ц/га – відповідно, 2,2 і 2,8 т/га, що еквівалентно внесенню в ґрунт 44 і 56 т/га органічних добрив.

Враховуючи ту обставину, що процес гуміфікації кореневих решток багаторічних трав відбувається в середньому впродовж 3 років, то доцільним є проектування 4-пільних сівозмін, або чотирьохпільних ланок, з яких одне поле займають багаторічні трави, друге поле – зернові з метою підсіву в них трав. Посіви на інших двох полях визначаються інтересами суб'єкта господарювання

на землі. Такий методологічний підхід дозволить всім культурам сівозміни за ротацийний період отримати необхідну частину поживних речовин для формування урожайності без зниження гумусності ґрунту.

Зустрічається багато випадків недооцінювання суб'єктами господарської діяльності на землі ролі посівів багаторічних трав з причин відсутності тварин на їх утриманні. Відповідно до цього і відсутні стимули до використання частки землі для посівів трав. Але, на нашу думку, в розв'язанні цієї проблеми лежать прямі економічні мотиви, суть яких полягає у зростанні компенсаційної частки доданої вартості інших культур, що знаходяться у сівозміні з посівом багаторічних трав, завдяки підвищенню урожайності сільськогосподарських культур і їх якості, розміщених на ґрунтах, забезпечених продуктами гуміфікації органічної маси, у нашому випадку – корневих решток трав. Крім того, значну компенсаційну частку можна отримати завдяки реалізації багаторічних трав сільському населенню, яке не завжди забезпечене зеленими кормами і сіном.

Значний вплив на процес виносу гумусу з ґрунту має спосіб використання супутньої продукції: відчуження супутньої продукції, використання на корм і заорювання попередньо переробленої супутньої продукції як відходів від основної продукції, який у працях вітчизняних вчених має назву «рециклінг» [10; 11]. Відзначимо, що якщо винос гумусу врожаєм озимої пшениці при врожайності, наприклад, 50 ц/га за умови відчуження супутньої продукції (соломи) складатиме 1,2 т/га, то при використанні соломи на корм – 1,0 т/га і при її заорюванні – 0,5 т/га.

Для розкриття вагомості управління гумусним станом ґрунтів наведемо дані моделі визначення балансу гумусу на земельному масиві (табл. 1), яка демонструє, що баланс гумусу на земельному масиві, за умови використання супутньої продукції на корм тваринам, складає мінус 349 т, а при заорюванні супутньої продукції – мінус 219,3 т, тобто його дефіцит зменшився на 129,7 т, що в середньому на один гектар складає мінус 0,55 т.

Модель визначення балансу гумусу на земельному масиві

Культура	Площа, га	Урожайність, ц/га	Винос гумусу, т/га		Винос гумусу всього	
			При використанні супутньої продукції на корм	При заорюванні	При використанні супутньої продукції на корм	При заорюванні
Озима пшениця	115,0	60,0	-1,2	-0,7	-138,0	-84,5
Кукурудза на зерно	115,0	80,0	-2,6	-1,9	-299,0	-222,8
Соняшник	55,0	25,0	-3,0	-3,0	-165,0*	-165,0
Багаторічні трави	115,0	300,0	+3,2	-	+253,0	+253,0
Всього	400,0	465,0	-0,9	-0,6	-349,0	-219,3

* Стебло соняшника на корм не використовується, багаторічні трави не пріорюються. Складено на основі джерела [8].

Важливим джерелом усунення залишкового дефіциту гумусу в ґрунті, що складає 219,3 т, є посів поживних культур на площі у 115 га. Такими культурами можуть бути однорічні трави, озимий ріпак та ін., які навіть при мінімальній їх урожайності – 100 ц/га, будучи пріораними у ґрунт, забезпечать додаткове поповнення гумусу на рівні 230 тонн (115 га x 100 ц/га x 0,20 коефіцієнт гуміфікації), повністю компенсуючи його дефіцит. Крім того, на площі 115 га зросте вміст гумусу в ґрунті завдяки кореневим решткам від однорічних трав. Їх кількість, визначена на підставі розв'язання рівняння регресії, складатиме 2,5 т/га, або 0,5 т/га гумусу. Цей приклад засвідчує можливість моделювання бездефіцитного балансу гумусу в ґрунті, аналогів якого у вітчизняній науці немає, бо жодні витрати не можуть бути такими великими, як безповоротна втрата гумусу в ґрунті. А тому в Україні є всі підстави переходу на модель сталого розвитку сільськогосподарського землекористування, що забезпечуватиме економічне зростання з одночасним створенням умов для збереження навколишнього середовища та безпечних умов для проживання громадян країни.

Але мобілізація зусиль переходу до сталого розвитку сільськогосподарського землекористування, нарощування вартості земельного капіталу наштовхується на серйозну проблему, пов'язану з недооцінкою супутньої продукції (соломи) у процесах гумусоутворення. Вважається, що солома на полях країни, щорічна кількість якої складає понад 50 млн т, є сміттям, яке потрібно спалювати з метою очистки полів для майбутніх посівів.

Особливо загострюється ця проблема у світлі енергетичної кризи, коли в країні обговорюється можливість перетворення її у палети з подальшим спалюванням, що дозволить «зеконормити» 25 млрд м газу. Проведені нами розрахунки свідчать, що при поставці в Україну 25 млрд м газу при його ціні 250 дол. США за 1000 м потрібно заплатити 6,2 млрд грн. Далі, 50 млн т соломи, гуміфікуючись (при коефіцієнті гуміфікації 0,20), забезпечать надходження в ґрунт 10 млн т гумусу, що еквівалентно 200 млн т органічних добрив. У грошовому вимірі це складе щонайменше 20 млрд грн (200 млн. т x 100 грн/т гною), при цьому без додаткових витрат на транспортування, пріорювання та інші види робіт.

Із приведеного випливає, що втричі ефективніше газозабезпечення країни будувати на засадах поставок в Україну газу, аніж використання соломи для виробництва теплоенергії. Альтернативою розв'язання цієї проблеми є реальне розширення посівів багаторічних та однорічних трав на рівні 25% площі сівозміни та розміщення поживних культур після збирання урожаю зернових. Інших шляхів немає, оскільки, виходячи з наявного поголів'я великої рогатої худоби в Україні, можна виробити лише не більше 25 млн т органічних добрив, значна частина яких припадає на домогосподарства, а не на земельні частки (паї), які найбільше їх потребують.

Таким чином, доведено, що мотиваційні механізми екологізації землекористування являють собою реальний прогрес у зростанні продуктивності землі, що є прямим стимулюванням підвищення вартості земельного капіталу, закінченням епохи ресурсовитратного сільськогосподарського землекористування.

Висновок. При комплексно-системному розвитку організаційно-економічного механізму максимізації цільового ефекту щодо збереження родючості ґрунту Україна зможе досягти зростання урожайності зернових та овочевих культур, картоплі та ін. у 2-2,5 рази, ставши в один ряд з країнами Європи та Америки, де врожайність зернових і зернобобових культур сягає рівня 50-80 ц/га, овочів – 250-500, картоплі – 300-400 ц/га, хоча за еквівалентом родючості українських чорноземів, системи мотивації ефективного використання землі, поза сумнівом, залишається факт, що Україна за урожайністю всіх культур може стати світовим лідером.

Це означає, що екологічна стратегія сільськогосподарського землекористування у поєднанні з екологічним маркетингом як функцією управління земельними ресурсами являють собою центральну ланку зростання вартості земельного капіталу.

Список використаних джерел

1. Третяк А. Економіка та ефективність управління землекористуванням в Україні [Електронний ресурс] / А. Третяк, Н. Третяк. – Режим доступу: <http://economics-of-nature.net/uploads/arhiv/2011/Tretyak.pdf>
2. Управління відтворенням і збереженням родючості ґрунту у контексті сталого розвитку природокористування / за ред. В.В. Горлачука. – Миколаїв: Іліон, 2004. – 40 с.
3. Бабміндра Д. Трансформація існуючих і формування нових землекористувань на економічних засадах / Д. Бабміндра, В. Слінчук // Землевпорядний вісник. – 2006. – № 1. – С. 46–48.
4. Добряк Д.С. Еколого-економічні засади реформування землекористування в ринкових умовах / Д.С. Добряк, Д.І. Бабміндра. – К.: Урожай, 2007. – 336 с.
5. Довідник із землеустрою: 4-е вид., перероб. і доп. / за ред. Л.Я. Новаковського. – К.: Аграрна наука, 2015. – 492 с.
6. Сохнич А.Я. Проблеми використання і охорони земель в умовах ринкової економіки: монографія / А.Я. Сонич. – Львів: Українські технології, 2002. – 252 с.
7. Вьюн В.Г. Организационно-экономический механизм рационального природопользования в сельскохозяйственном производстве / В.Г. Вьюн. – Днепропетровск: Пороги, 1994. – 160 с.
8. Управління землекористуванням: підручник / за ред. В.В. Горлачука. – Миколаїв: Іліон, 2006. – 376 с.
9. Сидоренко О.І. Еколого-меліоративний моніторинг: практикум / О.І. Сидоренко, М.М. Бабанін, О.В. Морозов. – Херсон: Гринь Д.С., 2013. – 180 с.
10. Юсфин Ю.С. Рециклинг материалов в народном хозяйстве / Ю.С. Юсфин, В.М. Залетин // ЭкиП. – 1997, октябрь. – С. 21–25.

11. Юсфин Ю.С., Леонтьев Л.И., Доронина О.О. Экологически чистое производство: содержание и основные требования / Ю.С. Юсфин, Л.И. Леонтьев, О.О. Доронина // ЭкиП. – 2000, март. – С. 19–29.

References

1. Tretiak, A. *Ekonomika ta efektyvnist' upravlinnia zemlekorystuvanniam v Ukraini* [Economy and Efficiency of Land Use Management in Ukraine]. Available at: <http://economics-of-nature.net/uploads/arhiv/2011/Tretyak.pdf> (Accessed 17 January 2016).

2. Horlachuk, V. (2004). *Upravlinnia vidtvorenniam i zberezheniam rodiuchosti hruntu u konteksti staloho rozvytku pryrodokorystuvannia* [Control the Playback and Preservation of Soil Fertility in the Context of Sustainable Development of Natural Resources]. Mykolaiv, Ilion Publ., 40 p.

3. Babmindra, D., Slinchuk, V. (2006). *Transformatsiia isnuuyuchykh i formuvannia novykh zemlekorystuvan' na ekonomnykh zasadakh* [Transformation of existing and creation of new land use for economic considerations]. *Zemlevporiadnyj visnyk* [Land management herald], no. 1, pp. 46-48.

4. Dobriak, D., Babmindra, D. (2007). *Ekoloho-ekonomichni zasady reformuvannia zemlekorystuvannia v rynkovykh umovakh* [Ecological and economic principles of land reform in market conditions]. Kyiv, Urozhaj Publ., 336 p.

5. Novakovskiy, L. (2015). *Dovidnyk iz zemleustroiu* [Handbook on Land Management]. Kyiv, Ahrarna nauka Publ., 492 p.

6. Sokhnych, A. (2002). *Problemy vykorystannia i okhorony zemel v umovakh rynkovoï ekonomiky* [Problems of land use and protection in a market economy]. Lviv, Ukrainski tekhnolohii Publ., 252 p.

7. Viun, V. (1994). *Orhanyzatsyonno-ekonomycheskyj mekhanizm ratsyonalnoho pryrodopolzovanyia v selskokhoziajstvennom proyzvodstve* [Organizational and economic mechanism of rational nature management in agricultural production]. Dnepropetrovsk, Porohy, 160 p.

8. Horlachuk, V. (2006). *Upravlinnia zemlekorystuvanniam* [Management of land use]. Mykolaiv, Ilion Publ., 376 p.

9. Sydorenko, O., Babanin, M., Morozov, O. (2013). *Ekoloho-melioratyvnyj monitorynh* [Environmental and Reclamation Monitoring]. Kherson, Hrin' D.S. Publ., 180 p.

10. Yusfyn, Yu., Zaletyn, V. (1997). *Retsyklynh materyalov v narodnom khoziajstve* [Recycling of materials in the national economy]. *EkyP* [EKYP], October, pp. 21-25 (In Russian).

11. Yusfyn, Yu., Leont'ev, L. Doronina, O.O. (2000). *Ekolohychesky chystoe proyzvodstvo: soderzhanye y osnovnye trebovaniia* [Environmentally friendly production: content and basic requirements]. *EkyP* [EKYP], March, pp. 19-29 (In Russian).

Статья посвящена стратегическим механизмам управления процессом роста стоимости земельного капитала. Исследованы сдерживающие факторы эффективного использования сельскохозяйственных угодий. Определены приоритетные аспекты, которые влияют на рост стоимости земельного капитала. Предложено стратегическую концепцию повышения стоимости земельного капитала за счет формирования эколого-экономического инструментария повышения урожайности сельскохозяйственных культур.

Ключевые слова: *земельный капитал, плодородие почвы, гумус, урожайность, солома.*

The article is devoted to the strategic framework of process control of the rising cost of land capital. There were investigated the constraints of effective use of agricultural land. The priority aspects that affect the growth of value of the land capital have been determined. It was propose the strategic concept of increase of value of the land capital at the formation of ecological and economic toolkit of increase the productivity of the land agricultural crops.

Key words: *land capital, fertility of soil, humus, productivity of land, straw.*

Одержано 14.01.2016.

УДК 339.72(4)

М.О. ГУБА, кандидат економічних наук, доцент
Університету митної справи та фінансів України

ДІЯЛЬНІСТЬ ІНВЕСТИЦІЙНИХ ФОНДІВ НА ВАЛЮТНОМУ РИНКУ КРАЇН ЄВРОЗОНИ

У статті розглянуто особливості функціонування інвестиційних фондів країн єврозони на сучасному етапі. Визначено, що після кризи 2008–2009 рр. їх роль як учасників валютно-фінансових ринків єврозони значно зросла. Проведено аналіз діяльності інвестиційних фондів єврозони за напрямками інвестиційної політики та за окремими країнами ЄС.

Ключові слова: валютний ринок, інвестиційні фонди, єврозона, цінні папери.

Постановка проблеми. Сучасний етап розвитку світової фінансової системи характеризується одночасними процесами глобалізації та тенденціями до створення регіональних об'єднань. Нерівномірність економічного розвитку країн, яка впливає на розподіл фінансових ресурсів, зокрема на збільшення інвестицій, необхідність обслуговування боргових зобов'язань за внутрішніми і зовнішніми позиками та необхідність уникнення ризиків, обумовлює створення регіональних об'єднань у сфері валютних ринків.

Найбільш наочним прикладом цього є створення та функціонування єврозони (Euro area) – валютного союзу, який на сьогодні об'єднує 19 з 28 країн Європейського Союзу, офіційною валютою яких є євро. Усі повноваження стосовно розробки і реалізації напрямів грошово-кредитної політики єврозони належать Європейському центральному банку.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Аналізом діяльності Європейського монетарного союзу та його учасників займалися зарубіжні вчені N. Battistini & S. Simonelli [1], T. Jappelli & M. Pagano [7], T. Kroencke, M. Schmeling & A. Schrimpf [8], P. Lane [9], D. Nouy [10], M. Pompi [11], а також спеціалісти Міжнародного валютного фонду, Європейського центрального банку та Банку міжнародних розрахунків.

Серед вітчизняних учених питання функціонування валютного ринку країн ЄС та окремих його аспектів досліджували Г.В. Верига [15], С.В. Глібко та Ю.В. Сидоренко [16], В. Гриценко [17], Л.О. Першко та О.П. Данькевич [18], Т.В. Приступа [19], О. Решота [20], О. Ступницький [21], Т.А. Черемісова [22], О.М. Шаров [23], І.П. Яновська [24].

Проте в зазначених дослідженнях недостатньо розкрито особливості діяльності інвестиційних фондів – учасників валютного ринку країн єврозони, які на сучасному етапі швидко розвиваються. В Україні цей інститут валютного ринку є нерозвиненим, що свідчить про важливість дослідження актуального зарубіжного досвіду функціонування інвестиційних фондів.

Мета статті. З урахуванням вищевикладеного, метою статті є аналіз особливостей функціонування інвестиційних фондів єврозони з визначенням пріоритетів їх інвестиційної політики на сучасному етапі розвитку валютного ринку країн ЄС.

Виклад основного матеріалу. Інвестиційні фонди, які зараз діють у зоні євро, являють собою спільні інститути інвестування, за допомогою яких інвестори об'єднують активи з метою придбання фінансових або нефінансових ресурсів.

Відповідно, головна мета діяльності інвестиційних фондів полягає в об'єднанні активів з метою максимізації прибутку від диверсифікації фінансових активів шляхом інвестування достатніх сум у значну кількість компаній. Основна ідея такої стратегії – це уникнення фінансового та інших ризиків на рівні окремих компаній [14, с. 139].

Доход інвестиційного фонду від емісії цінних паперів поділяється на дві групи: дивіденди, які мають бути виплачені власникам цінних паперів фонду, та нерозподілений прибуток [14, с. 155].

Місце інвестиційних фондів на валютному ринку зони євро наведено на рис. 1.

Слід зазначити, що ключова відмінність між агентами валютного ринку (рис. 1) полягає у рівні їх капіталізації та розвиненості. Остання включає практику управління грошовими коштами, рівень розвитку технологій, можливості для ринкових та наукових досліджень, рівень дисципліни.

Відповідно до характеру емітованих цінних паперів інвестиційні фонди поділяються на дві групи.

1. Відкриті інвестиційні фонди (open-ended investment funds).

2. Закриті інвестиційні фонди (closed-ended investment funds).

Відкриті інвестиційні фонди можуть випускати та погашати акції на постійній основі або в певних, заздалегідь визначених (зазвичай, короткострокових) інтервалах. Найбільш розповсюдженими серед цієї категорії фондів є індексні фонди (index funds) та фонди грошового ринку (money market funds – MMFs). Портфель індексних фондів є максимально наближеним до структури певного фондового індексу. Різновидом таких фондів є біржові інвестиційні фонди (exchange-traded funds), акції яких обертаються на біржі.

Фонди грошового ринку інвестують у короткострокові фінансові інструменти з низьким ризиком, такі як казначейські векселі, депозитні посвідчення (certificates of deposit) та комерційні папери [4, с. 22].

Відповідно до системи національних рахунків, що діє у ЄС, відкриті інвестиційні фонди поділяються на фонди грошового ринку та фонди негрошового ринку (non-money market funds, non-MMFs).

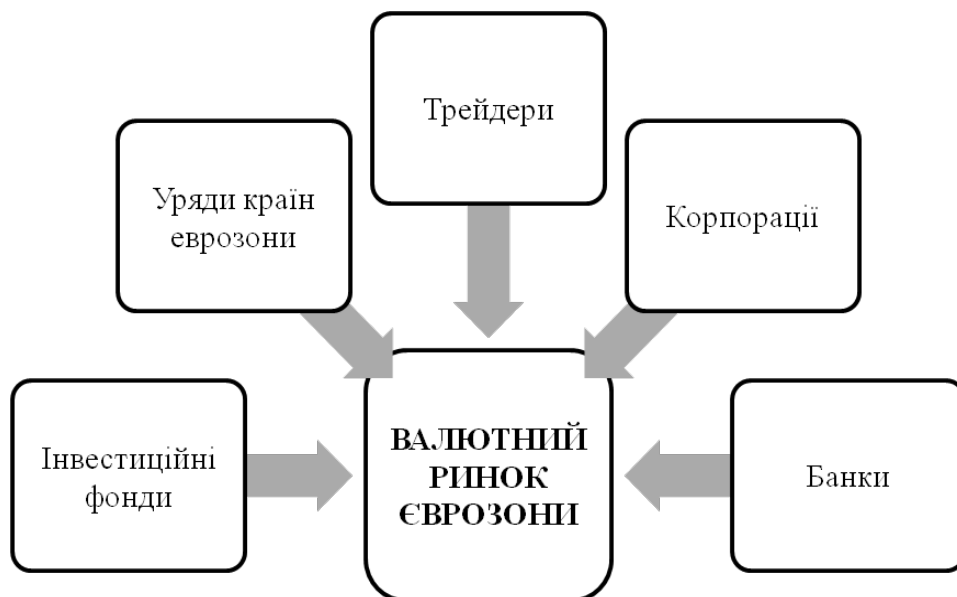

Рис. 1. Місце інвестиційних фондів на сучасному валютному ринку зони євро

Основна відмінність між ними полягає у тому, що перші інвестують в інструменти грошового ринку з терміном обігу менш ніж один рік з правом відступлення; такі інструменти розглядаються як замітники депозитів.

Інвестиційні фонди негрошового ринку являють собою інститути спільного інвестування, які мобілізують фінансовий капітал за рахунок емісії цінних паперів. Отримані кошти інвестуються у довгострокові фінансові активи та у нефінансові активи (зазвичай нерухомість). Ці активи не можуть бути відступлені та не розглядаються як замітники депозитів [14, с. 231–232].

Закриті інвестиційні фонди випускають обмежену кількість цінних паперів із особливим терміном погашення, зазвичай від п'яти до семи років. Вони емітуються одноразово при створенні фонду, та не можуть бути пред'явлені до погашення до того моменту, як фонд не буде ліквідовано.

Також слід зазначити, що цінними паперами відкритого інвестиційного фонду, зазвичай не торгують, і, таким чином, вони не можуть вважатись акціонерними цінними паперами, на відміну від цінних паперів, випущених закритими інвестиційними фондами [4, с. 22].

На відміну від боргових та акціонерних цінних паперів, цінні папери інвестиційних фондів випускаються інститутами спільного інвестування та формують частку інвестиційного портфеля [14, с. 10].

Згідно з класифікацією ОЕСР, інвестиційні фонди, разом зі страховими компаніями та пенсійними фондами, належать до категорії інституційних інвесторів [5, с. 17].

Глобальний кредитний ринок відзначається певною волатильністю. У зв'язку з цим можна виділити такі основні його особливості на сучасному етапі:

- зростаючий взаємозв'язок між змінами цін активів у глобальному масштабі;
- чутливість рівня волатильності до негативних економічних змін та наслідків майбутніх напрямів монетарної політики;
- низький рівень ліквідності вторинного ринку на ринку боргових інструментів.

Отже, сучасному валютному ринку єврозони притаманні певні особливості:

низька доходність, високий рівень кореляції між ринками та кредитними спредами, який підтримується відносно низьким рівнем ринкової волатильності. Однак незважаючи на те, що такі умови призвели до зростання частки залученого капіталу у фінансовому секторі у докризовий період, посткризовий період характеризувався зворотними процесами. Проте у той же час розміри інвестиційних фондів єврозони значно зросли, і, відповідно, зросла їх роль на фінансових ринках та у кредитному посередництві [3, с. 41]. До того ж, використання позикового капіталу в цілому на ринках цінних паперів збільшилося. Зокрема у єврозоні випуск цінних паперів у 2014 р. досяг посткризового максимального значення у розмірі €150 трлн, перевищивши майже втричі показники дворічної давнини [13].

Конкретно сектор інвестиційних фондів зони євро збільшився вдвічі, починаючи з 2009 р., і станом на вересень 2014 р. активи фондів склали більш ніж €10 трлн.

Стосовно структури активів варто відзначити, що більше 99% інвестиційних фондів єврозони є відкритими, причому частка їх ліквідних активів постійно скорочується: у 2014 р. вона становила 32%, тоді як у 2009 р. – 41% від загальної кількості активів.

Ліквідні активи інвестиційних фондів включають всі державні боргові цінні папери єврозони, боргові цінні папери, випущені резидентами та нерезидентами єврозони з першочерговим терміном погашення до одного року включно та звичайні акції, випущені країнами ЄС, США та Японією.

Періоди ринкової волатильності показали, що інвестори цих фондів, зокрема фондів високодохідних облігацій та біржових фондів, є достатньо чутливими до динаміки цін та зміни очікувань у сфері монетарної політики.

Разом з тим інвестиційні фонди єврозони тісно пов'язані з кредитними установами, також вони є значним і зростаючим джерелом кредиту для нефінансових холдингів та урядів. Зокрема у 2008 р. майже 14% боргових зобов'язань нефінансових

компаній були у розпорядженні інвестиційних фондів єврозони, тоді як у 2014 р. ця цифра становила близько 25%.

Інвестиційні фонди володіють 9% непогашених боргових зобов'язань, випущених кредитними установами єврозони, та надали €370 млрд як позики банкам єврозони [3, с. 41–42].

Це означає, що проблеми в цьому секторі можуть швидко поширюватися на банківський сектор і реальну економіку. Тому особливу увагу слід зосередити на особливостях структурних та системних ризиків інвестиційних фондів єврозони.

Окрім значного зростання тіньового банківського сектора за останні роки, його структура також змінилася. До середини 2014 р. обсяг операцій інвестиційних фондів єврозони значно зріс – з урахуванням інвестиційних фондів грошового та негрошового ринку вони становили €9,8 трлн – маже половину тіньового банківського сектора єврозони.

Звичайно, такі структурні зміни потребують від наглядових органів ЄС адаптації моніторингу фінансової стабільності з метою з'ясування ролі сектора інвести-

ційних фондів та його майбутньої ролі у появі або розповсюдженні можливих системних ризиків.

Як зазначалося вище, інвестиційні фонди єврозони є відкритими, і часто вони підпадають під вимоги щодо дострокового погашення зобов'язань (early redemption claims). Інвестиційні фонди інвестують в активи – звичайні акції або боргові інструменти і фінансуються за рахунок позикового капіталу.

Активи та зобов'язання інвестиційних фондів єврозони станом на 07.2015 р. наведено на рис. 2.

З рис. 2 видно, що найбільшу частку в активах інвестиційних фондів (37%) займають боргові цінні папери, друге місце посідає власний капітал – 29,9%.

Максимальними значеннями цих показників у країнах єврозони характеризуються країни з розвиненим фінансовим сектором – Люксембург, Німеччина, Ірландія.

У структурі зобов'язань майже 90% належить цінним паперам фонду. У розрізі країн найбільші обсяги цінних паперів фонду в Німеччині, Франції, Люксембургу, Ірландії. Мінімальний обсяг цінних па-

Рис. 2. Активи та зобов'язання інвестиційних фондів єврозони станом на 07.2015 р., € трлн (складено за [6])

перів, емітованих інвестиційними фондами, спостерігається у Латвії, Естонії, Словенії, що також обумовлюється невисоким, порівняно з іншими країнами єврозони, рівнем розвитку фінансового сектора та загальним рівнем розвитку економіки.

Більш детально напрями інвестиційної політики, зокрема розміщення цінних паперів інвестиційних фондів у розрізі фондів станом на відповідну дату періоду 2008–2015 рр., наведено на рис. 3.

З рис. 3 видно, що найбільша кількість цінних паперів інвестується до фондів облігацій – 31–32%, причому ця частка протягом 2008–2015 рр. залишалася майже незмінною. Друге місце посідають фонди акцій – у періоді, що розглядається, їх частка коливалась від 24 до 30%. На третьому місці із показником 24–27% знаходяться змішані фонди. Найменші частки припадають на фонди хеджування та фонди інвестування у нерухомість – в середньому 2,2 та 4,9% відповідно. В цілому структура вкладень є достатньо стабільною. За 2014–2015 рр. слід відзначити лише незначне зростання (у межах 1%) вкладень у фонди акцій та змішані фонди. Це компенсувалося скороченням частки вкладень у фонди облігацій, проте варто зазначити, що в абсолютному вимірі відзначається постійне зростання цього показника.

Стосовно структури за видами інвестиційних фондів підкреслимо, що частка розміщених цінних паперів закритих фондів у загальній кількості інвестиційних

фондів єврозони протягом 2008–2015 рр. складала близько 1,6%. Суттєве їх збільшення – з 1,35 до 2,04% відбулось у 2014 р.

У табл. 1 наведено країни єврозони, які мають найбільший обсяг розміщених цінних паперів.

Слід відзначити, що чотири із зазначених п'яти країн (Німеччина, Ірландія, Франція, Люксембург) є лідерами за обсягом операцій, які припадають на відкриті інвестиційні фонди. Найбільшим обсягом операцій, що припадають на закриті фонди, характеризуються Ірландія, Італія, Люксембург, Нідерланди.

Аналіз інвестування у розрізі фондів засвідчив, що Люксембург є лідером за обсягами інвестування у фонди акцій та фонди облігацій – 40 та 42% відповідно від загального обсягу розміщення активів інвестиційними фондами країн єврозони до цих груп фондів. Ірландія знаходиться за цими показниками на другому місці. Найбільший обсяг активів до змішаних фондів спрямовують Люксембург та Німеччина. Остання також є лідером за розміщенням активів у фондах інвестування у нерухомість – 34%. На другому місці знаходяться Нідерланди. За інвестуванням у фонди хеджування беззаперечним лідером є Ірландія – 69%, за інвестуванням в інші фонди – Франція – 31% від загального обсягу інвестування країнами єврозони у цю групу фондів.

У єврозоні діяльність відкритих інвестиційних фондів регулюється Директивою

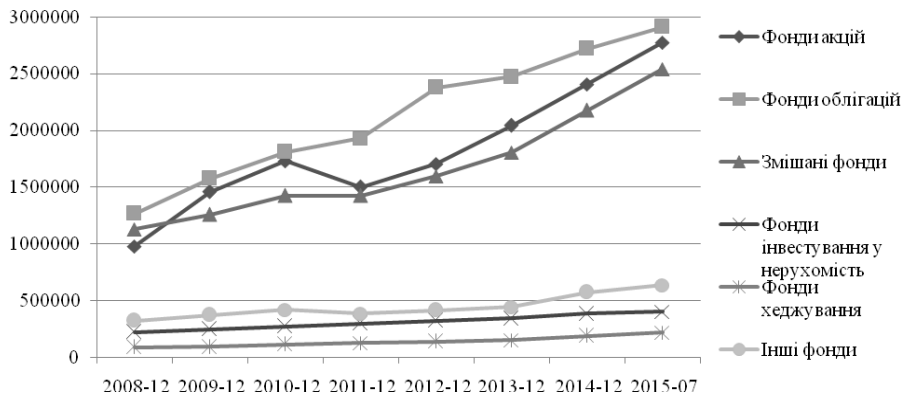

Рис. 3. Напрями розміщення цінних паперів інвестиційних фондів єврозони (складено за [6])

**Країни-лідери єврозони за розміщенням цінних паперів
інвестиційних фондів станом на червень 2015 р.**

Країна	Фонди акцій	Фонди облігацій	Змішані фонди	Фонди інвестування у нерухомість	Фонди хеджування	Інші фонди
Ірландія	+	+	–	–	+	–
Люксембург	+	+	+	–	+	+
Нідерланди	–	–	–	+	+	–
Німеччина	+	+	+	+	–	+
Франція	–	–	+	+	–	+

Складено за [6].

UCITS (Undertakings for Collective Investment in Transferable Securities) Directive, прийнятою 23.09.2014 р. Метою прийняття цієї Директиви стала координація законодавства, регуляторної політики та адміністративних процедур стосовно колективного інвестування в обігові цінні папери в частині депозитарних функцій [2].

Проведений Європейським центральним банком аналіз біржових інвестиційних фондів єврозони, які складають близько 95% всіх фондів, що регулюються як UCITS, показав, що вони, головним чином, інвестують у менш ліквідні активи. Також з'ясувалося, що лише 2,5% інвестиційних фондів фінансуються за рахунок зовнішніх кредитів.

Важливим аспектом аналізу діяльності інвестиційних фондів є визначення керуючої компанії (management asset company). С точки зору фінансової стабільності інформація стосовно місця базування інвестора важлива для ідентифікації економічного агента, який несе основні ризики, та оцінки ймовірності їх поширення на інші частини фінансової системи в кризових умовах. Також це дозволяє виміряти можливу швидкість реакції інвестора на зміни ринку. Наприклад, досвід кризового періоду 2008 р. засвідчив, що фонди грошового ринку та інституційні інвестори мають тенденцію до реагування більш швидкими темпами на погіршення ринкових умов, на відміну від індивідуальних інвесторів [12].

Переважає більшість інвестиційних фондів єврозони (80%) знаходяться в управлінні індивідуальних інвесторів, які не обов'язково є резидентами тієї ж юрисдикції, де зареєстрований сам фонд,

тоді як інституційні інвестори володіють 13,8%, а інші типи інвесторів, зокрема страхові фонди, приватні фонди (де кількість інвесторів не перевищує 50 осіб) – 6,2%. Якщо розглядати вищезазначене за категоріями, то лише фонди грошового ринку відзначаються досить високою часткою активів інституційних інвесторів – 41,5%, порівняно з індивідуальними та іншими інвесторами, частка яких складає 53,1 та 5,4% відповідно.

Аналіз розподілу інвестиційних фондів єврозони довів, що найбільша концентрація активів спостерігається у великих фондах. Це особливо характерно для фондів грошового ринку, де середній розмір фондів перевищує у 8,4 рази їх медіанний розмір. Для порівняння, для фондів акцій та облігацій цей показник складає 4,1 та 3,9% відповідно [3, с. 43–45].

Отже, кількість інвестиційних фондів, які управляються індивідуальними компаніями (individual asset management companies) як на рівні окремих активів, так і на рівні сукупного портфеля, зростає. На розміри та види фондів впливають напрями ринкових змін як за нормальних, так і за несприятливих умов.

Подібна концентрація може призвести до змін на рівні окремого фонду, які матимуть зворотний вплив на репутацію певної управлінської компанії в цілому. Також це може спричинити зміни на ринку чи посилити ринкові шоки у фінансовій системі.

Зараз 21% всіх інвестиційних фондів єврозони управляються великими компаніями. На рис. 4 наведено 15 найбільших компаній зони євро та, відповідно, кількість інвестиційних фондів, якими вони керують.

Кількість інвестиційних фондів

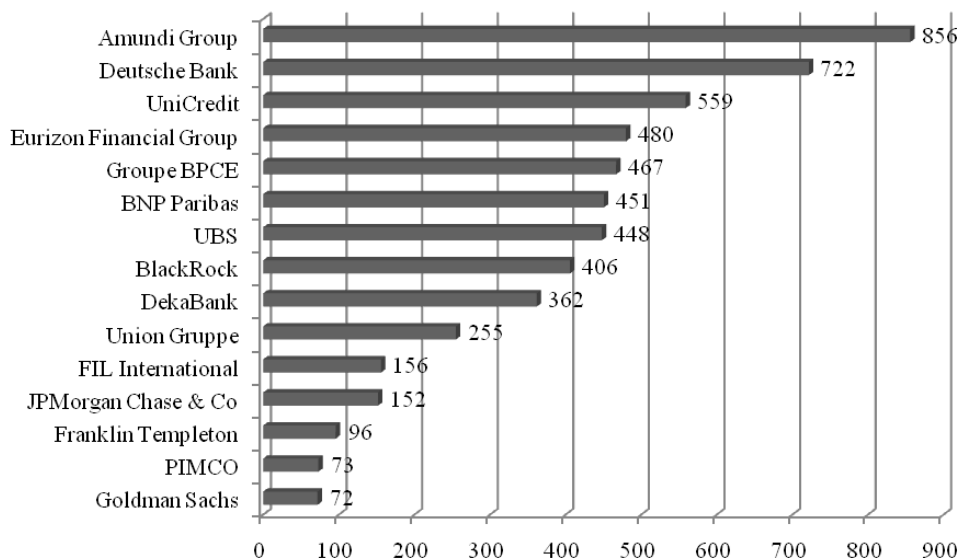

Рис. 4. Інвестиційні фонди, які регулюються найбільшими керуючими компаніями Єврозони (складено за [3, с. 46])

При цьому слід відзначити, що найбільшу вартість активів не завжди мають керуючі компанії з найбільшою кількістю фондів. Так, Amundi Group з 856 фондами, якими вона керує, посідає друге місце за сумою активів (близько €250 млрд), тоді як перше місце з активами у розмірі €380 млрд належить корпорації Black Rock [3, с. 46].

Висновки з проведеного дослідження та перспективи подальших розвідок у цьому напрямку. Проведений аналіз показав, що сьогодні в Єврозоні інвестиційні фонди стрімко розвиваються. Також ще однією тенденцією, характерною для сучасного етапу розвитку цього сегмента валютного ринку, є концентра-

ція інвестиційних фондів у рамках індивідуальної керуючої компанії. Визначено, що провідними країнами за обсягами діяльності інвестиційних фондів, є Люксембург, Німеччина, Ірландія та Франція, що обумовлено як розвиненістю фінансового сектора цих країн, так і рівнем розвитку економіки в цілому.

Вивчення досвіду цих країн, зокрема стосовно напрямів інвестиційної політики фондів, з метою подальшого його практичного застосування в Україні з урахуванням економіко-інституційних особливостей народного господарства країни є важливим напрямом подальших досліджень у цій сфері.

Список використаних джерел

1. Battistini N. Systemic Risk and Home Bias in the Euro Area / N. Battistini, M. Pagano, S. Simonelli // Economic Papers 494. – European Commission, 2013. – 50 p.
2. Directive 2014/91/EU of the European Parliament and of the Council of 23 July 2014 amending Directive 2009/65/EC on the coordination of laws, regulations and administrative provisions relating to undertakings for collective investment in transferable securities (UCITS) as regards depositary functions, remuneration policies and sanctions / Official Journal of the European Union L 257/186. – Brussels, 2014.
3. Financial Stability Review. November 2014 / European Central Bank, 2014. – 149 p.

4. Handbook on securities statistics / International Monetary Fund, Bank for International Settlements, European Central Bank. – IMF, 2015. – 166 p.
5. Institutional Investors and Long-term Investment: Project Report / OECD, 2014. – 32 p.
6. Investment funds balance sheets [Electronic resource]. Statistical Data Warehouse. European Central bank. – Available at: <http://sdw.ecb.europa.eu/>
7. Jappelli T. Financial Market Integration Under EMU / T. Jappelli, M. Pagano // Working Paper. No.197. – Centre for Studies in Economics and Finance, 2008. – 47 p.
8. Kroencke T. Global Asset Allocation Shifts / T. Kroencke, M. Schmeling, A. Schrimpf // BIS Working Papers. No. 497. – Monetary and Economic Department. – BIS, 2015. – 70 p.
9. Lane P. **The Real Effects of European Monetary Union** // **Journal of Economic Perspectives**. – 2006. – Vol. 20. – № 4. – pp. 47–66.
10. Nouy D. Changing Face of Financial Intermediation in the EuroArea / D. Nouy // Banque de France Annual Conference, 7 November 2014. – ECB, 2014. – 10 p.
11. Pompò M. Financial Intermediation: Analysis and Perspectives / M. Pompò // *Indian Journal of Applied Research*. – 2015. – Vol. 5. – Is. 2. – P. 120–127.
12. Schmidt L. Runs on Money Market Mutual Funds / L. Schmidt, A. Timmermann, R. Wermers // University of California, San Diego, Department of Economics, 2014. – 52 p.
13. Securities Markets Risk Outlook 2014-15 / International Organization of Securities Commissions. OICU-IOSCO, 2014. – 132 p.
14. System of National accounts 2008 / OECD, IMF, European Commission, United Nations. – New York, 2009. – 722 p.
15. Верига А.В. Европейська валютна інтеграція: перспективи для України / А.В. Верига // *Теорія і практика общественного развития*. – 2013. – № 4. – С. 244–246.
16. Глібок С.В. Питання правового регулювання інвестиційних фондів в ЄС / С.В. Глібок, Ю.В. Сидоренко // *Теорія і практика правознавства*. – 2015. – Вип. 1 (7). – С. 1–13.
17. Гриценко В. Інвестиційні інститути на міжнародному ринку фінансових послуг / В. Гриценко // *Вісник КНТЕУ*. – 2011. – № 1. – С. 57–72.
18. Першко Л.О. Венчурні фонди як інвестиційні інститути: західний досвід і практика функціонування в Україні / Л.О. Першко, А.П. Данькевич // *Науковий вісник Національного університету ДПС України (економіка, право)*. – 2014. – № 1 (64). – С. 40–46.
19. Приступа Т.В. Європейська валютно-фінансова інтеграція: проблеми і перспективи для України / Т.В. Приступа // *Фінансовий простір*. – 2014. – № 2 (14). – С. 137–141.
20. Решота О. Становлення внутрішнього ринку Європейського Союзу: передумови та особливості / О. Решота // *Демократичне врядування*. – 2012. – Вип. 9. – 10 с.
21. Ступницький О. Індексні інвестиційні фонди – нові фінансові інститути колективних інвестицій і біржових технологій на світовому фінансовому ринку / О. Ступницький // *Вісник КНУ ім. Тараса Шевченка*. – Сер. Міжнародні відносини. – 2007. – № 35–36. – С. 26–30.
22. Черемісова Т.А. Міжнародні фінансові відносини та валютний ринок в умовах глобалізації / Т.А. Черемісова // *Вісник соціально-економічних досліджень*. – 2013. – № 2 (49). – Ч. 1. – С. 195–201.
23. Шаров О.М. Європейський валютний союз: межі зростання або точка біфуркації / О.М. Шаров // *Міжнародна економічна політика*. – 2014. – № 1 (20). – С. 23–45.
24. Яновська І.П. Особливості правового регулювання спільного інвестування на інтегрованому ринку цінних паперів ЄС / І.П. Яновська // *Актуальні проблеми держави і права*. – 2011. – Вип. 62. – С. 577–583.

References

1. Battistini N., Pagano M., Simonelli S. *Systemic Risk and Home Bias in the Euro Area*. Economic Papers 494. European Commission, 2013. 50 p.
2. Directive 2014/91/EU of the European Parliament and of the Council of 23 July 2014 amending Directive 2009/65/EC on the coordination of laws, regulations and administrative provisions relating to undertakings for collective investment in transferable securities (UCITS) as regards depositary functions, remuneration policies and sanctions. **Official Journal of the European Union** L 257/186. Brussels, 2014.
3. *Financial Stability Review*. European Central Bank, 2014, November, 149 p.
4. *Handbook on securities statistics*. International Monetary Fund, Bank for International Settlements, European Central Bank. IMF, 2015, 166 p.
5. *Institutional Investors and Long-term Investment: Project Report*. OECD, 2014, 32 p.
6. *Investment funds balance sheets Statistical Data Warehouse*. European Central bank. Available at: <http://sdw.ecb.europa.eu/>
7. Jappelli T., Pagano M. *Financial Market Integration Under EMU*. Working Paper, No.197. Centre for Studies in Economics and Finance, 2008, 47 p.
8. Kroencke T., Schmeling M., Schrimpf A. *Global Asset Allocation Shifts BIS Working Papers*. No. 497. Monetary and Economic Department. BIS, 2015, 70 p.
9. Lane P. *The Real Effects of European Monetary Union*. **Journal of Economic Perspectives**. 2006. Vol. 20, no. 4. pp. 47-66.
10. Nouy D. *Changing Face of Financial Intermediation in the Euro Area*. Banque de France Annual Conference. ECB, 7 November 2014, 10 p.
11. Pompò M. *Financial Intermediation: Analysis and Perspectives*. Indian Journal of Applied Research. 2015. Vol. 5. Is. 2, pp. 120-127.
12. Schmidt L., Timmermann A., Wermers R. *Runs on Money Market Mutual Funds*. University of California, San Diego, Department of Economics, 2014. 52 p.
13. *Securities Markets Risk Outlook 2014-15 International Organization of Securities Commissions*. OICU-IOSCO, 2014, 132 p.
14. *System of National accounts 2008*. OECD, IMF, European Commission, United Nations. New York, 2009, 722 p.
15. Veriga A.V. *Evropejskaja valjutnaja integracija: perspektivy dlja Ukrainy* [European monetary integration: prospects for Ukraine]. *Teorija i praktika obshhestvennogo razvitiya* [Theory and practice of social development]. 2013, no. 4, pp. 244-246.
16. Glibko S.V., Sydorenko Ju.V. *Pytannja pravovogo reguljuvannja investytsijnyh fondiv v JeS* [The issues of legal regulation of investment funds in EU]. *Teorija i praktyka pravoznavstva* [Theory and practice of law]. 2015. Issue 1 (7), pp. 1-13.
17. Grycenko V. *Investytsijni instytuty na mizhnarodnomu rynku finansovyh poslug* [Investment institutions on international financial services market]. *Visnyk KNTEU* [Bulletin of KNTEU]. 2011, no. 1, pp. 57-72.
18. Pershko L.O., Dan'kevych A.P. *Venchurni fondy jak investytsijni instytuty: zahidnyj dosvid i praktyka funkcionuvannja v Ukrai'ni* [Venture capital funds as investment institutions: the Western experience and practice functioning in Ukraine]. *Naukovyj visnyk Nacional'nogo universytetu DPS Ukrai'ny (ekonomika, pravo)* [Scientific Bulletin of National University of state tax service of Ukraine (Economics, law)]. 2014, no. 1 (64), pp. 40-46.
19. Prystupa T.V. *Jevropejs'ka valjutno-finansova integracija: problemy i perspektivy dlja Ukrai'ny* [The European monetary integration: problems and perspectives for Ukraine]. *Finansovyj prostir* [Financial space]. 2014, no. 2 (14), pp. 137-141.
20. Reshota O. *Stanovlennja vnutrish'nogo rynku Jevropejs'kogo Sojuzu: peredumovy ta osoblyvosti* [Formation of the internal market of the European Union: preconditions and characteristics]. *Demokratychnje vrvjaduvannja* [Democratic control]. 2012. Issue 9, 10 p.

21. Stupnyc'kyj O. *Indeksni investycijni fondy - novi finansovi instytuty kolektyvnyh investycij i birzhovyh tehnologij na svitovomu finansovomu rynku* [Index investment funds – new Finance institutions for collective investments and exchange of technology in global financial markets]. *Visnyk KNU im. Tarasa Shevchenka. Ser. Mizhnarodni vidnosyny* [Bulletin of KNU of Taras Shevchenko. Series. International relations]. 2007, no. 35-36, pp. 26-30.

22. Cheremisova T.A. *Mizhnarodni finansovi vidnosyny ta valjutnyj rynek v umovah globalizacii* [International Finance and the foreign exchange market in the context of globalization]. *Visnyk social'no-ekonomichnyh doslidzhen'* [Journal of social and economic research]. 2013, no. 2 (49), part 1, pp. 195-201.

23. Sharov O.M. *Jevropejs'kyj valjutnyj sojuz: mezhi zrostannja abo tochka bifurkacii* [European monetary Union: limits to growth or bifurcation point]. *Mizhnarodna ekonomichna polityka* [International economic policy]. 2014, no. 1 (20), pp. 23-45.

24. Janovs'ka I.P. *Osoblyvosti pravovogo reguljuvannja spil'nogo investuvannja na integrovanomu rynku cinnnyh paperiv JeS* [The Peculiarities of legal regulation of joint investment in integrated securities market EU]. *Aktual'ni problemy derzhavy i prava* [Actual problems of state and law]. 2011. Issue 62, pp. 577-583.

В статье рассмотрены особенности функционирования инвестиционных фондов стран еврозоны на современном этапе. Определено, что после кризиса 2008–2009 гг. их роль как участников валютно-финансовых рынков еврозоны значительно возросла. Проведен анализ деятельности инвестиционных фондов еврозоны по направлениям инвестиционной политики по отдельным странам ЕС.

Ключевые слова: валютный рынок, инвестиционные фонды, еврозона, ценные бумаги.

The article deals with functioning of investment funds on the current euro area market. We defined that after the financial crisis of 2008–2009 their importance as participants of exchange markets of the euro area is significantly increased. We provide an analysis of activities of the euro area's investment funds broken down by investment policy and euro area countries.

Key words: exchange market, investment funds, euro area, securities.

Одержано 03.02.2016.

УДК 339.9:504

Е.М. ЛИМОНОВА, кандидат економічних наук, доцент
Дніпропетровського університету імені Альфреда Нобеля

ДЕРЖАВНЕ РЕГУЛЮВАННЯ ДІЯЛЬНОСТІ ТНК В ЕКОЛОГІЧНІЙ СФЕРІ

Статтю присвячено аналізу державного регулювання діяльності транснаціональних корпорацій в екологічній сфері. Проаналізовано основні документи, що визначають та регулюють природоохоронну діяльність і екологічний контроль в Україні. Виділено прямі та непрямі заходи екологічного регулювання діяльності ТНК.

Ключові слова: *транснаціональна корпорація, державне регулювання діяльності ТНК в екологічній сфері, прямі та непрямі заходи екологічного регулювання, екологічний менеджмент.*

Актуальність. Сучасний етап розвитку світової економіки характеризується зростанням виробництва і споживання різних благ, що тягне за собою збільшення видобутку природних ресурсів, а як наслідок – забруднення природного середовища. Однією з причин виникнення такого протиріччя є глобалізація, головною формою якої виступають транснаціональні корпорації (ТНК). Вирішальним при цьому є подолання руйнівного у відношенні до навколишнього середовища характеру і типу виробництва, перехід до ресурсозберігаючих та енергозберігаючих технологій, формування екологізованого постіндустріального виробництва з новою системою ціннісних орієнтирів.

Для транснаціональних корпорацій властива відносна легкість у переміщенні своїх капіталів і виробничих потужностей в регіони з більш сприятливими для них економічними і політичними умовами, що нерідко сприяє посиленню соціально-економічних та екологічних диспропорцій між окремими країнами. Крім цього, у своїй діяльності ТНК активно користуються відмінностями в законодавствах розвинутих країн і країн з менш суворим правовим екологічним режимом.

Враховуючи масштаби міжнародної виробничої кооперації, учасниками якої

є ТНК, а також величезне число підприємств, пов'язаних з ними різного роду договірними відносинами, можна припустити, що розробка єдиних норм екологічної та соціальної поведінки, прийняття єдиної політики у цій сфері на наддержавному, міждержавному та державному рівнях істотно полегшить визнання і впровадження екологічної відповідальності транснаціональних корпорацій та їх філій.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблеми відносин виробництва та екології з метою досягнення сталого розвитку завжди хвилювали однаковою мірою як вітчизняних, так і зарубіжних дослідників. Дослідження процесів регулювання екологічної діяльності ТНК зустрічаються, зокрема, в працях Р. Вернона [1], Г. Перлмуттера [2], Б. Коммонера [3], Д.Ж. Марковича [4], Д.Л. Медоуза [5], А. Печчеї [6], О. Рогача [7], В. Рокочої [8] та ін.

Незважаючи на те, що дослідження з питань регулювання діяльності транснаціональних корпорацій в екологічній сфері набули досить великого поширення, проте, на наш погляд, у сучасній економічній науці недостатня увага приділяється різним рівням регулювання діяльності ТНК в екологічній сфері.

Мета і завдання. Метою статті є аналіз державного регулювання діяльнос-

ті транснаціональних корпорацій в екологічній сфері та формування пропозиції щодо вдосконалення вітчизняної практики екосоціальної відповідальності ТНК.

Основна частина. Державне регулювання діяльності ТНК в екологічній сфері – це комплекс заходів законодавчого, виконавчого і контролюючого характеру, спрямованих на зниження і запобігання негативному впливу господарської діяльності на навколишнє середовище, а також на його реабілітацію. Як правило, цей комплекс заходів однаковий як для національних, так і транснаціональних компаній.

Необхідність державного втручання в процеси природокористування і навколишнього середовища обумовлена так званими провалами ринку – виникненням у ринковій системі негативних зовнішніх екстерналій. У кожен окремо взятий момент часу ринок може лише показати, скільки суспільство готове заплатити за природоохоронні коригування, не поступаючись своїми економічними інтересами. У той же час, якщо враховувати економічні та екологічні інтереси майбутніх поколінь, такий підхід неприйнятний.

Широке, хоча і далеко не остаточне визнання в цьому зв'язку набув принцип «соціалізації природи». Згідно з цим принципом природа, як і природоохоронна діяльність, є суспільним благом. Як правило, громадські блага поставляються державою і оплачуються за рахунок обов'язкового оподаткування, оскільки на них не існує ціноутворення. Тому поширена думка, що приватним компаніям не вигідно виробляти суспільні блага. Винятком, хоча і все більш поширеним, є «корпоративна соціальна відповідальність», в тому числі благодійність.

Державне регулювання діяльності ТНК в екологічній сфері діє на загальнонаціональному, регіональному та місцевому рівнях. Воно здійснюється за допомогою прямих (адміністративно-правових) і непрямих (переважно економічних) заходів.

Під прямими заходами державного екологічного регулювання мається на увазі в першу чергу національне, регіональне і місцеве екологічне законодав-

ство, що включає ряд заборонних (наприклад, заборона на ввезення екологічно небезпечних вантажів на територію країни) або мінімальних (наприклад, квоти на вилов окремих видів риби) норм. Види діяльності, які чинять вплив на навколишнє середовище, повинні проходити процедури державного ліцензування, стандартизації та сертифікації, а також державну екологічну експертизу. У ряді випадків до них ставиться вимога обов'язкового страхування. Порушення екологічного законодавства тягне за собою адміністративну (відкликання ліцензії та інше) та кримінальну відповідальність.

Непрямі заходи державного екологічного регулювання переслідують мету об'єктивного відображення екологічних витрат в цінах товарів, оскільки в цьому випадку багато екологічних проблем можна вирішувати шляхом ринкового механізму, насамперед через транснаціональні корпорації. Зокрема для того щоб домогтися об'єктивного ціноутворення, неокласична економічна теорія пропонує вводити так звані «податок Пігу», яким обкладається підприємство, що створює зовнішній ефект. При цьому величина «податку Пігу» повинна бути така, щоб після його сплати приватні витрати компанії, що створює зовнішній ефект, були рівні соціальним витратам (витратам, які являють собою найвищу цінність, яку можуть принести фактори виробництва при їх альтернативному використанні) [9].

У практичній діяльності рекомендації англійського економіста А. Пігу застосовуються досить широко, проте їх використання не завжди дає однозначно позитивні результати. Проблема полягає в тому, що часто видається неможливим розрахувати всю величину витрат, які лягають на плечі суспільства, в результаті виникнення екстерналій. Різновидами «податку Пігу» є екологічні штрафи та обов'язкові платежі, які також вводяться державою. Ще один спосіб трансформації зовнішніх ефектів у внутрішні – видача платних дозволів на обмежені масштаби негативного впливу на навколишнє середовище. Наприклад, Кіотський протокол

про регулювання викидів в атмосферу парникових газів передбачає квотування викидів для кожної з країн-учасниць при суворо визначеному сукупному об'ємі («принцип ковпака»). Для того щоб отримати право на збільшення обсягу викидів, країна повинна купити частину квоти у сторони по договору, яка невикористала свою частку [10].

До непрямих заходів державного регулювання господарської діяльності в екологічній сфері також належать: екологічні пільги на оподаткування; державне субсидування екологічно-ефективних видів діяльності, державні інвестиції; державні замовлення; надання державних кредитів на реалізацію екологічних проєктів; державне екологічне страхування; державне регулювання ціноутворення на деякі товари та послуги, в тому числі вироблені природними монополіями, та ін.

Необхідно відзначити, що в ряді випадків держави використовують екологічні стандарти і норми не тільки в природоохоронних цілях, але і з міркувань протекціонізму та забезпечення монопольного контролю над тим чи іншим ринком. Наприклад, в 1994 році при виборі траси нафтопроводу з Баку з виходом в Середземне море для експорту каспійської нафти Туреччина рішуче відкинула пропозицію Росії про виведення трубопроводу до Новоросійська через більш коротку і дешеву трасу по території Росії. В результаті було обрано маршрут «Баку – Джейхан», який пройшов через територію Туреччини, забезпечивши цій країні великі прибутки за перекачку нафти і надавши їй більшу політичну вагу. Цей варіант траси в обхід Росії активно підтримували США. Будівництвом трубопроводу займався міжнародний консорціум на чолі з транснаціональною компанією BP, і підрядні роботи виконувалися в основному американськими та англійськими компаніями [11]. При всій вигоді такого роду «реальної політики» цей варіант з екологічної точки зору також несприятливий для Туреччини: експлуатація нафтопроводу, траса якого пролягає по гірській місцевості, пов'язана з високими ризиками аварій. Ці ризики посилює і загро-

за терористичних атак у цьому регіоні. До того ж траса «Баку – Джейхан» пройшла через Боржомську ущелину в Грузії, поставивши під загрозу благополуччя цього унікального природного і економічного об'єкта (мінеральна вода «Боржомі» є одним з найбільш упізнаваних товарів грузинського експорту) [12].

В Україні основним органом контролю охорони навколишнього середовища є Міністерство екології та природних ресурсів України. Це центральний орган виконавчої влади, який координується Кабінетом Міністрів України [13]. Основним документом, що визначає і регулює природоохоронну діяльність і екологічний контроль, є Закон України «Про охорону навколишнього природного середовища» від 25 червня 1991 р., який передбачає принципи та механізми забезпечення ефективного природокористування, охорони навколишнього середовища, екологічної безпеки [14]. Однак крім цього, законодавство України включає ще безліч положень різних законів і підзаконних актів, таких як: Закон України «Про охорону атмосферного повітря» від 16 жовтня 1992 р.; Закон України «Про природно-заповідний фонд України» від 16 червня 1992 р.; Закон України «Про тваринний світ» від 3 березня 1993 р.; Закон України «Про екологічну експертизу» від 9 лютого 1995 р.; Закон України «Про використання ядерної енергії та радіаційної безпеки» від 8 лютого 1995 р.; Закон України «Про зону надзвичайної екологічної ситуації» від 13 червня 2001 р.; Закон України «Про загальнодержавну програму формування національної екологічної мережі України на 2000–2015 роки» від 21 вересня 2000 р. та ін. Охорона і використання окремих природних ресурсів регулюються відповідними кодексами. Так, охорона і використання земель регулюється Земельним кодексом України (1992 р.), охорона та використання надр – Кодексом про надра України (1994 р.), охорона та використання вод – Водним кодексом (1995 р.), охорона та використання лісів – Лісовим кодексом України (1994 р.).

У цілому українське екологічне законодавство характеризується прогалинами і суперечностями. Загальновизнано, в тому числі на рівні Уряду України, що норми прямої дії і непрямі заходи екологічного регулювання малоефективні. Державні (місцеві, національні та наднаціональні) органи створюють «правила екологічної гри» для бізнесу, але навіть простий аналіз статистики показує, що природоохоронну функцію виконують у першу чергу транснаціональні корпорації та їх філії, що грають за цими правилами. На сьогодні практично всі великі компанії займаються плануванням свого впливу на навколишнє середовище, розробкою власної екологічної політики та систем екологічного менеджменту. Такий підхід знайшов відображення і в документації компаній. Багато ТНК розробляють програмні документи з екологічної політики й екологічного менеджменту, а також публікують щорічні звіти про екологічні аспекти своєї діяльності. Великого значення в цьому зв'язку набула Глобальна ініціатива зі звітності (Global Reporting Initiative). З метою запобігання масштабному впливу на навколишнє середовище, в тому числі при аваріях, компанії проходять добровільний екологічний аудит і страхують екологічні ризики. Закономірно, що екологічним аспектам діяльності компаній стали приділяти велику увагу і об'єднання підприємців, включаючи міжнародні. Так, Всесвітня торгова палата в 1991 р. систематизувала свої рекомендації, що мають у ділових колах велику вагу, у вигляді «Хартії підприємців щодо переходу до сталого розвитку». Цей документ, розроблений на допомогу підприємцям, був врахований та інтегрований в програмні документи тисячами компаній, у тому числі багатьма великими ТНК світу, наприклад, інженерно-технічною компанією АВВ і світовим лідером з виробництва продуктів харчування компанією Unilever. Хартія закріплює першорядну значущість питань екологічного управління в діяльності ТНК. З цією метою особливий інтерес становить пункт «Хартії», який свідчить, що компанії мають намір

«постійно удосконалювати корпоративну політику, програми з екологічної ефективності, беручи до уваги досягнення науки і техніки, потреби споживачів та інтереси суспільства, виходячи з наявної правової бази, а також використовувати такі ж екологічні критерії у своїй діяльності за кордоном» [15].

Крім вищеописаних заходів національного, міжнародного та міжфірмового регулювання діяльності компаній в екологічній сфері, необхідно виділити застосовні до ТНК стандарти систем екологічного менеджменту. Під системою екологічного менеджменту відповідно до розроблених корпораціями та міжнародними організаціями рекомендацій розуміють складову частину системи управління та бізнес-стратегії компанії – у всіх аспектах її діяльності, що мають стосунок до впливу на навколишнє природне середовище і до підвищення екологічної результативності компанії [16].

У 1996 р. було прийнято стандарт Міжнародної організації стандартизації ISO 14000. Офіційно цей стандарт є добровільними. Він не замінює законодавчих вимог, а лише задає орієнтири. За його допомогою ТНК демонструють кредиторам, клієнтам та громадськості відповідність системи екологічного менеджменту сучасним вимогам, тому і прагнуть отримати відповідну незалежну сертифікацію. ISO 14000 зберігає свою глобальну значущість для організацій, що бажають працювати в екологічно стійкому середовищі. На 1 січня 2014 було видано 285 844 сертифікати в 167 країнах, що в дев'ять разів більше, ніж на 1 січня 2013 року. Кількість виданих сертифікатів зросла на 9% (+ 23 887). Китай, Японія та Італія увійшли до першої трійки за загальною кількістю виданих сертифікатів [16].

Показником відповідності продукції компанії високим екологічним вимогам є екомаркування, що також регулюється серією ISO 14000. Таке маркування посиляє ринку додатковий сигнал, тим самим сприяючи підвищенню конкурентоспроможності товару. Однак варто відзначити, що ТНК за рахунок недостатньої обі-

знаності покупців про екомаркування іноді маніпулюють думкою споживачів, наприклад, шляхом активного використання зеленого кольору в дизайні упакування або самої продукції.

У 2004 р. Міжнародною організацією зі стандартизації ISO було здійснено перегляд стандартів серії ISO 14000. Як наслідок, у 2006 р. в Україні були введені в дію національні стандарти: ДСТУ ISO 14001: 2006 Системи екологічного управління та ДСТУ ISO 14004: 2006 Системи екологічного управління. Практично всі великі ТНК, що здійснюють експансію на зовнішні ринки, пройшли сертифікацію ISO 1 4000 наприкінці 1990-х – початку 2000-х рр.

У зв'язку з необхідністю сертифікації компаній відповідно до екологічних стандартів і отримання достовірної інформації про екологічні атрибути діяльності підприємств виник такий інститут, як екологічний аудит. Його роль і завдання в цілому схожі з аудитом фінансової звітності компаній. Екоаудит – дорогий захід, що обходиться ТНК з її численними філіями в мільйони доларів. Однак передові транснаціональні корпорації розвивають і підтримують періодичне проведення аудитів систем екологічного менеджменту з метою більш ефективної взаємодії з

регулюючими органами, кредиторами, інвесторами та іншими зацікавленими особами. Примітно, що під впливом ринкових стимулів і міжфірмового регулювання в екологічній сфері в Західній Європі, США і Японії розвитку екоаудиту сприяли не тільки уряди і міжнародні організації, але і самі компанії.

Висновки. Вирішення всього комплексу екологічних проблем і вихід на нові, «стійкі» схеми виробництва та споживання можливі тільки в разі творчого поєднання ринкових і адміністративно-правових механізмів регулювання в екологічній сфері. Роль екологічного фактора в діяльності транснаціональних корпорацій у 2010–2015 рр. істотно зросла і буде зростати і надалі. Тому до державної політики у сфері екологічного регулювання діяльності ТНК необхідно включити вимоги дотримання екосоціальної відповідальності транснаціональних корпорацій до документів, що регламентують інвестиційну діяльність в Україні. Крім цього, необхідно встановити пільгові умови оподаткування та кредитування для корпорацій, діяльність яких відповідає сучасним екологічним вимогам, а також надати інформаційне сприяння ТНК в проведенні ними громадських благодійних екосоціальних заходів.

Список використаних джерел

1. Вернон Р. Буря над многонациональными / Р. Вернон. – М.: Прогресс, 1982. – 272с.
2. Perlmutter H.V. The Tortuous Evolution of the Multinational Corporation's / H.V. Perlmutter // Columbia Journal of World Business. – 1969, 4. Jg., Heft 1, P. 9–18.
3. Коммонер Б. Технология прибыли / Б. Коммонер. – М.: Мысль, 1976. – 114 с.
4. Маркович Д.Ж. Социальная экология. Учебное пособие / Д.Ж. Маркович. – М.: Изд-во МГСУ «Союз», 1998. – 339 с.
5. Медоуз Д.Л. За пределами роста / Д.Л. Медоуз // Вестник МГУ. Сер. 12. Политические науки. – 1995. – № 5. – С. 80–86.
6. Печчеи А. Человеческие качества / А. Печчеи. – М.: «Прогресс», 1985. – 312 с.
7. Рогач О.І. Транснаціоналізація світового господарства та перехідні економіки: Навчальний посібник / О.І. Рогач, О.І. Шнирков. – К.: ВЦ «Київський університет», 1999. – 302 с.
8. Рокоча В.В. Транснаціональні корпорації / В.В. Рокоча, О.В. Плотніков, В.С. Новицький. – К.: Таксон, 2001. – 304 с.
9. Словарь современной экономической теории Макмиллана / под ред. Д.У. Пирса; пер. с англ. А.Г. Пивоварова. – М.: ИнфраМ, 1997. – С. 385.
10. Андрианов В.Д. Россия: экономический и инвестиционный потенциал / В.Д. Андрианов. – М.: Экономика, 1999. – 634 с.

11. Офіційний сайт компанії BP [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.bp.com>
12. The Guardian. Unstable artery, 23 July 2003. [Electronic resource]. – Available at: <http://www.guardian.co.uk/oil/story/0,,1003708,00.html>
13. Офіційний сайт Міністерства Екології та природних ресурсів України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.menr.gov.ua/>
14. Закон України «Об охране окружающей природной среды // Обозреватель [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://obozrevatel.com/ecology/19247-zakona-ukrainyi-ob-ohrane-okruzhayuschej-prirodnoj-sredyi.htm/>
15. Перелет Р.А. Экономика и окружающая среда: англоорусский словарь справочник / Р.А. Перелет. М.: Прогресс, 1996. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://oecdmoscow.9.com1.ru/rusweb/rusfeder/5/10/gloss.htm>
16. Официальный сайт Международной организации по стандартизации [Электронный ресурс]. – Режим доступа: www.iso.org/

References

1. Vernon, R. (1982). *Burja nad mnogonacional'nymi* [Storm over the multinational]. Moscow, Progress Publ., 272 p.
2. Perlmutter, H.V. *The Tortuous Evolution of the Multinational Corporation's*. Columbia Journal of. World Business, 1969, no. 4, pp. 9-18.
3. Kommoner, B. (1976). *Tehnologija pribyli* [Profit technology]. Moscow, Mysl' Publ., 114 p.
4. Markovich, D. (1998). *Social'naja jekologija*. [Social ecology]. Moscow, MGSU "Sojuz" Publ., 339 p.
5. Medouz, D. *Za predelami rosta* [Beyond growth]. Vestik MGU. Ser. 12. Politicheskie nauki [Vestnik MSU, Political science]. (1995), no. 5, pp. 80-86.
6. Pechchei, A. (1985). *Chelovecheskie kachestva* [Human qualities]. Moscow, Progress Publ., 312 p.
7. Rogach, O.I., Shnyrkov, O.I. (1999). *Transnacionalizacija svitovogo gospodarstva ta perehidni ekonomiky* [Transnationalization of world economy and transition economies]. Kyiv, "Kyiv's'kyj universytet" Publ., 302 p.
8. Rokocha, V.V., Plotnikov, O.V., Novyc'kyj, V.Je. (2001). *Transnacional'ni korporacii'* [Multinational corporations]. Kyiv, Takson Publ., 304 p.
9. Pirs, D. (1997). *Slovar' sovremennoj jekonomicheskoy teorii Makmillana* [Dictionary of modern economic theory of McMillan]. Moscow, InfraM Publ., 385 p.
10. Andrianov, V. (1999). *Rossija: jekonomicheskij i investicionnyj potencial* [Russia: economic and investment potential]. Moscow, Jekonomika Publ., 634 p.
11. Official website BP. Available at: <http://www.bp.com>
12. The Guardian. Unstable artery, 23 July 2003. Available at: <http://www.guardian.co.uk/oil/story/0,,1003708,00.html>
13. The official website of the Ministry of Ecology and Natural Resources of Ukraine. Available at: <http://www.menr.gov.ua/>
14. Law Ukraine "On Environmental Protection". *Obozrevatel'* [Browser]. Available at: <http://obozrevatel.com/ecology/19247-zakona-ukrainyi-ob-ohrane-okruzhayuschej-prirodnoj-sredyi.htm/> wir, in russian.
15. Perelet, R. (1996). *Jekonomika i okruzhajushhaja sreda: angloorusskij slovar' spravocchnik* [Economy and Environment]. Moscow, Progress Publ. Available at: <http://oecdmoscow.9.com1.ru/rusweb/rusfeder/5/10/gloss.htm/>
16. The official website of the International Organization for Standardization. Available at: www.iso.org/

Статья посвящена анализу государственного регулирования деятельности транснациональных корпораций в экологической сфере. Проанализированы основные документы, определяющие и регулирующие природоохранную деятельность и экологический контроль в Украине. Выделены прямые и косвенные меры экологического регулирования деятельности ТНК.

Ключевые слова: *транснациональная корпорация, государственное регулирование деятельности ТНК в экологической сфере, прямые и косвенные меры экологического регулирования, экологический менеджмент.*

The article is devoted to analysis of the state regulation of the activities of transnational corporations in the environmental field. The main documents that define and regulate the environmental activities and environmental control in Ukraine has been analyzed in this article. There have been specified direct and indirect measures of environmental regulation of TNCs.

Key words: *transnational corporations, government regulation of TNC activities in the environmental field, the direct and indirect measures of environmental regulation, environmental management.*

Одержано 14.01.2016.

ABSTRACTS

УДК 657.1:330.131.7

P. Atamas, A. Atamas, G. Kramarenko

ROLE OF ACCOUNTING IN ENTERPRISE RISK MANAGEMENT

In a market economy, entrepreneurs are constantly beset possible unforeseen loss of expected profit, money and property through random changes in the conditions of economic activity, adverse circumstances like. It all risks of entrepreneurial activity, for effective management which requires full and truthful information about possible types of risks, the nature of their display, the level of potential losses and their financial implications. The sources of this information can be both external and internal information resources, forms of accounting, primary documents, registers of synthetic and analytical accounting forms and registers of internal (management) accounting and reporting.

Active risk management business strategy directed not to avoid risks and to conduct risky transactions, but with maximum possible prevention of adverse effects from exposure to unexpected events or phenomena using the methods of commercial insurance and self-insurance risk diversification, hedging and more.

Among the methods of self from the negative effects of random phenomena, which are reflected in the accounting, the most common are: the creation of internal reserves and provisions (reserve capital and insurance, providing payments to holidays, provisions for doubtful debts and warranty repairs, maintenance material incentives, etc.); diversification of capital investment and activities; effective accounting policy (in terms of asset valuation, creation of reserves and provisions, etc.); an improvement of the system providing risk management (calculation anti-shock efficiency measures hedge risks); application of accounting outsourcing.

Quality accounting software risk management process has a very important, because it allows correct assessing risk and determining the feasibility of various measures aimed at reducing the negative impact of unforeseen events and phenomena.

УДК 336.77

T. Bolgar

SCIENTIFIC AND METHODOLOGICAL FOUNDATIONS OF CREATING THE MODEL FOR QUALITY ESTIMATION OF BANK'S CREDIT PORTFOLIO

On the basis of scientific research, concerning the estimation of credit portfolio quality of the banking institutions it was established that the present methods determine the quality of the loan portfolio based on the indexes, which do not fully reflect the state of the loan portfolio and incur indirect informative load.

Determining the factors, affecting the quality of the loan portfolio, there is the possibility in principle to build a model of assessing the quality of the credit portfolio of the bank. The quality of the loan portfolio of the bank is proposed to evaluate by calculating the integral index, which consists of the following elements: quality of loan collateral; quality of borrower's solvency. Each of these elements is characterized by certain components: the collateral consists of quality assessments of movable property, immovable property, and the real value of the property; the quality of borrower's solvency includes assessment of its financial condition, as well as evaluating the risk.

The proposed approach will provide an opportunity to investigate objectively the quality of the loan portfolio of the banking institution from the point of view of possible risks. The developed methodology can be useful for many activities of banking institutions. However, the crucial role it plays in the work of risk management, business lending, divisions of internal security and the direction of recovery. The essence of the proposed approach is to study the quality of the loan portfolio of the banking institution by creating a scoring system, i.e. through the assignment of a certain amount of loan funds a certain number of points in the case, when these funds meet certain criterion that affects the loan portfolio.

УДК 336.1:658.15

V. Varenik

ANALYSIS OF THE METHODS OF CALCULATING THE ECONOMIC SECURITY OF UKRAINE

The economic security of the state is part of national security. It plays a crucial role in promoting economic development, in maintaining sustainable economic development, the implementation of effective social policies that protect the public from environmental elements, maintaining an adequate level of competitiveness in the international economic interdependence.

The problems internal development of Ukraine's economy, dynamic changes in the global economic environment and an increase in the degree of openness of the national economy make it necessary to study

methods of calculating the economic security of the state to determine the most effective. Creating an effective system of economic security of the State makes it possible to promptly detect threats to national economic interests and to prevent the application of losses social and economic system as a whole.

To calculate the economic security of are used two methods. They are Method of the index of global competitiveness and the Guidelines for the calculation of the level of economic security of Ukraine.

Critical analysis of these methods has shown that the guidelines on the calculation of the level of economic security of Ukraine is developed taking into account the specifics of Ukraine, and the method for the global competitiveness index is uniform for all countries, in spite of the level of development and the specificity of each country.

Analysis of methods revealed that the Ukrainian methodology is not paying attention to such indicators as the ethics and corruption, abuse of power, wasteful government spending, corporate ethics, quality of roads, the quality of the education system, the quality of management schools, Internet access in schools, the availability of specialized scientific research and education, the degree of training, the impact of taxation on the incentives to work, flexibility of wage determination, the country's ability to retain talent, the country's ability to attract talent, use of information and telecommunication technologies.

УДК 378.1.009.12

K. Vorobiova

IDENTIFYING EFFECTIVE METHODS OF UNIVERSITY COMPETITIVENESS INCREASE

The current stage of Ukraine education development is characterized by increased competition in the educational market. Under these conditions determine the level of competitiveness of higher education may provide an opportunity to identify ways to improve it to obtain a competitive advantage.

The approach to improving the higher education competitiveness should be approaches to assessing the level of satisfaction of student expectations and requirements in the learning process. Before the university question the motivation of finding effective tools of scientific and pedagogical personnel to enhance research and improve teaching activities.

We can define the following methods of improving the competitiveness of higher education: reducing cash expenditures of buyer (discounts when paying educational services), establish links with employers, providing real practice in enterprises; improve the quality of education provided by universities.

One of the key components of competitiveness management of higher education is to monitor the quality of educational services through the rating evaluation of scientific and educational activities of the teacher. In our opinion, the motivation of scientific and teaching staff on the basis of the rating is the mechanism increasing the competitiveness of universities that improve the quality of education. At the same time, teacher motivation is possible only in the event that the rating he can get motivational benefits.

Research and teaching staff forms the image of the university and has a direct impact on their competitiveness in the educational market. Justification expectations and needs of students in the learning process will create higher flood positive image of the institution that will be the basis for sustainable competitive advantage in the educational market.

УДК 658.628

L. Garmider, I. Samay

ANALYSIS ON ASSORTMENT BUILDING OF ENTERPRISE

The necessity of the analysis optimization ways and methods of commercial variety of enterprise goods is reasonable. Assortment policy occupies an important place in the trade policy of the industrial enterprise. For many Ukrainian enterprises the formation of the range is still an intuitive process, do not apply modern techniques of analysis, which enables to develop range according to market needs. Therefore, the investigation of ways and methods of optimization of the range of enterprises is relevant, acquires special significance and practical value.

The strategic analysis of assortment policy of enterprise is conduct. The results of the analysis of the current position of limited liability company "Item" in the market of seedlings and the study of modern needs of consumer segments, it was determined that the level of competitiveness of enterprises can be upgraded through the improvement of assortment policy. On the basis of analysis results determined the need to introduce a range of new varieties and new types of varieties in the framework of vertical and horizontal diversification. The calculations proved the effectiveness of the change of the product mix in favor of new marketable varieties within the strategy of diversification.

Events on optimization of commercial variety of investigated enterprise goods are offers. To meet the core competencies for ability to implement the proposals necessary for the market the recommended design of a permanent range to replace in projects: enter the range of new varieties on existing types (early, middle, guilty); an introduction to the range of new type classes (Kish-the Mishnah). The efficiency of recommended actions for improving the competitiveness of commodity policy has been determined.

УДК 339.72(4)

M. Guba

ACTIVITIES OF INVESTMENT FUNDS ON THE EURO AREA MARKET

The current stage of the global financial system is characterized by simultaneous processes of globalization and the trend towards regional associations. The unevenness of economic development that affects the allocation of financial resources allocated, including the increase in investments, the need to service debt on domestic and external borrowing and the need to avoid risks - lead to the creation of regional associations in the currency markets. Investment funds that are currently operating in the euro area, is a joint investment institutions in which investors combine assets to acquire financial or non-financial resources.

Accordingly, the main objective of the investment funds at the present stage is the merger of assets to maximize profits from the diversification of financial assets by investing sufficient amounts to a significant number of companies. The basic idea of this strategy - is to avoid the financial and other risks for individual companies. The article is devoted to the issue of investment funds in the foreign exchange markets in the euro area. The features of the functioning of euro area investment funds and priorities of their investment policy at the present stage of Monetary Market are analyzed.

УДК 330.101

T. Deyneka

THE NATURE OF CONTRADICTION IN THE CONTEXT OF MODERN TECHNO-ECONOMIC PARADIGM

The nature of contradictions that arise in the modern techno-economic paradigm and are connected with usage of resources has been examined. It has been confirmed that in the transition period from industrial to post-industrial relations the contradictions of society development connected with the usage of resources are those, which generate the greatest challenges to humankind. Within the techno-economic paradigm the contradiction are continued to exist between economic growth oriented on consumer-based model of society and exhaustion of natural resources. The contradiction named has a global content, which causes its deepening. The scientific statements about origin of contradictions related to the usage of resources in the transition period from industrial to post-industrial economy has been substantiated on the basis of differences of natural systems comparison (development of which is supported by the balance between substance and energy) and social and economic systems (development of which is determined besides knowledge and information as elements of the material world). It has been defined that a) knowledge and information are at the same time the reason for the increasing of contradictions and the means of its solution, b) knowledge component of social development process allows social and economic systems to exist during some time going beyond the preservation of internal balance, c) creation of new knowledge is the means of eliminated imbalance between the reserves of ecosystem, on one hand, and relentless economic growth, on the other hand, d) production of new knowledge becomes a compensatory tool during emergence of technogenic challenges.

УДК 658.1:332.6

K. Dziubak

STRATEGY OF INCREASING THE COST OF LAND CAPITAL

The article is devoted to the strategic framework of process control the rising of cost of land capital. The author draws attention on the need of organization the system of land relations and optimization of agricultural land use that can contribute to growth capital value of land in Ukraine as an important economic asset of national wealth. It is proved that the basis of the rising cost of land capital is to increase soil fertility, which is expressed humus content in it. Humus as a substrate for nutrition microorganisms and soil fungi directly determines soil fertility. Process, which has a negative impact on the decrease of humus content in the soil, is analyzed. It was established that a significant impact on the process of removal of humus from the soil creates way to the use of related products. It was determined that the main priority element of capital growth in the value of land is the greening of business on the ground, whose main task is to ensure deficit free balance of humus in the soil. It is proved that real mechanism of land rising cost of capital is to increase crop yields in 2.5-3 times that Ukraine will become a par with Europe and America. It is proposed that strategic model of capital growth in the value of the land on the basis of ecologically safe land use which provides the structure of sown areas at least 25% of perennial grasses and crop sowing crops after harvesting crops.

УДК 330.1

O. Zadoia

CONSUMPTION AND SAVING OF HOUSEHOLDERS: REVENUE AND NON-REVENUE FACTORS

The article is devoted to the factors determining the division of the disposable income of an economic subject to consumption and saving. Existing theories of savings have been summarized. Quantity, motivation and investment theories have been separated. Conditions for equilibrium economic entity on the definition of the size of the savings and his motivation have been determined. Revenue and non-revenue factors of formation of income fission proportions on consumption and saving have been allocated. Expediency to use of the concepts 'marginal utility of consumption' and 'marginal utility savings' has been proved. If revenue only changes, the slope of marginal utility of consumption and marginal utility of saving curves will be the same. The acting of non-revenue factors changes the slope of the curves and may dislocate these curves up or down, increase or decrease autonomic consumption, etc.

Saving is a process of making decision by economic subject about rejection of current consumption of the disposable income part as a result of interaction between internal motives and external stimulus for the realizing formed aim. Equilibrium of the consumer will be in the case if marginal utility of consumption and marginal utility of saving are equal each other. Real dynamic of disposable income division is determined by interaction of revenue and non-revenue factors. The understanding of this interaction may be ground for government regulation of consumption and saving process for aim to deliver of macroeconomics equilibrium.

УДК 332.2/3(477)

V. Zalizko, V. Martynenko

THEORETICAL AND METHODOLOGICAL ASPECTS OF THE FORMATION OF THE STRATEGY OF DEVELOPMENT OF RURAL TERRITORIES OF UKRAINE

Systematic analysis of existing laws and legal documents relating to the development strategy of the country has been made. There is proved that 2015 is kind of the bifurcation point in the formation of the theoretical and methodological tools which are necessary for stimulating rural development of Ukraine. Basing on the universal axioms the alhorytmization scheme strategy development of rural territories at different levels has been proposed.

The selection of regions, districts or villages, in which will be the implementation of comprehensive programs of strategic development must perform by using conduct on the basis of existing techniques ranking rural Ukraine in terms of their socio-economic development, which is the main indicator of the of integral index. The index method application (including integral index of economic security in rural areas) allows for on different levels accurately and comprehensively assess the effectiveness of the implementation of development rural territories strategies and make timely tactical changes.

The proposed paradigm harmonious development of rural areas and scheme forming appropriate strategy opens opportunities for the use of modern economic and mathematical methods in the governance process (in the regions and districts), which will strengthen not only social, environmental and economic situation, but also the national security of Ukraine.

УДК 336.02(477)

N. Zachosova

INTRODUCTION OF THE INSTITUTE OF FINANCIAL OMBUDSMAN IN UKRAINE: POSSIBLE CONSEQUENCES FOR THE ECONOMIC SECURITY OF FINANCIAL INSTITUTIONS

The essence of the Institute of Financial Ombudsman, which is in disputing settlement between consumers of financial services and financial institutions that provide them is given. The list of threats for financial institutions in Ukraine, which have a negative impact on their economic security, is formed. The expediency of the introduction of the Financial Ombudsman in Ukraine to protect the interests of consumers of financial services is grounded. It is suggested that the institution of financial ombudsman can have a positive impact on the economic security of financial institutions. It can increase susceptibility to the population of people using financial services by rising their confidence in the financial markets professional participants, that will allow financial companies to attract new customers and expand their existing financial assets. In addition, it is expected improvement of the personnel security of financial institutions and improvement of the security of their assets from various dangers and threats due to strict adherence to high standards of work.

The shortcomings in the mechanism of introduction of a financial ombudsman offered to local practices are revealed. The offers of optimization models of the institution of financial ombudsman in Ukraine,

which will make its work more effective, are given. The main offer is the development and adoption of the Law of Ukraine “On financial ombudsman institution (or ombudsman for finance and investment)” which will regulate the establishment and operation of the Financial Ombudsman in Ukraine and the ways of its interaction with regulators of financial markets and public authorities.

УДК 657.1:658.5

S. Kuznetsova, A. Kuznetsov

QUALITY OF MANAGEMENT CONTROL AND ACCOUNTING INFORMATION: INTERACTION AND ASSURANCE MECHANISMS

The transformation of management system in the company should aim, on the one hand, to reduce information asymmetry, and, on the other hand, to increase staff motivation component, in particular through harmonization of basic concepts and goals between employees and companies.

These are achieved by integrated development cooperation and enhance mutual influence of information and social engineering in the management system. In relation to the information asymmetry it is necessary to transform of traditional accounting in a flexible system for informational support of decisions making.

The quality of accounting information is its ability to meet the complex criteria, which determine the usefulness of accounting information for users. The quality of management control should understand as the properties and characteristics of management control, which describe its ability to ensure that the behaviors and decisions of employees are consistent with the organization’s objectives and strategies.

Quality criteria should understand as the benchmarks used to evaluate or measure of management control and accounting information, respectively.

The quality criteria of management control must meet following properties (attributes), without exception: relevance, completeness, reliability, clarity, neutrality.

The list of mechanisms to ensure the quality management control should include: professional requirements; skills and competence; work assignment; delegation; consultancy; users of accounting information; monitoring.

УДК 339.9:504

E. Lymomova

STATE REGULATION OF TNCs IN THE ENVIRONMENTAL FIELD

The article is devoted to the analysis of state regulation of transnational corporations in the environmental field.

State regulation of TNCs in the environmental field is carried out at the national, regional and local levels. It is implemented by means of direct (administrative law) and indirect (mainly economic) measures.

Direct measures of state environmental regulation include national, regional and local environmental legislation which provides a number of restrictive or minimum standards. Indirect measures of state environmental regulation of economic activity are supposed to reflect objectively environmental costs in the prices of goods.

These measures are based on market mechanisms, and especially on transnational corporations. In addition, the indirect measures of environmental regulation also include: environmental tax incentives, state subsidies for eco-friendly activities, government investments and spending, etc.

Standards of environmental management systems and environmental auditing can be considered as effective mechanisms of environmental regulation of transnational corporations.

УДК 658.5:316.3

V. Smachilo

HUMAN RESOURCE MANAGEMENT IN THE CONTEXT OF ENTERPRISE SOCIAL RESPONSIBILITY

European integration and globalization of the national economy caused major social transformation in all areas of life, including in the workplace. The formation of socially oriented economy is pressing need at all levels of governance and management. Transformations taking place, made some changes in the human resources management processes enterprise that led to management based on the social responsibility.

The key terms of the socially responsible human resources management in enterprises: responsibility for decisions and actions over the duty obligation; the presence of mutual benefit; maximizing the positive and / or minimize the negative impact of the introduction or results in the activities of the principles of social responsibility; synergy. Note that the human resources that embodied shots enterprises as managed system relatively regulator should also take responsibility for the social basis of their behavior and understand it. Socially responsible human resources management based on axioms and harmonize the interests of owners (management) organization and direct staff accordingly shall provide such administrative action, that would aimed at the development of human potential through synergies owner (management) and employees, to sustainable development of all participants.

Based on procedural (functional) approach to human resources management suggested it be based on analytical and planning; organizational, motivational and control functions.

Enter the stages of motivation to the social responsibility employees and employers (owners) in the organizational and motivational control unit are proposed.

УДК 331.102.344

S. Tul

VIRTUALIZATION OF INTELLECTUAL WORK IN THE CONDITIONS OF POSTINDUSTRIAL ECONOMY FORMATION

It is substantiated that the distinction of post-industrial economy formation period is the virtualization of market and entrepreneurship institutions. The processes of virtualization are also extremely active in the labor relations sphere. The rapid development of innovative technologies contributes to this process on which basis primarily the intellectual work is virtualized.

The peculiarities of intellectual work in the conditions of the economy virtualization lie in the fact that intellectual work is carried out through the usage of innovative technologies; is unlimited in time and space; is implemented in the ICT system; is intended for employees of intellectual and creative professions; transforms consumers into the employees of the company and vice versa; personalized; individualized and collective at the same time; multifunctional; is oriented on self-organization and self-control; is characterized by the modified motivation; creates equal conditions for all employees of the company; is focused on the result, allows employees to earn more, and employers to spend less.

Virtualization and technological complexity of business processes require from the companies to attract highly qualified specialists of a new type (intellectual e-workers). Intellectual e-worker is an individual who performs intellectual work remotely from the employer and employees by interacting with them through the usage of ICT in the Internet. Processes activity of transforming the labor relations in the virtual space creates the demand for labor with new professional and qualifying characteristics and contributes to the emergence of new jobs by creating new opportunities and at the same time putting the requirements that should be met by modern intellectual worker.

УДК 330.1(477)

O. Shkurupij, N. Bazavluk

MODERN FEATURES OF THE STATE REGULATION OF PROCESSES OF INTELLECTUALIZATION AND INNOVATIZATION OF ECONOMY IN UKRAINE

Nowadays, a necessary condition for development of economic systems is the effective regulation of intellectual and innovative processes which are taking place in a society. A key role in this process is played by the state, which defines a set of principles and methods of planning, incentives, regulation and control of processes of innovative activity in scientific, technological and industrial areas. In fact, the state provides innovation policy and promotes the formation of intellectual capital of the country.

The purpose of the paper is investigation of the role of the state in terms of providing conditions of intellectual and innovative development of the economy of Ukraine.

In the paper the estimation of the actual state of the national economy and measure of its compliance with the requirements on which point the intellectual and innovative vector of modern economic development is provided. The degree of implementation of measures of state regulation in accordance with the basic forecasting and program documents (concepts and strategies) that define prospects of macroeconomic changes of the economic system is determined. The processes of intellectualization and innovatization of economy, which are regarded as an essential condition for positive changes in the economic life of society, are investigated. The specific of the state regulation in Ukraine, based on the evaluation of implementation of the regulatory functions of the state in the period that preceded modern complicated political and economic situation in the country and, directly, in it is revealed. Objective possibilities of stabilizing of the domestic economy are defined.

**COLLINEARITY FACTORS IN ASSESSING THE PARAMETERS
OF THE COBB-DOUGLAS PRODUCTION FUNCTION**

Theoretical and methodological problems of the use of the regression models, including linear homogeneous Cobb-Douglas production function, in the economic analysis of the major indicators of the economic activity of the enterprises are considered. The features of estimating the parameters in a linear correlation between the productive resources, in particular, the impact of collinearity of the aggregated factors such as “capital” and “labor” on the accuracy and stability of the model coefficients. The mathematical and statistical measures of collinearity of factors of Cobb-Douglas function are presented. It is proposed to change from the traditional model with two factors of Cobb-Douglas function with linearly dependent production resources to the one- and two-factor model of labor productivity (of capital productivity) with zero or reduced collinear. On the example of PJSC “Odeskabel” data the benefits of such a transition are illustrated and the effects of the collinearity of the productive function Cobb-Douglas factors for the modeling results are analyzed. The recommendations to overcome these consequences in a small sample are given.